

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΗΛ. ΚΑΡΑΝΙΚΑ	: 'Ο δρκος τοῦ Ν. Σκουφᾶ (λάδι)	σ.	232
ΑΡΘΡΟ	: 'Η συμπαράσταση τῶν ξενιτεμένων Ἀρτινῶν	σ.	233
Γ. Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ	: 'Πέπιδημία πανώλης στὴν Ἄρτα τοῦ 1816	σ.	234
ΧΡΥΣ. ΤΣΟΥΒΑΡΑ - ΣΟΥΛΗ	: 'Η λατρεία τῆς Ἀφροδίτης στὴν Ἀμβρακία	σ.	250
Ο ΛΕΑΚΕ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ ΤΟΥ 1805	: (μετάφρ. Λάμπρου Τσάπαλη)	σ.	258
ΑΠΟΣ. ΣΥΓΚΟΥΝΑ	: Ἀφιέρωμα (ποίημα)	σ	262
ΜΙΧ. Π. ΣΑΚΚΑ	: 'Η ἔθν. μας κληρονομιά καὶ εἰ παραδοσιακοὶ μας οἰκισμοὶ	σ.	263
ΔΗΜΟΤΙΚΟ (Ποίημα)	: Θρήνος κόρης γιὰ τὸν καλὸ της	σ.	266
Γ. Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ	: Ἐπικράτης ὁ Ἀμβρακιώτης	σ.	267
ΔΗΜΟΤΙΚΟ (Ποίημα)	: Ἡ ξενιτεία	σ.	274
ΔΗΜΟΤΙΚΟ (Ποίημα)	: Τάμα	σ.	274
ΧΡΥΣ. ΖΙΤΣΑΙΑΣ	: Γύρω ἀπὸ ἓνα ἡπειρώτικο παραμῦθι	σ.	275
UGO REALE (μετ Φ. Δέλφη)	: Τέρμα. Θύματα (ποιήματα)	σ.	277
ΝΙΚΟΥ ΒΥΤΑΞΙΑ	: Μεγαλοβδομαδιάτικα	σ.	278
ΑΡΙΣΤ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ	: Μὴ φεύγεις (ποίημα)	σ.	281
ΠΑΓΛΟΥ ΕΞΑΡΧΟΥ	: Τὸ στόλισμα τοῦ Ἐπιτάφιου	σ.	282
ΣΑΠΦΟΥΣ (μετ. Ἡλ. Λάγιου)	: Οἶον τε χρησίμαλλον	σ.	283
ΟΣΤ. ΡΑΖ (μετ. Ἡλ. Λάγιου)	: Συμπληρωματικοὶ	σ.	283
ΓΕΩΡΓ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΗ	: Καὶ πάλι τὸ τοπωνύμιο Ἄρτα	σ.	284
ΓΕΡΑΣ. ΜΙΚΡΑΓΙΑΝΝΑΝΙΤΟΥ	: Ἀπολυτίκιο καὶ Μεγαλυν. Μαξίμου Γραικοῦ	σ.	290
Κ. Χ. ΚΩΣΤΑΒΑΣΙΑΗ	: Ὁ Κωδωνοκρούστης	σ.	291
Κ. Δ. ΤΣΟΥΒΑΡΑ	: Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1912-13	σ.	292
Σημειώσεις - Νεκρολογία - Δωρεές - Κριτικὴ - Ἐκδηλώσεις - Ἐκδόσεις		σ.	294

Ο ΟΡΚΟΣ ΤΟΥ ΝΙΚ. ΣΚΟΥΦΑ (λάδι)

ΗΛΙΑ ΚΑΡΑΝΙΚΑ

(Ανήκει στην Πινακοθήκη του Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ»)

ΣΚΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ★ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ★ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ ΚΔ' ● ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1980 ● ΤΧ. 54 - 55 ● ΤΟΜ. ΣΤ'

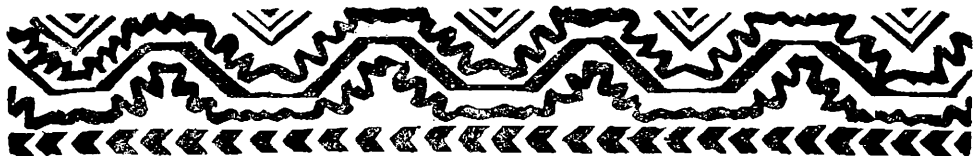
Η ΣΥΜΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΞΕΝΙΤΕΜΕΝΩΝ ΑΡΤΙΝΩΝ

Τò περιοδικò «Σκουφάς» πρωτοκυκλοφόρησε τò 1955. Τότε, ἐλάχιστοι ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ πίστευαν ὅτι ἡ προσπάθεια θὰ συνεχιστεῖ γιὰ χρόνια. Κι' ἴσως θὰ εἶχαν δικαιωθεῖ οἱ ἀπαισιόδοξοι, γιατί ὁ Σύλλογος - Ἐκδότης ἦταν ἀδύνατο νὰ συνεχίσει νὰ ἐκδίδει τò περιοδικò μὲ τὴ μεγάλη δαπάνη (60-70.000 δρχ.) ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ κάθε τεύχος.

Νὰ ὅμως ποὺ ἀπὸ τὸ 1975 καὶ δῶθε παρουσιάστηκε μιὰ ἀπρόσμενη βοήθεια: Οἱ ξενιτεμένοι ἀρτινοί. Αὐτοὶ ἄρχισαν νὰ στέλνουν μεγάλες συνδρομές, καθὼς καὶ σημαντικὰ ποσὰ στὸ περιοδικò μας, εἰς μνήμην συγγενῶν καὶ φίλων των. Ἔτσι τò περιοδικò, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν «ὀμφάλιο λῶρο» ἀνάμεσα στὴ μητέρα-ἰδιαίτερη πατρίδα καὶ τὰ ξενιτεμένα παιδιά της, ἔγινε οἰκονομικὰ αὐτοδύναμο, αὐξήσε τίς σελίδες του, βελτίωσε τὴν ἐμφάνισή του.

Βέβαια καλὸ θὰ ἦταν νὰ κυκλοφορεῖ συχνότερα, κάθε τρίμηνο. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλες δυσκολίες, καθαρὰ τεχνικές, ποὺ δὲν ἐπιτρέπουν - ἐπὶ τοῦ παρόντος - αὐτὴ τὴν πολυτέλεια.

Ὁ «Σκουφάς» εὐχαριστεῖ τοὺς ἀρτινοὺς, ἰδιαίτερα τῆς Ἀθήνας καὶ Θεσσαλονίκης, ποὺ μὲ τόση ἀγάπη παρακολουθοῦν τò περιοδικò μας, τὸ ἐνισχύουν καὶ τὸ συντηροῦν.

Η ΕΠΙΔΗΜΙΑ ΠΑΝΩΛΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ ΤΟΥ 1816

Γ. Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Ἡ πανώλη¹ (ἡ πανούκλα², ὅπως ὁ λαὸς μας τὴν ὀνομάζει), ὑπῆρξε γιὰ αἰῶνες ὀλόκληρους μὴ ἀπ' τὶς μεγαλύτερες καὶ φοβερότερες μάστιγες τῆς ἀνθρωπότητος. Ἦταν τόση ἡ φρίκη κι' ὁ ὄλεθρος ποὺ ἔσπειρε, ὥστε δίκαια θεωρήθηκε ὡς κύρια αἰτία τῆς καταστροφῆς γιὰ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ παλιοῦ κόσμου. Τουλάχιστο τρεῖς μεγάλες πανδημίες, μᾶς πληροφορεῖ ὁ J. Johnson³, εἶναι ὅπωςδῆποτε πιστοποιημένες κι' ἀνάμεσα σ' αὐτὲς κι' ἐκεῖνη τοῦ Βυζαντίου (ἄρ. μ.Χ. αἰ.), ποὺ προκάλεσε τὸ θάνατο σὲ ἑκατομύρια ὀλόκληρα ἀνθρώπους. Ἔτσι γνωστὴ - συνεχίζει - «προεκάλει τὸν τρόπον ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἐτῶν, ἀπετέλεσε δὲ πηγὴν λογοτεχνικῆς ἐμπνεύσεως συγγραφέων ἀπὸ τοῦ Διονυσίου κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα μέχρι τοῦ Camus ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας». Ἰδιαιτέρα ἡ Ἱατρικὴ Ἱστορία καὶ ἡ Λαογραφία κατέγραψαν τὴν ἀρρώστια μὲ τὴν ὀνομασίαν «μέλας θάνατος» ὕστερα ἀπ' τὴν τρομακτικὴ παν-

1. «Ἡ λέξις οὕσα ἀρχῆθεν ἐπίθετον (ὁ, ἡ πανώλης, τὸ πανῶλες=πανώλεθρος, σφόδρα ὀλέθριος) ἐλήφθη ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἱατρικῇ ὡς οὐσιαστικὸν ὄνομα ὀξείας λοιμώδους νόσου λίαν θανατηφόρου, γνωστῆς διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος πανούκλα». (Θ. Δετοράκης, 1970-1971, Ἡ Πανούκλα ἐν Κρήτῃ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιδημιῶν τῆς νόσου, Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν, Περ. Β, Τ. ΚΑ, Ἐν Ἀθήναις, σ. 118, σημ.2.

2. Σύμφωνα μὲ τὸν Α. Κοραῖ («Ἀτακτα, 1829, Ἐν Παρισίοις, τ. II. σ. 329): «Λέγεται βαρβάρως καὶ Παννούκλα ἀπὸ τὸ Panucula τοῦ παρακμάζοντος Λατινισμοῦ, τὸ σημαῖνον τὰ γεννώμενα ὀπίσω τῶν αὐτίων (parotides), ἢ εἰς τὰ ριζομήρια (aīnes), ἀποστήματα, τὰ ὅποια εἶναι καὶ τὰ συνηθέστερα συμπτώματα τῆς Σκορδούλας. Εἶναι σχεδὸν χίλια διακόσια ἔτη ἀπὸ ἐπεκράτησεν εἰς τὴν γλῶσσαν, ἐπειδὴ Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανός, ἱατρὸς τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ὀνομάζει (III,7) τινὰ ἀποστήματα Πανικούλας. Ἀπὸ τοῦτο κἄν ὀδηγοῦμεθα εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ Σκορδούλα. Κορδούλας ὀνόμαζον οἱ παλαιοὶ τὰ ἀποστήματα...».

«Τὸ πλέον δύστηνον πάθος τῆς ἀνθρωπίνης γενεᾶς εἶναι ἡ λεγομένη Πανούκλα» παρατηρεῖ ὁ Διονύσιος Πύρρος ὁ Θεσσαλός. «Αὕτη λέγεται οὕτω, διότι φθεῖρει καὶ ἀφανίζει τὸ ἀνθρώπινο γένος». (Δ. Πύρρος, 1840, Ἱατρικὴ Πρακτικὴ, Ἐν Ἀθήναις, σ. 151).

3. J. E. Johnson, «Πανώλης». Μέσα στὸ T.R. Harrison, 1973 ἑλλην. μετάφρ., Ἑσωτερικὴ Παθολογία, Τ. Β' σ. 171.

δημία στην Ευρώπη τοῦ 1347, ποὺ ἐπληξε καὶ πολλὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδας, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ ἡ Ἄρτα⁴

Μία ἄλλη ἐπιδημία πανώλης, μὲ μεγάλη ἐπίσης ἔκταση καὶ διάρκεια, ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1522-1525, ἐμφανίστηκε καὶ πάλι στὴν Ἄρτα. Σ' ἓνα ἐνθύμημα (χρονικὸ σημείωμα), μέσα στὸν κώδ. Paris. gr. 938, f. 109ν, ἀναφέρεται: «τῷ αὐτῷ ἔτει (αφγ') καὶ τὸ παρελθὸν (;) ἐγένετο λοιμικὴ νόσος παγκόσμιος κυρίως δὲ εἰς (.....), εἰς Ἄρταν, εἰς τὰ Ἱωάννινα ἐγένετο περὶ <σσεια> καὶ εἰς τὸν Μορέαν σποράδην καὶ εἰς τὴν Ἀθήνα⁵».

Μὲ τὸ πέρασμα τῶν χρόνων, ἡ ὑψηλὴ θνησιμότητα (ποὺ ὀφείλονταν στὴν ἔλλειψη κάθε ὑγειονομικῆς ὁργάνωσης καὶ τὴν ἄγνοια σχετικὰ μὲ τὸ γενεσιουργὸ αἷτι τῆς ἀρρώστιας καὶ τὸν τρόπο τῆς μετάδοσής της), ὁλοένα καὶ ἐφθινε χάρις στὰ μέτρα ποὺ ἔγιναν ἀποτελεσματικὰ ὕστερα ἀπ' τὴν ἀνακάλυψη τοῦ παθογόνου αἰτίου τὸ 1894 καὶ τὴν βεβίωση ταυτόχρονα, πὼς οἱ φορεῖς τῆς νόσου εἶναι οἱ μολυσμένοι ἐπίμυες. Ἡδη, ἀπ' τὶς ἀρχὰς κιόλας τοῦ περασμένου αἰῶνα εἶχε σχεδὸν ἐκλείψει ἀπ' τὴν Εὐρώπη, ἐνῶ τὴν ἴδια αὐτὴ ἐποχὴ ἐνδημοῦσε στὴν Τουρκία. Ἀπ' ἐδῶ ἐπεδήμησε στὴν κυρίως Ἑλλάδα, μὴ δὲ τέτοια ἐπιδημία πανώλης ἐπληξε καὶ τὴν Ἡπειρο (τὴν Βόρεια καὶ τὴν Κάτω) καὶ ἰδιαίτερα τὴν Ἄρτα ὅπου ἐκδηλώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸν Μάιο τοῦ 1816 καὶ κράτησε 14 δλόκληρους μῆνες.

Ὁ Μητροπολίτης τῆς Ἀρτας Σεραφεῖμ Ξερόπουλος γράφει σχετικὰ στὸ «Δοκίμιον⁶» του: «Ἐν τῇ δυστυχεῖ ταύτῃ πόλει συνέβη κατὰ τὸ ἔτος 1816 Μαΐου 2, καὶ διήρκασε 14 μῆνες, ἄχρι τοῦ 1817 Ἰουλίου 2, τρομερὰ λοιμικὴ νόσος ἡ πανώλης». Ἡ Α. Παναγιωτάου στὴν ὑψηγητικὴ τῆς διατριβῆς «Ἡ πανώλης ἀπὸ ἐπιδημιολογικῆς καὶ κλινικῆς ἀπόψεως» (Ἐν Ἀθήναις, 1908, σ. 20) ἀναφέρει ὅτι «ἐν ἀρχῇ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἡ πανώλης εἶχε σχεδὸν τελείως ἐν Εὐρώπῃ ἐξαφανισθεῖ. Ἐν τούτοις ὑφίστατο ἔτι ἐν Τουρκίᾳ. Ἐκ τῆς ἀρχικῆς ταύτης ἐστίας ἐξηπλώθη εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τὰς Ἰονίους νήσους (.....). Κατὰ τὸν χειμῶνα 1816, καθ' ὃν χρόνον ἡ ἐπιδημία ἤτις ἔφερε τὸν ὄλεθρον εἰς τὰς παραθαλασσίους ἐπαρχίας τῆς Ἀλβανίας ἦτο ἐν ὑφέσει, δύο χωρικοὶ ἐκ Κεφαλληνίας ἐπανήρχοντο ἐξ Ἀλβανίας ἐνθα εἶχον μεταβεῖ πρὸς θερισμόν. Διερχόμενοι διὰ τῆς Ἀρτης παρετήρησαν καθ' ὁδὸν τὰ πτώματα δύο ἀτόμων, ἅτινα εἶχον ἀποθάνει ἐκ πανώλους⁷. Ἀγνοοῦντες τὸ αἷτιον τοῦ θανάτου οἱ χωρικοὶ οὗτοι ἐζήρεσαν ἀπὸ τῶν πτωμάτων τοὺς ἐπενδύτας, ἔκρυσαν αὐτοὺς καὶ κατήλθον εἰς τὴν παραλίαν ἵνα ἐπιβιβάσθωσι διὰ Κεφαλληνίαν. (.....) Οἱ δύο ἀτυχεῖς χωρικοὶ [ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς πλεονεξίας των θύματα, μετ' αὐτοὺς δὲ ὅσοι ἤλθον εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτοὺς. Οἱ χωρικοὶ ὡμολόγησαν ὅτι εἶχον ἐξαίρέσει ἀπὸ τῶν πτω-

4. Α. Κούζης, στὴν Μ.Ε.Ε. Τ. 19. σ. 557 β.

5. Ἀναφέρεται ἀπ' τὸν Θ. Δετοράκη, 1970-1971, δ.π. πρ. σ. 124-125.

6. Σ. Ξεροπούλου (1962, ἐπανεκδ. Συμπληρώσεις Γ. Τσούτσινου), Δοκίμιον περὶ Ἀρτης, Ἄρτα, σ. 11.

7. Ἡ ἐδῶ ἀναφερόμενη χρονικὴ περίοδος δὲν συμπίπτει μὲ τὴν ἐκρηξὴ τῆς ἐπιδημίας στὴν Ἄρτα ὅπως καταγράφεται στὶς σχετικὰς μαρτυρίες. Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1817.

μάτων ἐν ᾿Αρτῇ τοὺς ἐπενδύτας καὶ ὅτι προσεβλήθησαν ὑπὸ τῆς νόσου εὐθὺς ὥς ἐνεδύθησαν τὰ κλαπέντα ἐνδύματα». Ἀλλὰ γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀφετηρίας τῆς ἀρρώστιας, τῆς ἐπέκτασής της καὶ τῶν μέτρων ποὺ ἀρβήθηκαν γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή της, μᾶς μιλάει ὁ Hugo Rouqueville, ὑποπρόξενος τῆς Γαλλίας στὴν ᾿Αρτα τὰ χρόνια ἐκεῖνα, στὶς ἀναφορές του στὸ ὑπουργεῖο του καὶ ποὺ μεταφρασμένες στὸ μεγαλύτερο μέρος τους, παρουσίασε ὁ Ν. Ἀλίβερ-της στὴν ἐργασία του «Ἡ Πανώλης τοῦ 1816 - 1817 στὴν ᾿Αρτα κατὰ τὸν Hugo Rouqueville» δημοσιευμένη μέσα στὸ «Σκουφᾶς».

Τις πρῶτες πληροφορίες γιὰ τὴν εἰσβολή τῆς πανώλης στὴν ᾿Ηπειρο, τὶς στέλνει στὸν ἀδελφὸ του Francois Rouqueville (πρόξενος τῆς Γαλλίας στὴν Πάτρα, γιατρό, καὶ ἀπ' τοὺς ἐπιφανεῖς τῆς περιγηγητικῆς φιλολογίας σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο), στὶς 19-4-1815: «Ἡ πανώλης ἄρχισε νὰ ἐκδηλοῦται στὸ Τεπελένι, εἰδοποίησε τὴ Γαλλία». Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ταυτόχρονα στὸ Ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν στὸ Παρίσι: «Ἀπὸ τὸ Ἀργυρόκαστρο ἡ μάστιγα πέρασε στὸ Τεπελένι, πατρίδα τοῦ Βεζύρ Ἀλῆ πασᾶ. Μεταδόθηκε ὅπως σχεδὸν σ' ὅλες τὶς πόλεις, ἀπὸ τὴν Ἀλβανικὴ ἀπληστία ποὺ ἀγνοεῖ κάθε κίνδυνο. (Ἐν Πρεβέζῃ τῇ 21-4-1815)».

Ἡ βαθμιαία ἐξάπλωση τῆς ἀρρώστιας (ἀπ' τὸν Μάιο τοῦ 1815 ἴσαμε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1816) παρακολουθεῖται ἀπ' τὸν ὑποπρόξενος τῆς Γαλλίας στὴν ᾿Αρτα, ποὺ μὲ συχνὰς ἀναφορές του ἐνημερώνει σχετικὰ τὴν προϊσταμένη ἀρχή. Σὲ μιὰ τέτοια ἀναφορά του ἀπ' τὴν ᾿Αρτα, στὶς 15-2-1816 δίνει τὴν πληροφορία πὼς ἀπαγορεύτηκε στοὺς κατοίκους τῆς Πρέβεζας νὰ βγοῦν ἀπ' τὶς πύλες τῆς πόλης, καὶ πὼς καὶ τὸ ὑγειονομικὸ μέτρο ἐλήφθη γιὰτὶ ὑπάρχουν πληροφορίες ὅτι στὸ Σούλι ἐμφανίστηκε μεταδοτικὴ ἀσθένεια. (.....) Ἄν ἡ πληροφορία εἶναι ἀληθινὴ θὰ προσβληθῇ καὶ τὸ καντόνιο τῆς ᾿Αρτας ποὺ ἔχει ἡπιώτερη θερμοκρασία. (.....) Νά, ἐκλαμπρότατε, τὶ ἐπιβάλλεται νὰ κάνουμε: ὅλα τὰ πλοῖα (.....) ποὺ δὲν εἶναι ἐφοδιασμένα μὲ πιστοποιητικὸ ὑγείας ὑπογεγραμμένο ἀπὸ μένα πρέπει νὰ κατευθύνωνται στὸ λοιμοκαθαρτήριο τῆς Μασσαλίας. Λέγω ἀπὸ μένα, γιὰτὶ δὲν πρέπει νὰ ἐμπιστευόμαστε σὲ κανένα πράκτορα (προξενικὸ) Γάλλο ἢ Ἀγγλο ἀπὸ τοὺς τοποθετημένους στὰ διάφορα λιμάνια, ποὺ τρέμουν μπροστὰ στοὺς Τούρκους καὶ ὑπακούουν πάντα σὲ ὅ,τι τοὺς διατάζουν. Τὰ πιστοποιητικὰ ποὺ ἐκδίδουν οἱ ἀρχές τῆς Πρέβεζας πρέπει νὰ μὴν γίνωνται δεκτά, γιὰτὶ οἱ ἀρχές αὐτὲς ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀνθρώπους ἀπλήστους ἀφωσιωμένους στὸν (Ἀλῆ) πασᾶ, ποὺ κι' ὅταν ἀκόμη ἡ πόλη δεκατίξεται ἀπὸ τὴν πανώλη, εἶναι ἱκανοὶ νὰ βεβαιώνουν ἄριστη ὑγεία⁹. Πρέπει νὰ εἰδοποιήσουμε σχετικὰ τὶς διαφορὲς δυνάμεις (.....) νὰ λάβουν τὰ ἴδια μέτρα μὲ τὴ Γαλλία. Ἀλλιῶς φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἀτυχὴς Ἰταλία δὲν θ' ἀποφύγῃ τὴν φοβερὴ μάστιγα».

8. Τὰ ἀποσπάσματα τῶν ὑπηρεσιακῶν ἀναφορῶν τοῦ Hugo Rouqueville, ποὺ χρησιμοποιῶ στὸ δικό μου μελέτημα, προέρχονται ἀπ' τὸ παραπάνω δημοσίευμα (στὸ τεῦχος 32, 1966, τοῦ Γ' τόμου καὶ στὶς σελ. 310-5).

9. Ὁ γνωστός Ἡπειρώτης (ἀπ' τὴν Πάργα) γιατρός Πετράκης Ἡπίτης, μὲ τὴν εὐκαιρίαν μιᾶς παρόμοιας ἐπιδημίας πανώλης στὸν Πόρο τὸ 1837, παρατηρεῖ σχετικὰ: «τῶν κολλητικῶν παθῶν τὸ μόλυσμα, εὐρὸν ἄλλοτε συμβοηθὸν τὴν αἰσχροκέρδειαν καὶ ἄλλοτε ἐξαπατήσαν τὴν ἀγρυ-

Δυστυχῶς οἱ φόβοι αὐτοὶ ἐπαληθεύτηκαν καὶ «εἴτα ἡ πανώλης εἰσῆλθεν εἰς τὴν νῆσον Μάλταν καὶ τέλος εἰς τὴν Ἰταλίαν» ὅπως διαβάζουμε στὴν διατριβὴ τῆς Α. Παναγιωτάτου.¹⁰

Στὴ συνέχεια καὶ στὸ ἴδιο πάντα κλῖμα τῆς ἄγρυπνης παρακολούθησης ἀπ' τὸν Η. Ρ. τῆς ἐξέλιξης ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐξάπλωση τῆς νόσου ὁ ἴδιος σημειώνει πῶς «ἀλληλοσυγκρουόμενες πληροφορίες καὶ ἡ ἀμάθεια συσκοτίζουν τὴν παρακολούθηση τῆς σταθερῆς πορείας τῆς πανώλους πρὸς τὴν Ἄρτα», ἐνῶ σὲ ἄλλη ἐκθεσὴ του (τῆς 1-3-1816) ἀναφέρει: «ἡ ἀνοιξη πλησιάζει καὶ μαζί της οἱ ζεστές μέρες μᾶς ἀνησυχοῦν». Καὶ συνεχίζει ὁ Γάλλος πρόξενος στὴν Ἄρτα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: «Ὁ πράκτωρ μου στὴν Πρέβεζα καὶ μερικοὶ Γάλλοι μὲ παρακαλοῦν νὰ χρησιμοποιήσω τὴν μικρὴ μου ἐπιρροή στὸν Βεζύρη, γιὰ νὰ ἐπιτύχω νὰ βάλῃ φρουρὲς καὶ λοιμοκαθαρτήρια στὶς διαβάσεις. Θὰ τοῦ γράψω, ἐκλαμπρότατε, ἀλλὰ ἄλλοί μοι! Τὶ θὰ βγῇ ἀπ' αὐτό; Γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν φυλάκια τυφλῶν καὶ λοιμοκαθαρτηρία στὰ ὁποῖα θὰ μπαينوβγαίνει ὁ καθένας ἀντὶ χρημάτων! Γιατὶ παρὰ τὴς ὁδηγίης τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὅλα ἐδῶ γίνονται ὅπως καὶ οἱ λοιπὲς ὑποθέσεις τῆς δύστυχης αὐτοκρατορίας ...» (20-3-1816)

Καινούργια ἀναφορά, σταλμένη τὴν ἐπομένη ἡμέρα, περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς: «...ἡ Ἄρτα καὶ (.....) εἶναι ἀκόμη ἀνέπαφες, παρ' ὅτι εἶναι περικυκλωμένες ἀπὸ τὸ μῆσμα, ποὺ θὰ εἰσχωρήσῃ σ' αὐτές, γιατί δὲν λαμβάνονται μέτρα (.....) Θὰ συνεχίσω νὰ σᾶς παρέχω ἀκριβεῖς πληροφορίες, ἂν βέβαια δὲν ἀναγκασθῶ νὰ ἐγκαταλείψω τὴν ἔδρα μου γιὰ ν' ἀποφύγω τὸν κίνδυνον».

Στὴν τελευταία ἐπιστολὴ (ἀπ' αὐτές, τουλάχιστον, ποὺ εἶχαμε τὴν πρακτικὴ δυνατότητα μᾶς προσπέλασης χάρις στὴ δημοσίευσή τους), γράφει: «Δὲν ἔχω παρὰ νὰ θέσω ὑπ' ὄψιν σας θλιβερὲς εἰκόνες. Ἡ πανώλης ἐμφανίστηκε στὰ Γιάννινα. Αὐτὸ τὸ θλιβερὸ ἄγγελμα ἔφθασε σήμερα τὸ πρῶτ' στὴν Ἄρτα καὶ ἀκολούθησε μὴ προκήρυξη τοῦ Βεζύρη ποὺ διατάσσει ὅλους γενικὰ καὶ τὸν καθένα χωριστὰ νὰ ἐπαγρυπνοῦν. Πρὸς τοὺς τελωνειακοὺς καὶ πρὸς τοὺς φρουροὺς τῶν διαβάσεων νὰ ὀπλισθοῦν καὶ νὰ πυροβολοῦν κάθε ἀποπειρώμενον ν' ἀποβιβασθῇ στὶς ἀκτὲς ἢ νὰ περάσῃ τὶς διαβάσεις χωρὶς μπουγιουρντὶ τοῦ Βεζύρη. Αὐτὸ τὸ γεγονός ποὺ ἔπρεπε ν' ἀναμένεται, ἐσκόρπισε τὸν τρόπο ἀνάμεσα στοὺς Χριστιανοὺς καὶ σ' αὐτοὺς ἀκόμα τοὺς Τούρκους, ποὺ ἔγιναν λιγότερο μοιρολάτρες¹¹ καὶ ἄρχισαν νὰ τρέμουν, χωρὶς ὅμως

πνίαν τῶν φυλάκων, διέρρηξε μοχλοῦς, ὑπερπηθῆσαν τείχη ὑψηλὰ καὶ ἔφερε τὸν ὄλεθρον καὶ τὸν θάνατον εἰς πόλεις...». Κι' ἀκόμη: «οἱ φύλακες καὶ τιμωτάτου ἂν τοὺς ὑποθέσης χαρακτηῖρος, δὲν εἰσιν ἄγγελοι τοῦ Οὐρανοῦ διηνεκῶς ἄγρυπνοι καὶ αἴπνοι...». («Ἡ πανώλη εἰς Πόρον,» 1837, Ἐν Ἀθῆναις, σ. 3).

10. Α. Παναγιωτάτου (1908) ὁ.π. πρ. σ. 21.

11. Τὴν τυφλὴν προσήλωσιν τῶν Τούρκων στὸ δόγμα τοῦ πεπρωμένου, ἔτσι ποὺ νὰ μὴ παῖρουν κανένα μέτρο ἐναντία στὴν ἀρρώστια, εἰκονογραφεῖ παραστατικότατα ὁ Διονύσιος Πύρρος λέγοντας: «Οἱ Τοῦρκοι δὲ καὶ ὅσοι εἶναι ὅμοιοι αὐτῶν νομίζουν, ὅτι ἡ Πανώλη εἶναι ὀργὴ Κυρίου (.....) καὶ χωρὶς διάκρισιν μένουσι εἰς αὐτὴν λέγοντες ὅτι εἶναι ἐνζέλι: ὃ ἐστὶ προορισμὸς θεῖος (.....) τὸ ὁποῖον οἱ Ὁρθόδοξοι Χριστιανοὶ δὲν πιστεύουσιν...» (Δ. Πύρρος, 1840, ὁ.π. πρ. 153)

καὶ νὰ υἱοθετοῦν κανένα μέτρο γιὰ νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ τὴν μάστιγα. Οἱ γέφυρες(...) ἀποκόπηκαν γιὰ νὰ μᾶς διαχωρίσουν ἀπὸ τὸ μίasma.(.....). ὁ Μητροπολίτης (Πορφύριος) τῆς Ἄρτας ἤλθε ἀπὸ τὰ Γιάννενα, ὅπου βρισκόταν ἀπὸ ἑμέρες. Παρακάλεσα τὸ γιατρό του νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ, λαμβάνων ὅλες τὶς προφυλάξεις, γιὰ νὰ μάθω λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἀρρώστεια στὰ Γιάννενα. Νά, ἐκλαμπρότατε, τί μοῦ ἀνέφερε: «Βρῆκα τὸν Μητροπολίτη ἀποτραβηγμένο στὸ διαμέρισμά του, ὅπου ἀπομονώθηκε μετὰ τὴν ἀκολουθία του. Μοῦ εἶπε μέσα ἀπὸ τὸ κιγκλίδωμα τοῦ δωματίου ὅτι ἔφυγε ἀπὸ τὰ Γιάννενα χθὲς τὸ πρωῒ, γιατί ἡ πανώλης ἐκδηλώθηκε στὴν πόλη αὐτή, μεταδοθεῖσα ἀπὸ ἓνα κάτοικο τοῦ Ἀργυροκάστρου. (.....) Κάλесе τὸ γιατρὸ τῆς Α.Υ' (Ἀλῆ πασᾶ) ποὺ ἔφθασε ὅταν ξεψυχοῦσε. Ὁ γιατρός ὅμως, εἶτε ἀπὸ ἄγνοια, εἶτε ἀπὸ πλεονεξία γιὰ νὰ μὴν χάσῃ τὸ ἀντίτιμο τῶν ἐπισκεψέων του, ἐξακολούθησε νὰ ἐπισκέπτεται ὅλους τοὺς ἀσθενεῖς του καὶ πῆγε ἀκόμη καὶ στὸ Σαράϊ. Ὅταν ὁ Βεζύρης ἔμαθε τὸ θάνατο αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου, ἔθεσε ὑπὸ περιορισμὸ τὸ γιατρὸ καὶ ὅλα τὰ σπίτια ποὺ ἐπισκέφθηκε. (.....). Νά, ἐκλαμπρότατε, τὸ καντόνιο τῆς Ἄρτας περιτριγυρισμένο ἀπὸ παντοῦ ἀπὸ τὴ φοβερὴ ἀρρώστεια. Τί νὰ κάνω; Νὰ τραπῶ εἰς φυγὴν; Εἶναι ἡ μόνη σωτηρία καὶ τὸ μόνο μέσο ποὺ ἀπομένει. Ἀλλὰ δὲν θὰ τὸ χρησιμοποιοῦσῃ, ἐκλαμπρότατε, παρὰ μόνον ὅταν ἡ πανώλης εἰσέλθῃ στὴν πόλιν τῆς Ἄρτας...». Τὶς τελευταῖες ἡμέρες τοῦ Μαρτίου, ἡ Ἄρτα εἶταν «περικυκλωμένη ἀπὸ τὸ μίasma» καὶ στὶς ἀρχὲς Μαΐου ἐγίνε ἀντιληπτὴ ἡ εἰσβολὴ τῆς ἀρρώστιας καὶ ἐμφανίστηκαν τὰ πρῶτα κρούσματα.

Στὶς ταξιδιωτικὲς τοῦ ἐντυπώσεις ὁ F. Pouqueville¹², ἀδελφὸς τοῦ ὑποπρόξενου στὴν Ἄρτα, γράφει: «Μ' αὐτὸ τὸ νέο (τὴν εἰσβολὴ καὶ τὸ ξάπλωμα τῆς ἀρρώστιας στὴν πόλιν τῆς Ἄρτας), ποὺ ἀντήχησε ἀμέσως μέχρι τὶς ἀκτὲς τῆς Πελοποννήσου, αἰσθάνθηκα ἐκμηδενισμένος. Ὁ ἀδελφός μου βρισκόταν στὴν Ἄρτα καὶ μοῦ ἔφεραν πληροφορίες ὅτι θὰ ἔμεινε ἐκεῖ γιὰ νὰ μετριάσῃ τὴν ἀναπόφευκτη ἀναρχία¹³.

12. F.C.H.L. Pouqueville (1820), Voyage de la Grèce, Paris, T. II σ. 99-100. Ἑλλ. μεταφρ. «Ὀλγας Καρώνη, μέσα στὸ α' Ὁ F.L. Pouqueville περιγράφει τὴν Ἄρτα τοῦ 1819-1820» Περ. «Σκουφᾶς» Τόμ. Ε' ἔτος KB, 1977, τ. 44-45, σ. 152.

13. Πρβλ. Ε.Μπόσακα (1915), Ὁ λοιμὸς κατὰ Θουκιδίδην, Ἐν Ἀθήναις, σ. 48: «... ἐκ τῶν ἀσθενειῶν (....) αἱ ἐπιδημικῶς εἰσβάλλουσαι καὶ εἰς τὰ σπλάγχνα τῶν κοινωνιῶν ὑπεισδύουσαι, προκαλοῦν τρόμο, κατάπληξιν καὶ κοινωνικὴν ἀποσύνθεσιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο καὶ διὰ τὴν πόλιν τῆς Παλλάδος, εἰς ἣν ὁ λοιμὸς ἐνέσκηψε ἐν χρόνους δυστυχίας, πολέμου, λιμοῦ καὶ σεισμῶν, οὓς ὁ Θουκιδίδης περιγράφει...». (Βλ. καὶ τὴν ὑπόσημειωσιν μετ' ἀρ. 14 αὐτῆς ἐδῶ τῆς μελέτης). Κατὰ τὸν Θουκιδίδην (II, 53): «Πρῶτον τε ἤρξε καὶ ἐς τᾶλλα τῇ πόλει ἐπὶ πλέον ἀνομίας τὸ νόσημα». Καὶ στὴ συνέχεια: «... Ὡσὺν δὲ φόβος ἡ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπέργεν, τὸ μὲν κρίνοντες ἐν ὁμοίῳ καὶ σέβειν καὶ μὴ ἐκ τοῦ πάντας ὁρᾶν ἐν ἴσῳ ἀπολλυμένους, τῶν δὲ ἀμαρτημάτων οὐδεὶς ἐλπίζων μέχρι τοῦ δίκην γενέσθαι βιούς ἂν τὴν τιμωρίαν ἀντιδοῦναι...».

Κατὰ τὸν Π. Ἡπίτην: «Εἰς πᾶσαν ἐποχὴν σχεδὸν καὶ εἰς πάντα τόπον, ὅπου ἐνέσκηψε ἡ Πανώλης, παρατηρήθησαν ἄνθρωποι, ἔχοντες τὰς ἑξεις τῶν λύκων καὶ τῶν ἱεράκων, ἔτοιμοι δηλαδὴ νὰ ὀρμήσουν καθούτινος νομίζουσιν, ὅτι ἀπὸ τὴν καταστροφῇ του δύνανται νὰ ὠφεληθῶσιν αὐτοὶ (Π. Ἡπίτης, 1837, σ. β') Ὡστόσο, ἀντίθετα μετὰ τὰ παραπάνω ἀναφερόμενα, σὲ μιὰ τρομερὴ ἐπιδημία πανώλης στὸ Βυζάντιο καὶ σύμφωνα μετὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Ι. Καντακουζηνοῦ (IV, 8), «...πολλοὶ

Ἐπρεπε νὰ ὑποχωρήσει στὶς ἐκλιπαρήσεις τοῦ βοεβόδα, νὰ καλμάρει μὲ τὴν παρουσία του τὴ φλόγα ἐνὸς λαοῦ ποὺ τοῦ ἔλλειπε τὸ ψωμί. Γιατὶ ἡ κακοδαίμονία ποὺ συνδυάζει τὴν ὀργή της μὲ συμφορές, κατέστρεψε τὰ ὑδραγωγεῖα ποὺ προορίζονταν νὰ τροφοδοτοῦν τοὺς μύλους. Στὴν ἀγορὰ δὲν ὑπῆρχε πιά ἀλεύρι. (...) Ἐσι ἀπὸ τὴ θέση του καθησύχαξε ἓνα πληθυσμὸ ποὺ παραληροῦσε, ποὺ ἄρχισε νὰ λεηλατεῖ τὰ σπίτια τῶν πλουσίων».

Ὁ ἴδιος συγγραφέας, στὸ ἔργο ποὺ ἀναφέραμε προηγούμενα, παραθέτει σὲ ὑποσημείωση μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ ἀδελφοῦ του, ποὺ περιγράφει, καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἱατρικὴ ὁρολογία τῆς τότε ἐποχῆς, τὰ κλινικὰ συμπτώματα¹⁴ τῆς ἀρρώστιας, ποὺ εἶχε ἦδη ἐκδηλωθεῖ. Μεταφράζω τὴ σχετικὴ περικοπὴ: «Ἡ μάστιγα ποὺ δὲν ἔπαυσε νὰ χτυπᾷ¹⁵ παρὰ ἐξαντλώντας ὅλο της τὸ δηλητήριον¹⁶, φανέρωσε κι' ὅλους τοὺς χαρὰκτῆρες καὶ τίς φοβερὲς ἰδιοτυπίες τῆς κακότητάς της. Ἀφῆνοντας κατὰ μέρος κεφαλαιώσεις, ἐμέτους καὶ τοὺς χαρακτηριστικούς πυρετοὺς¹⁷ αὐτῆς τῆς ἀρρώστιας, τὰ συμπαρομαρτοῦντα συμπτώματα ὑπῆρξαν τὸ ἴδιο πολύμορφα ὅσο καὶ τρομακτικά. Ὁ-λα τὰ ἄτομα ποὺ ὑπέκυψαν, δὲν ἐπέζησαν περισσότερο ἀπὸ ἓνα σαρανταοχτάωρον¹⁸.

ἐκ τοῦ τοιούτου βελτίους τὴν ψυχὴν ἐγένοντο σωφρονισθέντες (.....) Πάσης γὰρ ἀπέσχοντο κακίας ἐν τῷ τότε χρόνῳ καὶ ἀρετῆς ἐπεμελοῦντο' καὶ πολλοὶ τὰ ὄντα πένησι διένειμαν καὶ πρὶν τὴν νόσον εἰς αὐτοὺς ἐγκατασκήψαι».

14. Ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς περιγράφει σημειολογικὰ τὰ κυριώτερα συμπτώματα τῆς ἀρρώστιας καὶ σύμφωνα μὲ τίς νοσολογικὲς ἀντιλήψεις τῶν χρόνων ἐκείνων. Φαίνεται, ὥστόσο, ὅπως-δήποτε ἐπηρεασμένοι ἀπὸ μερικὲς περιγραφὰς παλαιότερων συγγραφέων, ποὺ περιέγραψαν παρόμοια συμπτώματα σὲ ἀνάλογες ἐπιδημίες πανώλης, ὅπως λογουχάρη ἐκείνες τοῦ Προκοπίου, Εὐαγγρίου, Καντακουζηνοῦ καὶ ἄλλων καὶ ποὺ τίς σχετικὲς περικοπὲς παραθέτουμε ἐδῶ γιὰ μιὰ συγκριτικὴ μελέτη. Ἰδιαίτερη ὅμως ἐπίδραση θὰ πρέπει νὰ ἄσκησε ἡ περίφημη περιγραφή τοῦ Θουκυδίδου γιὰ τὸν «Λοιμὸ τῶν Ἀθηνῶν», ὅπως προκύπτει ἀπ' τὰ χωρία, ποὺ ἐπίσης παραθέτουμε καὶ πῶς ἀπὸ πολλοὺς θεωρήθηκε (λαθεμένα) ὡς ἐπιδημία πανώλης, ἀκόμη καὶ στίς μέρες μας, ἐνῶ μιὰ ἐπιδημία Εὐλογίας (Γερ. Ἀλιβιζάτος κ.ἄ.) φαίνεται περισσότερο πιθανὴ στὴν προκειμένη περίπτωσι.

15. Πρβλ. Δ. Πύρρου, 1840, ὅπ. πρ. σ. 151: «οἱ πάσχοντες ἀφου χτυπηθῶσι κυριεύονται κλπ.»

16. Ἀποδίδω τὸν πολυσήμαντο ὄρο «venin» (=δηλητήριον, ὀργή, χολή, κακία, μοχθηρία κλπ.) μὲ τὴν πρώτη ἀπ' τίς σημασίες του καὶ τοῦτο γιατί, σύμφωνα μὲ τίς δοξασίες τῆς τότε ἐποχῆς, οἱ λοιμοὶ ὀφείλονταν στὴ διαφθορὰ τοῦ ἀέρος (=θεωρία τοῦ μιάσματος), ὅπως φαίνεται κι' ἀπ' τὸ παρὰκάτω ἀπόσπασμα τοῦ Γαληνοῦ, ποὺ οἱ θεωρίες του ἴσχυον ὡς ἓνα σημεῖο αὐτὴ τὴν περίοδο: «ὥσπερ γάρ τι θηρίον καὶ αὐτὸς ὁ λοιμὸς οὐκ ὀλίγους τινὰς, ἀλλὰ καὶ πόλεις ἐπινεμόμενος διαφθείρει κακῶς τροπῆς τινος μοχθηρᾶς εἰς τὸ διαφθεῖρειν δύνασθαι περὶ τὸν ἀέρα γιγνομένης, καὶ τῶν ἀνθρώπων τῇ τῆς ἀναπνοῆς ἀνάγκῃ τὸ δεινὸν φεύγειν μὴ δυναμένων, ἀλλ' αὐτὸν εἰς αὐτοὺς ὥσπερ τι δ ἡ λ η τ ῆ ρ ι ο ν διὰ τοῦ στόματος ἐλκόντων τὸν ἀέρα...» (Ἀναφ. ἀπ' τὸν Γερ. Ἀλιβιζάτον, 1950, Αἱ πρῶται ἐπιδημίαι Εὐλογίας καὶ ὁ κατὰ Θουκυδίδην Λοιμὸς τῶν Ἀθηνῶν, σ. 46-47). Βλ. καὶ Δ. Πύρρον (1840) ὅπ. πρ. σ. 152: «Καθὼς τὸ φαρμάκι τῆς ὀχενδας(.....) οὕτω καὶ τὸ φαρμάκι τῆς πανώλης...».

17. «Πυρετῶ κατείχοντο λαβρωτάτω...» (Ι. Καντακουζηνός IV, 8). «Πυρετοὶ γὰρ ἐπὶ βουβῶσιν ἀνῆπτοντο συνεχεῖς καὶ οὐκ ἐφήμεροι» (Ἀγαθίας V, 10).

18. «Πυρετοὶ τε ἔνθεν ἐξάισιοι' καὶ διήμεροι (.....) ἔθνησκον» (Εὐάγριος IV, 29). «Ὅσοι δὲ ἐπὶ δυσοῖν ἀντεῖχον ἢ τρισὶν ἡμέραις...» (Ι. Καντακουζηνός, IV, 8).

Μερικοί ἄρρωστοι, ποὺ τοὺς κατέτρωγε μιὰ ἀσβεστη δίψα¹⁹, πέθαιναν προτοῦ ἐκδη-
λωθεῖ τὸ βουβωνικὸ ἐξάνθημα. Ἄλλοι εἶχαν τὸ στήθος ἢ καὶ ὁλόκληρο τὸ κορμὶ κα-
λυμμένο ἀπὸ ἓνα ἐξάνθημα ὅμοιο μὲ κορινθιακὴ σταφίδα. Σ' ἄλλους μὲν ἐβλεπε κα-
νείς μεγάλους πανωλικούς ἀνθρακες²⁰, ποὺ ξεχωρίζαν μὲ τὴ διαπύση, τεράστιες ἐ-
σχάρες, ποὺ ἡ ἀπόπτωσή τους ἄφηνε ἀκάλυπτες τὶς πλευρὲς καὶ τὰ ὁσῆ, αὐτοὶ δὲ
ποὺ εἶχαν τοὺς «βουβῶνες²¹» (ἐξοιδημένους λεμφαδένες) σὰν μιὰ συνεχῇ ἀλυσίδα
(ἀπὸ, δευτεροπαθητικά, διογκωμένους καὶ ἄλλους λεμφαδένες, γεγονὸς ποὺ συνιστᾷ
βαρὺ προγνωστικὸ σημεῖο), πέθαιναν ὅλοι. Οἱ πιὸ ἀδύναμοι ἀπ' τοὺς ἄρρώστους
ἐξέπνεαν καταβεβλημένοι ἀπ' τὴν ἀτονία, οἰμώζοντας... Ἄλλοι πέθαιναν ἀνάμεσα
σὲ σπασμούς ὅπως στὴ λύσσα. Ἐνας μικρὸς ἀριθμὸς ἀπ' αὐτούς, διατηροῦσε τὴν
πνευματικὴ διαύγεια²² ἴσαμε τὴν τελευταία στιγμὴ, ἐνῶ οἱ περισσότεροι, παραληροῦν-
τες καὶ «μυινομένοι²³» σκαρφάλωναν στὶς στέγες τῶν σπιτιῶν βγάζοντας ζωηρὲς
κραυγές²⁴. Θεωροῦσε κανεὶς εὐτυχεῖς ὅσους πέθαιναν ξαφνικά²⁵. Συχνά, καθὼς μιλοῦ-
σαν ὑψηλόφωνα (ἴσως ἐννοεῖ: παραληροῦσαν ὑψηλόφωνα²⁶, καταλαμβάνονταν ἀπὸ ἱ-
λίγγους, ἐμφάνιζαν φλόγωση τῶν ὀφθαλμῶν²⁷, καὶ ἔτρεχαν νὰ πέσουν μέσα στοὺς πο-
τάμι καὶ στὰ πηγάδια²⁸. Κατέχονταν ἀπὸ ἓνα καθολικὸ παραλήρημα. Οἱ ὑπηρετές

19. «...τῇ δίψῃ ἀπαύστω ξυνεχόμενοι» (Θουκιδίδης II, 49). Καὶ ἀλλοῦ: «καὶ περὶ τὰς κρήνας
ἀπάσας ἡμιθυήτες τοῦ ὕδατος ἐπιθυμία» (II, 51).

20. «...καὶ ἀνθρακες ἐξελλόμενοι, τοὺς ἀνθρώπους ἡφάνιζον» (=Εὐάγριος IV, 29). «... καὶ δι-
ελθόντες τῶν βουβῶνων τινὰς ἀνθρακες δεινὸν τι χρῆμα ἐκπεφυκὸς εὗρον· ἔθνησκον δὲ οἱ μὲν αὐτί-
κα, οἱ δὲ ἡμέραις πολλαῖς ὕστερον, τισὶ τε φλυκταίναις μελαίναις, ὅσον φακοῦ μεγέθους, ἐξήνθει τὸ
σῶμα, οἷ οὐδὲ μίαν ἐπέβιων ἡμέραν, ἀλλ' αὐθαρρὸν ἅπαντες ἔθνησκον». (Προκόπιος II, 22).

21. «...ἐτέροις δὲ οὐ πολλαῖς ὕστερον βουβῶν ἐπῆρτο...» (Προκόπιος II, 22). «...μείζων τε
βουβῶν ἤρετο καὶ ἐς πῦον ἀφίκτο» (Ibid). «...ἐφ' οὗ βουβῶν ἐπαρθεὶς ὡς ἥκιστα ἔμπυος γέγονεν»
(Ibid). Καὶ ἀλλοῦ: «...τούτοις δὲ ὁ βουβῶν ἐσφακέλιζε ...» (Ibid). Κατὰ τὸν I. Καντακουζηνόν:
«ἀποστάσεις δὲ ἐγίνοντο μεγάλαι πρὸς τοῖς μηροῖς ἢ ἐν ταῖς ὠλέναις· ὧν τεμνομένων, σφάκελλος
ἐξέρρει δυσώδης καὶ πολὺς...» (IV, 8). «...καὶ βουβῶνων ἐπανάστασιν μεγάλων καὶ σκληρῶν καὶ
ἀνεκπυήτων...» (Ὁρειβάσιος 44, 17).

22. «Ὅσοι δὲ οὕτε κῶμα οὕτε παραφροσύνη ἐνέπεσε...» (Προκόπιος II, 22)

23. «Ἐτεροι παράφοροι γενόμενοι τὸν βίον ἀπετίθεσαν» (Εὐάγριος IV, 29). «Ἐπεγίνετο γὰρ
(....) τοῖς δὲ παραφροσύνη ὀξεῖα». (Προκόπιος II, 22). «...παρακολουθεῖν δὲ ἔφασαν αὐτῷ (.....)
καὶ παραφροσύνην» (Ὁρειβάσιος, 44, 17).

24. «...καὶ ἀναβοῶντες ἐξάλειον οἶον ἐς φυγὴν ὥρμηντο» (Προκόπιος, II, 22).

25. «...δαινὰς ὑπομόνοντες τιμωρίας, ὥστ' ὑπὸ πάντων μακαρίζεσθαι τοὺς ἐν τῷ πολέμῳ τε-
τελευτηκότας» (Διόδωρος Σικελιώτης XIV, 71).

26. «Ἐνα ἀπ' τὰ κλινικὰ συμπτώματα τῆς ἀρρώστιας εἶναι ἡ δυσαρθρία. Πολλὲς φορὲς οἱ δια-
ταραχὲς τῆς ὁμιλίας εἶναι τέτοιες, ποὺ ὁ ἀσθενὴς μὲ πολλὴ κόπο κατορθώνει νὰ ἀρθρώσει λίγες συλλα-
βές, ἐνῶ ἄλλοτε, προσπαθώντας νὰ μιλήσει, ἐκβάλλει ἀναρθρες κραυγὲς ἴδιες μὲ ὑλακὲς (γαυγί-
σματα). Συχνότατο εἶναι τὸ παραλήρημα (μεγαλόφωνο ἢ «μανιώδες» παραλήρημα τῶν παλαιότε-
ρων).

27. «... καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐρυθρήματα καὶ φλόγωσις ἐλάμβανεν...» (Θουκιδίδης II, 49).

28. «... ἢ δισπᾶτε ἀν' ἐς ὕδωρ ψυχρὸν σφᾶς αὐτοὺς ρίπτειν. καὶ πολλοὶ τοῦτο τῶν ἡμελημένων
ἀνθρώπων καὶ ἔδρασαν ἐς φρέατα, τῇ δίψῃ ἀπαύστω ξυνεχόμενοι». (Θουκιδίδης II, 49). Κατὰ
τὴν περιγραφὴ τοῦ Προκοπίου (II, 22): «...εἰς ὕδωρ οἷς παρατύχοι ἐμπεσεῖν ἤθελον οὐ δὴ οὐχ
ὅσον τοῦ ποτοῦ ἐπιθυμία (ἐς γὰρ θάλασσαν οἱ πολλοὶ ὥρμηντο), ἀλλ' αἴτιον ἦν μάλιστα ἡ τῶν

μου φοβισμένοι, πιθανώς, που είχαν δει να πεθαίνουν πολλά άτομα στο παραβιασμένο²⁹ σπίτι και μέχρι μέσα στην κρεβατοκάμαρα, ισχυρίζονταν πώς άκουσαν μια φωνή που τους διέταζε να φύγουν. Μετά τη λήξη, μάλιστα, της μάστιγας, οι Έλληνες πίστευαν πώς έβλεπαν στο βουνό της Παναγιᾶς, μια κάτισχη ηλικιωμένη γυναίκα να φωνάζει: *ἀκόμα, ἀκόμα !...». Στο τέλος της επιστολής αναφέρεται ἡ, λίγο ὡς πολύ, βαρεία ψυχική νόσηση ὁλόκληρου τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τονίζεται ἡ, πέρα ἀπ' τὴν καταγραφή τῶν σωματικῶν συμπτωμάτων, ψυχιατρικὴ σημειολογία τῆς νόσου. Ὑποτίθεται, περιγράφεται τὸ παραλήρημα καὶ ἡ διέγερση («Μ α ν ἱ α») ὡς καὶ ἡ παρουσία πλήθους ψευδαισθήσεων³⁰, που συμπληρώνουν δραματικὰ τὴν ὅλη εἰκόνα. Ἰδιαίτερα σημειώνονται μερικὰ ψευδαισθητικὰ βιώματα, που ἀφοροῦν ὄχι μόνο στὶς ὀπτικές ἀλλὰ, στὴν προκειμένη περίπτωση, καὶ σὲ ἀκουστικές ψευδαισθήσεις. Ὡς σημειωθεῖ ὅτι μερικὰ ἀπ' αὐτὰ δὲν ἀναφέρονται ἰδιαίτερα στοὺς ἀσθενεῖς, ἀλλὰ σὲ ἄλλους, που δὲν προβλήθηκαν ἀπ' τὴ νόσο, μάλιστα δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀποδρομὴ τῆς ἔτσι που μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἐντάξει στὸ πλαίσιο μιᾶς παθολογικῆς ἀντίδρασης μετὰ τὴν ἐννοια τῆς ψυχικῆς ἐπιδημίας (ψυχικῆς μόλυνσης) καὶ πολὺ περισσότερο ὅταν στὴν ἴδια τὴν ἐπιστολὴ ἀναφέρεται ψυχικὴ μόλυνση ὁλόκληρου τοῦ πληθυσμοῦ³¹.*

Ἀλλ' ἂν τὰ παραπάνω συμπτώματα, παθογνωμονικὰ τῆς ἀρρώστιας, δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίες γιὰ τὴ φύση τῆς, οἱ πληροφορίες γιὰ τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο πιστευόταν πὺς γινόταν ἡ μετάδοσή τῆς, εἶναι φανερά ἀντιφατικές. Μιὰ ἐνθύμηση στὸ βιβλίο «Ἑρμηνεία τῶν Καθολικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Νικοδήμου», τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς Κατωπαναγιᾶς στὴν Ἀρτα, γραμμένη ἀπ' τὸν Κατωπαναγίτη Κωνσταντῖο μᾶς πληροφορεῖ πὺς τὴν πανώλη στὴν Ἀρτα «ἔφερεν ὡς λέγεται ὁ Ἀλῆ Παῖς Τεπελενιότης πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδύνου του. Ἐφερε ρούχα καὶ πανιὰ μολισμένα ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἔδωκεν αὐτὰ εἰς Ἀρταίους καὶ ἐν ἀκαρεῖ διεδόθη εἰς πάντας». Στὴν παρουσίαση τῆς παραπάνω ἐνθύμησης ἀπ' τὸν κ. Βάγια³², σημειώνεται : Ὑποτίθεται ὅτι Πύλη ὑποπτεύονταν τὸν Ἀλῆπα πὺς ἐτοιμάζεται ν' ἀρχίσῃ ἐντονὴ δράση ἐναντίον τῆς, τὸν κάλεσε στὴν Πόλη. Θέλοντας ὁ Ἀλῆς ν' ἀποφύγῃ τὸ ἐπικίνδυνον γιὰ τὸν ταξιδι καὶ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν παρουσία του στὴν Ἡπειρο, ἔφερε μολυσμένα ρούχα καὶ ἔτσι μετὰ τὴν μετάδοσιν τῆς ἀρρώστιας σὲ μεγάλες περιοχὰς δικαιολογοῦσε τὴν παραμονὴν του καὶ τὴν ἀπειθείαν του.

Τὴν ἀποψη αὕτη παραθέτει ἀσχολίαστῃ καὶ ὁ Γιάννης Τσούτσινος στὸ βιβλίο του «Ἡ μάχη τῆς Ἀρτας³³» στηριγμένος καὶ αὐτὸς σὲ διάφορες βιβλιογραφικὰ πη-

φρενῶν νόσος» .

29. «...καὶ τῶν οὐδὲν πρότερον κεκτημένων, εὐθὺς δὲ τ' ἀκείνων ἐχόντων» (Θουκυδίδης II, 53)

30. Κατὰ τὸν Taylor («Primitive Culture» T.I. σ. 338. Ἀναφέρεται ἀπ' τὸν Γ. Μέγαν «Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν» μέσα στὸ «Λαογραφία», 1923, T.Z' σ. 483) : «εἰς τὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁμοίως ἐβλεπαν εἰς τὴν θάλασσαν, βάρκες μετὰ φλόγας που ἐπέβαιναν αὐτῶν ἀραπάδες χωρὶς κεφάλια» .

31. «Un délire général s'était emparé des esprits ! (.....) Les têtes sont malades» .

32. Κ. Βάγια (1955) Ὑποθυμῆσεις. Ἑφημ. «Ἐλευθ. Λόγος» Ἀρτης. Ἀρ. Φ. 1014 (14-11-1955).

33. Γιάννη Τσούτσινου (1971), Ἡ μάχη τῆς Ἀρτας, Γιάννινα, σ. 34.

γές και στίς σχετικὲς μαρτυρίες: «...πολλοὶ λένε ὅτι τὴν μετέδωσε ὁ ἴδιος (ὁ Ἀλῆς) μοιράζοντας μολυσμένα ρούχα στοὺς φτωχοὺς...». Ἀπ' τοὺς παλαιότερους, ὁ Μητροπολίτης τῆς Ἁρτας Σεφαφεῖμ, στὸ «Δοκίμιό» του ἀναφέρει ὅτι «ὁ ἐν Ἰωαννίνοις τότε ὑπατεύων Τεπελενιώτης Λ. Πασᾶς (...) ἐγένετο ὡς λέγεται αἷτιος τῆς μεταδόσεως ἐξ Αἰγύπτου τοῦ νοσήματος, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν κατὰ Αὐτοκρατορικὴν ἐντολὴν μετάβασιν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν»³⁴

Πιστεύω, ὥστόσο, πὼς ἓνας τέτοιος τρόπος μετάδοσης εἶναι λογικὰ ἀπίθανος. Ἡ ὁργὴ τῶν σκλαβωμένων Ἡπειρωτῶν ἐνάντια στὸν σατράπη τῆς πατρίδας τους, ὁδήγησαν σὲ ὀρισμένες ὑπερβολές, πού ἂν καὶ ἀνθρώπινα δικαιολογημένες, δὲν ἀντέχουν στὴν ψυχρὴ καὶ ἀντικειμενικὴ ἱστορικὴ κριτικὴ.

Εἶναι ἐξᾴλου βεβαιωμένο ὅτι «στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ εἶχε καταβληθῇ προσπάθεια γιὰ τὴν καθιέρωση ὑγιεινονομικοῦ ἐλέγχου. Στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη ὑπάρχει κείμενο ὀργανισμοῦ Λοιμοκαθαρητηρίου τῆς Ἡπείρου μὲ τὴν ἐπιγραφὴ: «Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον συσταίνεται Λαζαρέττον». Ἔχει χρονολογία 9 Μαΐου 1816 καὶ εἶναι σφραγισμένο μὲ τὴ σφραγίδα τοῦ Μουχτάρ πασᾶ. «1817. Διὰ τὸ Λαζαρέττον διάταξις βουλωμένη ἀπὸ τὸν Μουχτάρ πασσιᾶν»³⁵. Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτά, ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆπασας ἔτρεμε μπροστὰ σὲ κάθε ἀρρώστια ἔτσι πού περιβάλλονταν πάντα ἀπὸ πλῆθος γιαντῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων. Ἰδιαιτέρα ἔτρεμε τὴν πανώλη. Ὁ Ibrahim-Manzour-Effendi στὸ βιβλίο του «Mémoires sur la Grèce et Albanie, pendant le gouvernement d' Ali-Pacha», 1827, Paris, καὶ στίς σελ. 241-247 γράφει ὅτι φοβόταν πάρα πολὺ τὴν πανώλη ὅπως, ἐπίσης, φοβόταν πολὺ καὶ τίς βροντὲς τοῦ κεραυνοῦ, αὐτὸς πού πίστευε στ' ἀλήθεια πὼς θὰ ζήσει 150 χρόνια. Στίς περιπτώσεις πού ὑπάρχε ὑποψία γιὰ πανώλη, κατέφευγε στὸ Κάστρο καὶ κλείδωνε τίς πόρτες μὲ τέτοιο τρόπο πού γιὰ νὰ τίς ἀνοίξει κανεὶς χρειάζονταν ὀλόκληρη διαδικασία. Ὁ συγγραφέας βεβαιώνει πὼς δυὸ φορὲς ὑπῆρξε ὁ ἴδιος μάρτυρας αὐτῶν τῶν φόβων του (τὸ 1816 καὶ τὸ 1817). Ἀπομονωμένος ὁ Ἀλῆς στὸ Κάστρο, δὲν ἐπέτρεπε τὴν εἴσοδο σὲ κανένα, ἐκτὸς ἀπ' τὸν γιαντὸ του, τὸν Ζακυνθινὸ (Διονύσιο) Ταγιμπέρα (Tagliapietra μέσα στὸ κείμενο). Ὅταν ἡ πανώλη ἐπληξέ τὰ Γιάννινα, κατέφυγε στὴν Πρέβεζα, ἐνῶ στὴ διάρκεια τῆς πανώλης στὴν Ἁρτα (Λάρτα μέσα στὸ κείμενο), σήκωνε τὰ μάλλινα χαλιά ἀπ' τὰ δωμάτια γιὰτὶ πιστεύονταν πὼς τὸ μαλλὶ εὐνοεῖ τὴ μετάδοση τῆς ἀρρώστιας.

Τὰ παραπάνω δείχνουν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ συνετέλεσε ὁ ἴδιος θεληματικὰ στὴ μετάδοση τῆς ἀρρώστιας ἐξαιτίας τῆς ὅποιας πολιτικῆς ἢ ἄλλης σκοπιμότητος, ἂν καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ ἓνα τέτοιο τρόπο μετάδοσης δὲν εἶταν ὀλότελα ἄγνωστη τὰ χρόνια ἐκεῖνα. Ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἑλλειψὴ κάθε προφύλαξης, χάρη στὴ μοιρολατρεία τῶν Μουσουλμάνων³⁶, ἡ καὶ τὴ σκόπιμη ἀδιαφορία στὴν τήρηση τῶν μέτρων γιὰ καθαρά

34. Σ. Ξενοπούλου (1962²) ὅπ. πρ. σ. 12

35. Κυρ. Σιμόπουλου (1975) Ξενοὶ ταξιδιωτὲς στὴν Ἑλλάδα, Ἀθήνα, Τ. Γ/2 σελ. 467 σημ.1

36. Μιλώντας γιὰ τὴν πανώλη καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ εἰδικὸ αὐτὸ θέμα μας, ὁ καθηγητὴς (ἀπ' τοὺς πρώτους, μαζὶ μὲ τὴν ἰδρυσή της, καθηγητὲς τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν) Ἀν. Γεωργιάδης-Λευκίας, γράφει τὰ ἑξῆς: «Πάντες γὰρ οἱ τῷ Μωάμεθ, ταῦτον δ' εἰπεῖν, τῇ εἰ-

πρακτικούς λόγους συμφέροντος³⁷, υπήρξαν περιπτώσεις όπου μερικοί υπόλοιμοι ή μόρτες (που ονομάστηκαν έτσι³⁸ γιατί μετέφεραν όσους πέθαιναν απ' την πανώλη χωρίς τόν κίνδυνο νά μολυνθοῦν, μιὰς κι' εἶχαν παλαιότερα προσβληθεῖ οἱ ἴδιοι κι' ἀπόκτησαν ἀνοσία) προσπαθοῦν μέ τά ρούχα τῶν πανωλιασμένων ή μέ ἄλλα μέσα νά προκαλέσουν τή νόσο στοὺς πλούσιους μέ ἀπώτερο σκοπὸ τή λεηλασία καί τή λαφυραγωγία³⁹. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικὰ στήν περίπτωσι τῆς ἐπιδημίας πανώλης στήν Ἀρτα, ἐκφράστηκε ἡ ἀποψη—κι' αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπ' τὶς σχετικὲς πηγές—ὅτι στήν ἐπέκτασι τῆς νόσου συντέλεσε καί ὁ ἀναγκαστικὸς συγχρωτισμὸς κατοίκων τῆς πόλης, ποὺ ἐπιβλήθηκε μέ τὸν παρακάτω τρόπο ὅπως τὸν περιγράφει ὁ Μητροπολίτης Σεραφεῖμ: «Ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἦν Βοεβόδας τῆς Ἀρτας ὁ Ἀρταῖος Ἀθανάσιος Ἀρτας ὅστις ἐδείχθη πρὸς τοὺς πάσχοντας αὐτοῦ πατριῶτας ὅλως ἀνηλεῆς καί ἄσπλαχνος συνάξας τοὺς ἐκ τῆς νόσου προσβληθέντας καί μὴ καί περικλείσας ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς διακελυμένης Μονῆς Ὁδηγητρίας προσβληθέντες οὖν ἐκ τῆς ἐπιμιξίας καί τῆς μεταδόσεως τοῦ μιάσματος καί ὑγιεῖς περίπου 100 οἰκογενειῶν ἄνθρωποι ἀπεβίωσαν πάντες ἀνεξαίρετως»⁴⁰. Τέλος, σ' αὐτὴ τὴν ἐξάπλωσι συντέλεσε καί ἡ ἔλλειψι καθαριότητος, ἀποτέλεσμα—ὅπως προαναφέρθηκε—τῆς καταστροφῆς τῶν ὑδραγωγείων ἀπὸ μέρους τοῦ πεινασμένου καί ὀργισμένου λαοῦ.⁴¹ Ἡ ἔτσι ἡ ἄλλωὺς μεταδομένη ἀρρώστια «ὀδήγησε εἰς τὸν Ἀθὴν περίπου τριῶν χιλιάδων ἐκ τῶν τριῶν γενεῶν (Χριστιανούς, Τούρκους καί Ἑβραίους) σύμφωνα μέ τὸν Μητροπολίτη Σεραφεῖμ⁴², ἐνῶ ὁ Fr. Pouqueville, σὲ μιὰ πρώτη σημείωσι, ἀναφέρει σχετικὰ: «...μάθαμε ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πορφυρίου, ποὺ εἶχε καταφύγει στὸ Βραχώρι τῆς Αἰτωλίας, πὼς 2.300 ἄτομα ὑπέκυψαν στήν πανώλη. Τὴν ἄνοιξι τοῦ 1817 τὰ 2/3 τοῦ πληθυσμοῦ δὲν ὑπῆρχαν πιά⁴³». Αὐτὸ σημαίνει πὼς τὸ 1/4 (ἢ τὸ 1/3 κατὰ τὸν Μητροπολίτη Σεραφεῖμ) τοῦ πληθυσμοῦ ὑπέκυψε στὴ νόσο, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἐγκατέλειψαν πιά τὶς ἐστίες τους μιὰς καί, κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ ἴδιου, ἡ πόλις εἶχε γύρω στοὺς 9.000 κατοίκους («7.000 ἑλληνες, 800 μωαμε-

μαρμένη πιστεύοντες οὔτε αὐτοὶ τὸν λοιμὸν δεδοίκασιν (φοβοῦνται), οὔτε τοὺς ἄλλους προφυλάττειν βούλονται· μᾶλλον δὲ καὶ διαγελοῦσι τοὺς φοβουμένους ἄλλογενεῖς, καὶ ἐν τῷ ὑπαντᾶν τισι καθ' ὁδόν, ἵνα τὸν συγχρωτισμὸν φύγωσιν, ἐκτρεπομένους καγχάζοντες καὶ ὑβρίζοντες ἐξεπότηδες αὐτοὺς προσεγγίζουσι, δέος αὐτοῖς ἐμβαλεῖν βουλόμενοι». («Λοιμοὶ Ἀφορισμοί» Ἐν Λευτεκίᾳ τῶν Παρισίων, 1832, σ. 372-373).

37. Κατὰ τὸν Ch. Maclean ποὺ μελέτησε τὸ πρόβλημα τῶν ἐπιδημιῶν στήν Ἀνατολή, «Ὁταν ἡ ἐπιδημία ἀφανίζει ὅλα τὰ μέλη μιᾶς οἰκογένειας γίνεται (ὁ σουλτάνος) κληρονόμος δολοκλήρης τῆς περιουσίας. Ἡ πανούκλα τοῦ 1813 χάρισε τέτοιους θησαυροὺς στὸ σουλτανικὸ θησαυροφυλάκιον ποὺ ἀκόμα εἶναι πλούσιον». (Ἀναφερ. ἀπ' τὸν Κ. Σιμόπουλο, 1975, ὅπ. πρ. σ. 467).

38. mors-mortis=θάνατος.

39. Πρβλ. Κ. Σιμόπουλου (1975), ὅπ. πρ. σ. 472

40. Σ. Ξενόπουλος (1962) ὅπ. πρ. σ. 12

41. Fr. Pouqueville (1820) ὅπ. πρ. σ. 99 (Ἑλλ. μετάφρ. Ὁ. Καρώνη, 1977, ὅπ. πρ. σ. 152).

42. Σ. Ξενόπουλος (1962) ὅπ. πρ. σ. 11.

43. Fr. Pouqueville (1820) ὅπ. πρ. σ. 99. (Ἑλλ. μετάφρ. Ο. Καρώνη, 1977, ὅπ. πρ. σ. 152

θανούς και περίπου 1.000 Έβραίους, που κατάγονται απ' την 'Απουλία και Καλαβρία») όταν ξέσπασε η πανώλη τον Μάιο του 1816. 'Ωστόσο, ο αυτός συγγραφέας, σ' άλλο βιβλίο του, αναφερόμενος στην "Αρτα ως «πόλεως κατοικουμένης υπό οκτώ χιλιάδων Χριστιανών» σημειώνει πώς «πλέον του ήμισεως κατήλθεν εις τον "Α-δην...⁴⁴».

Δηλωτική, επίσης, τής τρομακτικής αυτής απώλειας σέ ανθρώπινες ψυχές, είναι, και με τη φραστική της άκρόμη διατύπωση, ή παρακάτω πληροφορία: «ή πόλις τής "Αρτης έγένετο βορά όλεθριωτάτης πανώλης, ήτις έντός όλίγων έβδομάδων έκ τών οκτάκις χιλίων Χριστιανών κατοίκων, τά τρία τέταρτα έθέρισε⁴⁵. (6.000 ψυχές). Μιά τέτοια άνθρωποβόρα άρρώστια δέν θεωρήθηκε παρά ώς τό άποτέλεσμα τής άγνοιας, τής μοιρολατρικής στάσης του κατακτητή, του χρηματισμοϋ, τής διαφθοράς τών συνειδήσεων άνάμεσα άκρόμη και σέ μερικούς «Έλληνες», μαζί με την έγκληματική σκοπιμότητα, καθώς επίσης και την έλλειψη κάθε δυνατότητας για μία σωστή θεραπευτική αντιμετώπισή της. Στο πλαίσιο αυτής τής θεραπευτικής, μία πρώτη ένέργεια στάθηκε, για καθαρά ψυχολογικούς λόγους, ή άπόκρυψη τής ιδιαίτερης φύσης τής άρρώστιας. «Έκρυβαν τή φύση τής άρρώστιας—γράφει ό Fr. Pouqueville—για νά καθυσυχάσουν τά πνεύματα. Και βλέποντας τον πρόξενο τής Γαλλίας στη θέση του, είχαν την ψευδαίσθηση ότι δέν είχαν προσβληθεί απ' την πανώλη». Και συνεχίζει πιό κάτω: «'Αλλά-τι νά κάνει κανείς βλέποντας μία νέα κοπέλλα, σχεδόν γυμνή, άναμαλλιασμένη, με τό δέρμα σκεπασμένο από έξανθήματα, που έβγαιναν ό-πως τά λέπια ενός ψαριού που σάπισε! Αυτή ή φοβερή σκηνή δέν επέτρεπε πια την άπόκρυψη τής άρρώστιας, που θέριζε κάθε μέρα 15-20 ανθρώπους, όποτε άποφασίστηκε ν' άνακοινωθεί στο λάό. Τί στιγμή, όταν ένας απ' τους έπισκόπους, ντυμένος με άμφια, τό κεφάλι σκεπασμένο μ' ένα μαυροπέπλο, διασχίζοντας τους δρόμους κάτω απ' τό ασθενικό φώς τών έπικυδείων πυρσών⁴⁶, που κρατούσαν οι διάκοι του, μοίραζε τό άγιο νερό στην πόλη, άναγγέλλοντας τον έρχομό του έξολοθρευτοϋ άγγέ-λου⁴⁷. Δέν είχε καθόλου τή συνηθισμένη σύμπραξη του λαού και μόνο ή φωνή του ά-κουγόταν, όταν έψελνε τον ύμνο του 'Αγίου 'Ιωάννου Δαμασκηνού...»⁴⁸.

44. Fr. Pouqueville (1890), 'Ιστορία τής Έλληνικής έπαναστάσεως. Έλλ. μετάφρ. Ε. Δ. Ζυγυρζ, 'Αθήναι, Τ.Α'. σ. 287.

45. Π. 'Αραβαντινού (1856), Χρονογραφία τής 'Ηπείρου, 'Αθήναι, Τ.Α'. σ. 321.

46. Θα μπορούσε κανείς νά σκεφθεί έδώ περισσότερο την καθαριτική σημασία του πυρός (όπως έξάλλου, κι' έκείνη με τό άγιο νερό), γνωστή από άλλες λοιμικές άρρώστιες, όπως αυτή του μεγάλου λοιμού τών 'Αθηνών. Σχετικά με την υποχώρησή του μιλάνε για τον γιατρό "Ακρωνα «πύρ κελεύοντα παρακαίειν τοίς νοσοϋσιν» (Πλούταρχος 383 Δ). 'Ο 'Ιδιος, έξάλλου, ό Πλούταρχος αναφέρει: «οί ιατροί πρός τά λοιμικά πάθη βοηθεΐν δοκούσι φλόγα πολλήν ποιούντες ως λεπτόνουςαν τον άέρα» (383 C) όπως προαναφέρθηκε, ίσχυαν άκρόμη, για τους περισσότερους, οι δοξασίες του «μιαροϋ άέρος» (Θεωρία του μιάσματος) στη γένεση τής άρρώστιας.

47. Π. Διβάρη (1904), Οι Θεοί τών νόσων. Μέσα στο «Μηνύτωρ 'Ιατρικός», έτος Δ, αρ. 4, σ. 44: «"Αγγελος έξολοθρευτής άναπαρίστα την Πανώλην παρά τοίς Έβραίοις». Π. 'Ηπίτης (1837) όπ. πρ. σ. 4: «...ώς καταδικωμένων από 'Ερινύας ή από "Αγγελον αίματος και έξολο-θρεμού...».

48. Fr. Pouqueville (1820) όπ. πρ. σ. 100 ('Έλλ. μετάφρ. Ο, Καρώνη, 1977, όπ. πρ. σ. 152)

‘Ένα δεύτερο μέσο υπήρξε ἡ ἀπομόνωση τῶν ἀρρώστων. ‘Ο ἴδιος συγγραφέας σημειώνει πῶς υπήρχαν «μέρη ὅπου ἦσαν κλεισμένοι οἱ πληγέντες ἀπ’ τὴν πα-
νώλη⁴⁹».

Παράλληλα θεωρήθηκε ὡς προληπτικὸ μέσο ἡ ἀραίωση καὶ ἀπομάκρυνση τοῦ πληθυσμοῦ. Βρισκόμαστε, ἐξάλλου, σὲ μιὰ ἐποχή, πού οἱ περισσότεροι δέχονται τὶς δοξασίες τοῦ «μιαροῦ ἀέρος» (τῶν μiasμάτων) καὶ τὴν πολὺ παλιὰ ἀντίληψη πῶς ὁ κάθε λοιμὸς «ἐπὶ ῥηχτο λόγῳ διαφθορᾶς τοῦ ἀέρος, τὸν ὁποῖον πᾶς τις ἦτο ἡναγ-
κασμένος νὰ ἀναπνέῃ ὄντα ἐφθαρμένον⁵⁰».

‘Ο Fr. Rouquerville ἀναφέρει ὅτι «...συζητοῦσαν γιὰ τὸ κλείσιμο τῶν ἐκκλη-
σιῶν ὅπου ἄνθρωποι συγκεντρωμένοι ἀνακοίνωναν τὰ νέα γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς ἐ-
πιδημίας⁵¹». ‘Ο Μητροπολίτης Σεραφεῖμ μᾶς πληροφορεῖ πῶς «Ἐν τῇ δεινῇ ταύτῃ
περιστάσει, πολλοὶ μὲν τῶν Ἀρταίων οἰκογενειῶν μετέβησαν εἰς Ἀλλοδαπήν». Καὶ
συνεχίζει: «ἄλλαι δὲ περίπου τῶν 300 ἄνευ διακρίσεως θρησκείας κατέφυγον εἰς τὰς
Μονὰς Παναγιᾶς, Θεοτοκίου καὶ Βλαχέρνης, αἵτινες ὄντως ἀνεδειχθῆσαν ἀρωγοὶ
αὐτῶν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν ἐνδεῶν καὶ ἄλλαι ὑπὸ σκηνὰς ἀπὸ τῆς
πεδιάδος τῆς πάλαι μονῆς Ὁδηγητρίας ἕως τοῦ κήπου τῆς Μητροπόλεως Π. Κίτσου
ἐγκαταλειφθείσης τῆς πόλεως ἐρήμου καὶ ἀκατοικήτου 14 μῆνας⁵²».

Κι’ ὅπως, συνήθως, γίνεται στίς φοβερὲς ὥρες μιᾶς τέτοιας ἀπόγνωσης, στίς
ὥρες πού κάθε ἀνθρώπινη βοήθεια εἶναι ὀλότελα ἀνυπαρκτή, οἱ Ἀρτηνοὶ ἐναπόθε-
σαν τὶς ἐλπίδες τους στὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπικαλέστηκαν τὴ βοήθεια τοῦ Ἀ-
γίου Βησσαρίωνος, στὸν ὁποῖο ἀποδίδεται μιὰ θαυματουργὴ δύναμη ἐνάντια στὴν
πανώλη καὶ πού σύμφωνα μὲ τὸ συναξάρι «πολλάκις ἐφάνη διώκων τὴν δυσώνυμον
πανοῦκλαν, φανεῖσαν μὲ ἄλλοκότους μορφάς⁵³».

49. Ibidem

50. Γερ. Ἀλιβιζᾶτος (1950) ὅπ. πρ. σ. 47. Ἐδῶ παρατίθεται (σ. 46) καὶ τὸ σχετικὸ χωρίο
τοῦ Γαληνοῦ: «λοιμὸς ἐστὶ νόσημα ἐπὶ παντός ἢ τοὺς πλείστους παραγιγνόμενον ὑπὸ διαφθορᾶς ἀ-
έρος, ὥστε τοὺς πλείστους ἀπέλλυσθαι». (XIX, 391, Kühn).

51. Fr. Rouquerville (1820) ὅπ. πρ. σ. 100 (Ἑλλ. μετάφρ. Ο. Καρώνη, 1977, ὅπ. πρ. σ. 152)

52. Σ. Ξενόπουλος (1962) ὅπ. πρ. σ. 11

Πρβλ. Π. Ἡπίτη (1837) ὅπ. πρ. σ. 6: «φόβος καὶ τρόμος κατέλαβε τοὺς ἀθλίους κατοίκους
(...) καὶ ὄλων σχεδὸν (...) ἐμαύρισαν τὰ ὁμμάτια καὶ ἐσκορπίσθησαν οἱ μὲν εἰς τὰ βουνὰ καὶ εἰς
τὰς ὁπὰς τῆς γῆς...κλπ...». Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Εὐαγγερίου (IV, 29): «Καὶ ἐνίαι μὲν πόλεις
ἐπὶ τοσοῦτον κατεσχέθησαν, ἄχρι τοῦ παντάπασι κενὰς οἰκητῶρων γενέσθαι». Καὶ ὁ Ἰωάννης
Καντακουζηνός, ἐπίσης, σημειώνει μὲ τὴν εὐκαιρία μιᾶς ἄλλης τρομερῆς ἐπιδημίας Πανώλης:
«Καὶ πολλὰ οἰκία ἐκκενώθησαν τῶν οἰκητῶρων» (IV, 8).

53. Ἀκολουθία ἐορτάσιμου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, ἀρχιεπισκόπου Λαρίσ-
σης. Ἐν Βενετίᾳ 1816, σ. 52. Ἀναφέρεται ἀπ’ τὸν Ν. Πολίτην, 1931, Λαογραφικὰ Σύμμικτα,
Ἀθῆναι, Τ. Γ’. σ. 84. ‘Ο συγγραφέας παραθέτει σὲ ὑπόσημειωση κι’ ἓνα ἄλλο ἀπόσπασμα ἀπ’ τὴ
σ. 46 τοῦ βιβλίου ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Θεὸς «...ἔδωκεν ἐξαίρετον χάρισμα καὶ εἰς τὸν ἅγιον
τοῦτον καὶ πατέρα ἡμῶν Βησσαρίωνα, τὸ νὰ διώκῃ τὴν θανατηφόρον καὶ ὀλεθρίαν ἀσθένειαν τῆς
κοινῶς λεγομένης πανοῦκλας καὶ διὰ μέσου τῆς σεβασμίας αὐτοῦ καὶ παντίμου κάρας νὰ γίνε-
ται πανταχοῦ τοῦ πάθους τούτου ἱατρὸς ταχύτατος καὶ μέγας ἀντιλήπτωρ καὶ βοηθός» (...). Διότι εἰς
ὅποιον τόπον ἤθελεν ἀκολουθήσῃ ἡ βρωμερὰ αὕτη καὶ θανατηφόρος πληγὴ καὶ ἤθελε προσκαλε-

Στὴν ἐνθύμηση μέσα στὸ βιβλίο τῆς Μονῆς Κατωπαναγιάς στὴν Ἄρτα, ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένα, διαβάζει κανεὶς σχετικά: «Γίνεται δῆλον ὅτι κατὰ τὸ σωτήριον ἔτος 1816 ἤρχισαν οἱ ἐν Ἄρτῃ Χριστιανοὶ τοῦ ἑορτάζειν τὸν ἐν Ἀγίοις πατέρα ἡμῶν Βι σα ρ ί ο ν α Μητροπολίτην Λαρίσσης (....) Προσκαλέσαντες τὴν χαριτόβρυτον αὐτοῦ κάραν μετὰ σεβασμοῦ καὶ εὐλαβίας ποιήσαντες λιτανεῖαν μετ' αὐτῆς, ψάλλοντες καὶ ἀγιασμόν ἐν ταῖς συνεκίαις τῶν χριστιανῶν ὄντων τῷτε διασκορπισμένων ἐν τοῖς προαστίοις καὶ τοῖς χωρίοις ἀπὸ 2 Μαΐου 1816 μέχρι τοῦ 1817: Αὐγοῦστου 31: καὶ τῇ χάριτι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ ἐν Ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Βισαρίωνος ἀπηλλάχθησαν οἱ χριστιανοὶ τῆς τρομερᾶς ταύτης Νόσου.....».

Βεβαιωτικὴ τῆς παραπάνω μαρτυρίας εἶναι κι' ἐκεῖνη τοῦ Σ. Ξενοπούλου γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς πόλης ἀπ' τὴν «τρομερὰ λοιμικὴ νόσο» (κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ἴδιου), «μόλις διὰ τῆς ἐν Ἄρτῃ ἀφικθείσης, προσκλήσει τῶν Χριστιανῶν, Ἱερᾶς καὶ Χαριτοβρύτου Κάρας τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσσης Ἀγίου καὶ θαυματουργοῦ Βησσαρίωνος⁵⁴».

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1817, ἡ ἀρρώστια ποὺ ἔσπειρε τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν καταστροφή, θανάτωσε χιλιάδες ψυχὰς κι' ἐρήμωσε τὴν πόλιν τῆς Ἀρτας, σταμάτησε πιά τὸ καταστρεπτικὸ τῆς ἔργου. Ὡστόσο, ὁ λαὸς εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει τώρα μιὰ ἄλλη μάστιγα, τὸ ἴδιο φοβερὴ καὶ ἀβάσταχτη, ὅπως αὐτὴ ἐνὸς ἀδίσταχτου κι' ἀνελέητου τύραννου.

Μερικὲς μαρτυρίες διαφύλαξαν τὴν τραγικὴ ἀπόγνωση στὴν ὁποία περιῆλθε ὁ λαὸς τῆς Ἀρτας, τοὺς βασανισμοὺς, τίς φυλακίσεις καὶ τὴν οἰκονομικὴ καταστροφή, ὕστερα ἀπ' τὴν ἀπόφραξη ἐνὸς βαθύτατου ψυχανώμαλου (ἔστω, «μεγαλοφουῶς ψυχανώμαλου», ὅπως θὰ πρέπει νὰ δεῖ κανεὶς τὸν Ἀλήπασα σύμφωνα μὲ τὴν ὅλη του πολιτεία) γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ σκληρῶν καὶ ἀπάνθρωπων ἀρπαχτικῶν μεθόδων «πρὸς κόρεσιν τῆς καταστρεπτικῆς ἰδιοτελείας του⁵⁵».

σθῇ μετ' εὐλαβείας ἢ θαυματουργὸς αὕτη καὶ πάντιμος κάρα τοῦ ἁγίου τούτου Βησσαρίωνος, εὐθὺς ὅπου ἐκτελέσουν ἀγιασμόν μὲ αὐτὴν καὶ νὰ παρακαλέσουν τὸν Θεὸν διὰ τοῦ ἁγίου μὲ πίστιν θερμὴν καὶ μὲ ἀναστεναγμοὺς καὶ μὲ δάκρυα, ὧς τῆς θαυμαστῆς καὶ μεγίστης τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος χάριτος, εὐθὺς λέγω καὶ ἐν τῷ ἅμα παύει ἡ φθορὰ τῆς ἀσθενείας αὐτῆς». Βλ. σχετ. καὶ τὸ «Παρακλητικὸν κατὰ τῆς Πανώλης περιέχον τέσσαρας παρακλήσεις» (....) καὶ εἰς τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα...» 1816, Βιέννη (Δ. Γκλίνη—Β. Μέξα, 1939, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, Τ. Ι. σ. 149). Ὁ Α. Χατζηγάκης («Ἅγιος Βησσαρίων» μέσα στὸ «Τ' Ἀσπροπόταμο Πίνδου», 1961, Ἀθῆναι, σ. 121) γράφει: «Τὰ λείψανα τοῦ Ἀγίου ἔχουν θεῖες χάρες, διώχουν καὶ τὴν τρομερὴ ἀρρώστεια τὴν πανούκλα».

Μιὰ ἀντίθετη ἀποψὴ ἀναφέρεται μέσα στὸ βιβλίο τοῦ Κ. Σιμόπουλου (1975, ὅπ. πρ. Τ. Γ/2 σ. 394): «Ὅταν ξέσπασε ἡ ἐπιδημία στὴν Ἄρτα ἔφθασαν μερικὸι καλόμενοι ἀπὸ τῆ Θεσσαλίας μὲ ἅγια λείψανα. (....) Ἀλλὰ τὰ πολύτιμα αὐτὰ λείψανα, γράφει ὁ Rouqueville, δὲν μπόρεσαν νὰ ἀναχατίσουν τὴν ἐπιδημία (....) ἔδωσαν στὸν κατοχὸν τοὺς 200.000 πιάστρα». Γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τοῦ Ἀγίου Βησσαρίωνος στὴν Ἄρτα, βλ. καὶ Ι. Φραγκοῦλα «Ἀρτινὰ Ἱστορικὰ Σημειώματα» στὴν «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» 1953, σ. 555 (Σ. Ξενοπούλου, 1962, ὅπ. πρ. σ. 11 σημ. 30)

54. Σ. Ξενοπούλος (1962) ὅπ. πρ. σ. 11.

55. Ι. Λαμπρίδης (1887) Ἡπειρωτικὰ μελετήματα, τεύχ. 2, σ. 38

«'Ανηγόρευσε δ' αὐτὸς ἑαυτὸν πάντων τῶν ἄνευ γόνων ἀρρένων ἀποθνησκόντων κληρονόμον (...) ἐκληρονόμησε πάντα ἄνευ γόνων θανόντα. Διένεμε δὲ τὴν ἀκίνητον αὐτῶν περιουσίαν εἰς κατοίκους τῆς Λάμαρης, ὑποχρεώσας αὐτοὺς οὐ μόνον εἰς Ἄρταν νὰ ἀποκαταστῶσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποτίσωσιν ἀξίαν τῶν διανεμηθέντων αὐτοῖς ἦν οὗτος ὥρισεν⁵⁶». Ὁ Ν. Πατσέλης, στηριγμένος στὶς σημειώσεις τοῦ Fr. Pouqueville, τονίζει ὅτι «...κατὰ τὴν ἐνσηκίην τοῦ λοιμοῦ εἰς Ἄρταν (...) ἡ μόνη ἀπασχόλησις τοῦ Ἀλῆ ἦτο ἡ ἀποστολὴ διαφόρων ἐπιτρόπων πρὸς κατάληψιν τῶν περιουσιῶν τῶν ἀποθνησκόντων ἄνευ κληρονόμων. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ πλεῖστον τῶν ἀδεσπότην κληρονομιῶν συνίστατο ἐξ ἀκινήτων, ἅτινα ἔπρεπε νὰ ἀποδώσουν τὸ ταχύτερον, ὁ Ἀλῆ μετέφερε εἰς Ἄρταν 4.000 κατοίκους ἐκ τῶν χωρίων τῆς Κασσιοπίας, τοὺς ὁποίους ἠνάγκασε νὰ καταλάβουν τὰ ἐγκαταλειφθέντα ἀκίνητα πρὸς πληρωμὴν ἐνοικίου⁵⁷». Ἐπίσης, μέσα στὸ βιβλίον τοῦ «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως», ὁ ἴδιος ὁ Fr. Pouqueville δίνει μιὰ ἐφιαλτικὴ εἰκόνα τῶν ἀρπαχτικῶν τοῦ μεθόδων: «...ἅμα δὲ ἐπισχεθεῖσης τῆς ἐπιδημίας ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐπεμψεν ἀπεσταλμένους, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι νὰ διευθετήσωσι τὴν κατάστασιν τῶν ἐπιπλων καὶ τῆς ἀκινήτου περιουσίας, τῆς ὁποίας ἐθέωρεῖτο γενικὸς κληρονόμος. Ἵνα προβῶσιν εἰς τὴν καταγραφὴν τῆς περιουσίας των, οἱ δυστυχεῖς οἱ διασωθέντες τοῦ θανάτου, μὲ κίνδυνον νὰ ἐγείρουν τὴν μολυσματικὴν νόσον, ἠναγκάσθησαν, παρὰ τὰς παρακλήσεις τοῦ γάλλου προξένου κ. Οὐγίου Πουκεβίλλ, νὰ πλύνωσιν εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἰνάχου τὰ μαλλία τῶν στρωμάτων, τὰς σινδόνας καὶ τὰ πεποτισμένα ἔτι διὰ τοῦ πύου τῶν βουβώνων σπληνία, ἐνῶ εἰσπράκτορες συνέλεγον καὶ ἀνέγραφον τὸν ὀλίγον χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, τοὺς ὁποίους δὲν εἶχον κεκρυμμένους. Τὰ κοῦλα τῶν δέντρων, αἱ ἐλάχισται κοιλότητες ἐπεθεωρήθησαν, ἐπειδὴ δὲ εὗρον πέριξ σκελετοῦ ζώων πληρῇ χρυσῶν ἐνετικῶν νομισμάτων προέβησαν εἰς λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν ὀστέων. (.....). Πάντες οἱ τῆς πόλεως ἄρχοντες συλληφθέντες εἰς ποικίλας ὑπεβλήθησαν βασάνους, ἵνα ὁμολογήσωσιν ποῦ εὗρισκοντο οἱ κεκρυμμένοι θησαυροί. Εἷς τούτων κατηγορηθεὶς ὡς ὑπεξαίρεσας ἀντικείμενά τινα ἐβυθίσθη εἰς λέβητα πληρῇ ζέοντος ἐλαίου. Γέροντες, γυναῖκες, τέκνα, πλούσιοι καὶ πένητες ἅπαντες ἐρωτήθησαν τεθέντες ὑπὸ τὴν μάλιστα⁵⁸. Καὶ προσθέτει ἄλλοῦ: «Κι' ἐννοοῦσε νὰ παρακολουθῇ ὅλες αὐτὲς τίς θηριωδίες⁵⁹».

Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Οὐγίου Πουκεβίλλ στὴν Ἄρτα, γράφει⁶⁰: «...ὁ ἀρχιεπίσκοπος, ὁ κατῆς, ὁ βοεβόδας καὶ ὁποῖος ἀπέμεινε ἀπ' τὰ ἐκλεκτὰ πρόσωπα, ἔσπευσαν νὰ παρουσιαστοῦν μπροστά του. Ἐμαθε τίς λεπτομέρειες αὐτοῦ ποῦ εἶχε συμβεῖ. Δὲν εἶχε μπορέσει νὰ ἀποτρέψῃ τὴν πανώλη, ἀλλὰ κατῳρῶσε νὰ μειώσῃ τὴν ὀργή— τὸ ἴδιο φοβερὴ— τοῦ βεζύρη, ὁ ὁποῖος φυλάκιζε

56. Ibidem

57. Ν. Πατσέλης (1936) Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἀθήναι, σ. 12. Βλ. καὶ Γ. Τσοῦτσινου (1971) ὅπ. πρ. σ. 34

58. Fr. Pouqueville (1890) ὅπ. πρ. Τ. Α' σ. 287

59. Ἀναφέρεται ἀπ' τὸν Κ. Σιμόπουλο (1975) ὅπ. πρ. σ. 379.

60. Fr. Pouqueville (1820) ὅπ. πρ. σ. 101-102. (Ἑλλ. μετ. Ο. Καρόνη, 1977, ὅπ. πρ. σ. 153)

πλήθος δυστυχημένων και τους ζητούσε λογαριασμό για κληρονομίες και κλοπές».

“Ένα σχετικό περιστατικό αναφέρει και ο Σ. Ξενοπουλος⁶¹, περιστατικό που δι-
νει συνάμα και το μέτρο της δολιότητας—της τόσο πολυσυζητημένης—του παθολο-
γικά φιλοχρήματου (που παναπεϊ: γεμάτου ανασφάλεια) τύραννου: «...ήνοιξεν υπό
εὐσπλαχνίας δῆθεν, τὰς σιταποθήκας αὐτοῦ και ἐχορήγει τοῖς δεομένοις τὰ
πρὸς διατροφήν, οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι τὰ προσφερόμενα ἦσαν δῶρα, ἀλλ’ ἡπατή-
θησαν· μετὰ γὰρ τὴν τῆς νόσου κατάπαυσιν, ἀπῆτει ἐπιμόνωνς ὁ Ἀλῆ Παοῶς ἡ τὴν
ἀπόδοσιν τῆς ὀφειλῆς αὐτῶν διὰ τὸν ἄρτον ὃν ἔφαγον, ἡ τὴν δήμευσιν τῶν περιουσι-
ῶν αὐτῶν. Σκέψεως οὖν ὠρίμου γενομένης μεταξὺ τοῦ Μητροπολίτου Πορφυρίου
και τῶν Προκρίτων Χριστιανῶν, Ὁθωμανῶν και Ἰουδαίων, ἐπληρώθησαν τ’ ἀ-
παιτούμενα μεθ’ ὑπερτιμήσεως κατ’ ἀναλογίαν και οὕτως ἀπηλλάγησαν οἱ κάτοικοι».

Κατὰ τὸν Π. Ἀραβαντινός: «Κατὰ δικαίωμα νομοθετηθὲν παρ’ αὐτοῦ ἐδήμευ-
σε ὁ Ἀλῆς πάντων τῶν ἐξοντωθέντων τὴν περιουσίαν, και πρὸς ἐνοικίασιν τῆς ἐρη-
μαθείσης ἐκεῖνης πόλεως ἀπήγαγε καταναγκαστικῶς και μετώκισεν ἐκεῖσε τοὺς
εὐπορωτέρους χριστιανούς τῆς Λάμαρης, πρὸς οὓς διανείμας τὰς οἰκίας και τὰ κτή-
ματα τῶν ἀποβιωσάντων Ἀρταίων, ὑπεχρέωσεν αὐτούς, ἵνα τῷ μετρήσωσι τὸ τί-
μημα αὐτῶν καθ’ ἣν ἐκτίμησιν αὐτὸς ἐποίησε δι’ ἕκαστον κτῆμα, ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ
μετοικεσίας ἀπεζημιώθη ἀφθόνως διὰ πᾶν ὅ,τι ἀπώλεσεν ἐν τῇ πυρκαϊᾷ τοῦ παλα-
τίου του εἰς Τεπελένη⁶²».

Πάνω στὸ ἴδιο θέμα, τὸ τελευταῖο αὐτὸ κείμενο τοῦ Fr. Pouqueville ποὺ πα-
ραθέτουμε ἐδῶ, μιᾶ και πάλι ἀπὸ μόνο του για τὴν ἀκόρεστη ἀρπαχτικότητα και
τὴν ἰδιοτέλεια μιᾶς ἀναμφίβολα ἐγκληματικῆς — ψυχοπαθητικῆς προσωπικότητας:
«..... και, ὥσει μὴ ἐξήρουν τοσαῦτα ἐγκλήματα ἐστρατολόγησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ
Ἀλῆ ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Κασσιοπίας πληθυσμὸν ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνον οὗτινος ἡ Ἀρ-
τα ἐθρήνηε τὴν ἀπώλειαν, και τὸν ἐξηνάγκασαν νὰ ἐγκαθιδρυθῇ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς
ἐρήμου ταύτης πόλεως και πληρώνη εἰς τὸν βεζύρην τὸ ἐνοίκιον τῶν οἰκιῶν, ἃς ἔκα-
στος θὰ κατῴκει»⁶³.

Πέρα ὅμως ἀπ’ τὰ ἐγκλήματα και τὴν ἀνθρωκότητα τῶν πράξεων, ὑπάρχει και
ὁ ἴδιος ὁ ἀμοραλισμὸς τῶν λέξεων, ὅπως φαίνεται ἀπ’ τὴν παρακάτω στιχομυθία,
ποὺ ἡ ἀκραία της κυνικότητα δείχνει ὄχι μόνο τὴ νοοτροπία ἐνὸς ἄξεστου και βάρβα-
ρου κατακτητῆ, ἀλλὰ και τὴν σημασία τοῦ πολυτιμότητος ἀνθρώπινου ἀγαθοῦ, τῆς
ἐλευθερίας. «Μασαλᾶ! ἔλεγεν ὁ Κεγαγιᾶς τοῦ Ἀλῆ εἰς τὸν ἀδελφόν μου, δεικνύων
αὐτῷ τὴν πόλιν τῆς Ἀρτης κατωκημένης ἐκ νέου ὑπὸ τῆς ἀποικίας ταύτης, βλέπετε
εἶναι ὥς νὰ μὴ διῆλθεν ἐντεῦθεν ἡ πανώλη.—Ναί, ἀπήντησεν οὗτος, ἀλλ’ ἡρήμωσαν
εἴκοσι ἡ τριάκοντα χωρία, ἵνα, κατωρθώσωσι τὸ θαῦμα τοῦτο.—Και τί ἔχει νὰ κά-
μη τοῦτο; ἀπήντησε βλακωδῶς ὁ βάρβαρος. Ἰδοὺ τὸ μέτρον τοῦ λογικοῦ ἐνὸς Τούρ-
κου· τί κρίσιν νὰ φέρωμεν περὶ τῶν ἀπολογιστῶν αὐτῶν⁶⁴».

61. Σ. Ξενοπουλος (1962) ὅπ. πρ. σ. 12.

62. Π. Ἀραβαντινός (1856) ὅπ. πρ. τ. Α σ. 321-322

63. Fr. Pouqueville (1890) ὅπ. πρ. τ. Α’. σ. 287-288.

64. Ibidem

Στὸ ἐρώτημα αὐτό, ποὺ ὀρθώνονταν μπροστὰ στὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ τῆς προ-επαναστατικῆς Ἑλλάδας, τὴν ἀπάντησή ἔδωσε γρήγορα ὁ ἴδιος αὐτὸς λαὸς μὲ τὶς θυσίες του καὶ τὸν δημιουργικὸ του μόχθο. «Εἶναι ν' ἀπορεῖ κανεὶς πὼς ἡ Ἑλλάς, ἂν καὶ καταστραμμένη ἀπὸ τὴν πανώλη, ποὺ κράτησε 18 μῆνες ξαναγεννήθηκε ἀπ' τὶς στάχτες τῆς. Ἡ ὁμορφιά τοῦ οὐρανοῦ τῆς, ἡ γλύκα τοῦ κλίματός τῆς, προσήλκυσαν νέους κατοίκους⁶⁵.....»

*

Σ' ἓνα εἰδικὸ κεφάλαιο—μέσα στὸ ἴδιο ταξιδιωτικὸ βιβλίον—ποὺ ἀναφέρεται στὴν πανώλη γενικᾶ, στὸ ἱστορικὸ παρελθὸν τῆς ἀρρώστιας καὶ τὴν κλινικὴ τῆς φυσιογνωμία, ἡ περίπτωσή τῆς ἐπιδημίας τῆς σκλαβωμένης Ἑλλάδας θεωρεῖται ὡς ιδιαίτερα χαρακτηριστικὴ καὶ παραλληλίζεται μ' ἐκείνη τῆς Μασσαλίας, ἓνα αἰῶνα πρὶν (1720). Κλείνοντας τὸ ἐμβόλιμο αὐτὸ κεφάλαιο ὁ συγγραφέας, ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα καὶ τὴ βεβαιότητα πὼς ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, ποὺ φαίνονταν τότε νὰ πλησιάζει, θ' ἀπαλλάξει τὸν τόπο ἀπ' τὸ φόβο τῆς τρομερῆς μάστιγας^{66, 67}.

Μὲ γνωμοδότηση τοῦ Ἱατροσυνεδρίου (31-12-1837) ἐκδόθηκε σχετικὸ διάταγμα διὰ νὰ ἐμποδισθῇ εἰς τὸ Ἡμέτερον Κράτος ἡ μετάδοσις τῶν μολυσματικῶν ἀρρωστιῶν.....». «Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικὰ στὴν πανώλη, ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «Ἀφότου ἡ Ἑλλάς ἀπέκτησε τὴν ἐλευθερίαν τῆς, καὶ περιεφράχθη μὲ τὰ ἀναγκαῖα ὑγειονομικὰ καταστήματα ἐξέλειψε καὶ θέλει ἐκλείψει μὲ τὴν βοήθειά τοῦ θεοῦ καὶ εἰς τὸ ἑξῆς τὸ κακὸν τῆς πανώλης, διὰ τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως τῶν ὑγειονομικῶν κανονισμῶν. Ἀλλ' ἐὰν κατὰ δυστυχίαν καὶ διὰ τὴν παράβασιν τῶν ὑπαρχόντων λοιμοκαθαρτηρικῶν νόμων καὶ διοργανισμῶν φανερωθῇ ἡ ὑποπτευσθῇ εἰς ὅποιανδήποτε χώραν τῆς ἐπικρατείας πανώλης νόσος, ἕκαστος κατ' ἴδιον, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὁ ἱατρὸς ἢ χειρουργὸς ὀφείλει νὰ ἀναγγεῖλῃ τοῦτο παρευθὺς⁶⁸...».

Ἀργότερα, μισὸ αἰῶνα μετὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν πρώτων αὐτῶν ὑγειονομικῶν μέτρων τῆς νεότευκτης πολιτείας, ἀπελευθερώθηκε καὶ ἡ Ἑλλάς, ὅπου βλέπουμε τὴν ἴδια αὐτὴ προσπάθεια ὀργάνωσης γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ λαοῦ καὶ σὲ αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴς βάσεως.

Φορεῖς ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι δικοὶ τῆς γιαιτροί. Πολλοὺς τοὺς γνωρίσαμε ἀνάμεσά μας, δημιουργοὺς μιᾶς ἱατρικῆς παράδοσης μὲ γνήσια ἐπιστημονικὴ γνώση, ἀνθρωπιὰ, ἀνιδιοτέλεια καὶ ἀληθινὴ ἀγάπη γιὰ τὸ λαὸ αὐτοῦ τοῦ τόπου.

65. Fr. Pouqueville (1820) ὅπ. πρ. σ. 103 (Ἑλλ. μετ. Ο. Καρώνη, 1977, ὅπ. πρ. σ. 153)

66. Fr. Pouqueville (1827) Voyage de la Grèce, Paris, T. ΣΤ' σ. 340

67. Ἀντίθετα μὲ τὴν αἰσιόδοξη αὐτὴ προοπτικὴ, ἕνας τραγικὸς τῶν καιρῶν μας, ὁ Ἀλμπέρ Καμὺ, μέσα στὸ περίφημο καὶ πασίγνωστο βιβλίον του «Ἡ πανοῦκλα», ἐκφράζει, γενικᾶ, τὴν ἀποψὲ πὼς κανένας δὲν θάβηαι ποτὲ ἐλεύθερος, ὅσο θὰ ὑπάρχουν θανατηφόρες ἐπιδημίες.

68. Βλ. Β. Ρόζου (1976), Αἱ πρῶται ἐν Ἑλλάδι μέριμναι περὶ τῆς δημοσίας ὑγιεινῆς, τῆς ἱατρικῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς κοινωνικῆς προνοίας, Ἀθήναι, σ. 96-100.

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΜΒΡΑΚΙΑ *

ΧΡΥΣΗ·Ι·Δ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ—ΣΟΥΛΗ

Γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης στὴν Ἀμβρακία ἔχομε πληροφορίες ἀπὸ τὴν ἀρχαία γραπτὴ παράδοση, ἀπὸ λίγες ἐπιγραφές, καθὼς κι' ἀπὸ μερικὰ εἰδῶλια ποὺ πιθανολογεῖται ὅτι εἰκονίζουν τὴ Θεά.

1) Ἀρχαία παράδοση

Ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς 1.50.4, περιγράφοντας τὶς περιπέτειες τοῦ Αἰνεία στὸ ταξίδι του ἀπ' τὴν Τροία πρὸς τὴ Δύση, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἥρωας αὐτὸς ἔδρυσεν..... «ἐν Ἀκτίῳ μὲν Ἀφροδίτης Αἰνείαδος ἱερὸν καὶ πλησίον αὐτοῦ Θεῶν μεγάλων, ἃ καὶ εἰς ἐμὲ ἦν· ἐν δὲ Ἀμβρακίᾳ ἱερὸν τε τῆς αὐτῆς Θεοῦ καὶ ἡρώων Αἰνείου πλησίον τοῦ μικροῦ Θεάτρου, ἐν ᾧ καὶ ξόανον μικρὸν ἀρχαϊκόν Αἰνείου λεγόμενον, καὶ αὐτὸ Θυσίαις ἐγέραιρον αἱ καλούμεναι παρ' αὐτοῖς ἀμφίπολοι».

2). Ἐπιγραφές

Σὲ τέσσερις ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν Ἄρτα ἀναφέρεται ἡ Θεὰ Ἀφροδίτη. Οἱ δύο μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Κυριακὸ τὸν ἐξ Ἀγκῶνος. Οἱ ἄλλες δύο φυλάγονται στὸ Μουσεῖο τῆς Ἄρτας καὶ εἶναι ἀνέκδοτες.

α) Σωτῆρι Διτ', Ἀφροδίτᾳ / μάντις / Βίος Ἀγασιδάμου, / αὐλητὰς / Ἀμίτιος Φιλιστίνωνος, / κάρυξ / Ἀπολλώνιος Πολυστράτου, / εἰρὸς / Σοφοκλέος, / οἰνοχό(ο)ς / Ἀπολλώνιος / ¹.....

β)[Σωτῆρι] Διτ', Ἀφροδίτᾳ / Ἀριστό[λ]ας Ἀγεμάχου, / Γοργίας Ἀνδρονίκο[υ], / Σέλευκος Φιλιστίνων[ος], / Μαχάτας Σωκράτεος, / Σάτυρος Νι-

* Ἡ ἐργασία αὕτη ἀποτελεῖ τμήμα τοῦ Γ' Κεφαλαίου τῆς διδακτορικῆς μου διατριβῆς «Ἡ λατρεία τῶν Γυναικείων Θεοτήτων εἰς τὴν Ἥπειρον».

1. CIG. II, 1, 1798. Βλ. καὶ Oberhummer, Akarnanien, Ambrakia, Amphilochien, Leukas im Altertum, München 1887, σ. 275, ἀρ. 19, Γ. Μηλιάδης ΑΔ. 10, 1926, σ. 69.

κάρχου, / ¹Αριστίων ¹Ανδρονίκο[υ]².

γ) 'Ενεπίγραφη στήλη. Εἶναι σπασμένη στὸ πάνω καὶ κάτω μέρος καὶ φέρει στὶς κάθετες πλευρὲς τῆς περιτένεια. Σώθηκε σὲ ὕψος 0, 33, πλάτος 0, 32 καὶ πάχος 0, 18 μ.

Ἀριθμὸς στὸ εὐρετήριο τοῦ Μουσείου τῆς Ἀρτας 47.

Πρύτανις / καὶ συνπρυτάνειες / Ἐστίαι, Δίι, / Ἄφρο-
δίται / Νίκαιαρχος / Σάμου / Ἀριστόδαμος /
Ἐένωνος / Σώστρατος /.....

δ) "Αλλη ἐπιγραφή

*Αγέλαος / Πυρρία / Πρύτανις / καὶ συμπρυτάνιε[ς] /

Ἔστίαι / Διὶ Πρυτάνει / Ἀφροδίται / Ἀπόλλωνι /

'Αρτέμιτι / 'Αγαθίων / Νικία / Μενέλαο[ς] /

Χαίρε (τε)³.

Ἀπὸ τὸ σχῆμα καὶ τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων γίνεται φανερὸ πῶς ἡ ἐπιγραφή ἀρχικὰ τελείωνε στὴ λέξη Ἀρτέμιτι καὶ ἦταν ἐπιγραφή σὲ ἀναθηματικὴ στήλη. Ἀργότερα, ὅταν ἡ στήλη ἀχρηστεύτηκε προστέθηκαν οἱ τέσσερις τελευταῖες λέξεις καὶ ἡ ἐπιγραφή χρησιμοποιήθηκε σὰν ἐπιτύμβια.

Δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ χρονολόγησις τῶν ἐπιγραφῶν α καὶ β, ποῦ εἶδε ὁ Κυριακός. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς γραφῆς τοῦ ι μὲ δίφθογγο (ει) μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ α δὲν εἶναι ἀρχαιότερη τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα⁴. Τὸ δὲ λατινικὸ ὄνομα Ἀμίτιος Φιλιστίνωνος μαρτυρεῖ ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἢ μετὰ τὸ 189 π.Χ. ποῦ ὁ ρωμαῖος ὕπατος Φούλβιος κατέλαβε τὴν Ἀμβρακίαν τοποθετώντας σ' αὐτὴ φρουρά, ἢ μετὰ τὸ 168 π.Χ. ποῦ ὀλόκληρη ἡ Ἡπειρος ὑποτάχθηκε στοὺς Ρωμαίους.

Γιὰ τὴν πιθανὴ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς β βοηθαί το ὄνομα Μαχάτας, ποὺ συνηθιζόταν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰώνα⁵.

Ἡ ἐπιγραφή δ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ

2. CIG. II, 1, 1799. Βλ. καὶ Oberhummer, ὁ.π., σ. 275, ἀρ. 18.

3. Ἀσβεστολιθική πλάκα πού βρέθηκε ἐντοιχισμένη σὲ ἰδιωτικὴ κατοικία κοντὰ στὴν παλιὰ γέφυρα, δυτικὰ τῆς Ἑρτας. Σώθηκε σὲ ὕψος 0,43, πλάτος ἄνω 0,23 καὶ κάτω 0,22, πάχος 0,17 μ. Ὑψος γραμμάτων 2-2,3 ἐκ. Στὸν στίχο 4 τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων κυμαίνεται ἀπὸ 1,8-1,9 ἐκ, ἴσως γιὰ νὰ χωρέσουν οἱ δυὸ λέξεις σ' ἓνα στίχο. Ἡ δεξιὰ πλευρὰ τῆς ἐπιγραφῆς κόπηκε ὅταν ἐντοιχίστηκε, κυρίως τὰ γραμματα τῶν στίχων 10-13, μὲ ἀκρεμόνες. Τὸ Α μὲ τὴν ὀριζόντια κεραία θλασμένη, τὸ Π (ἰσοσκελές) μὲ τὴν ὀριζόντια κεραία του νὰ ἐξέχει. Τὸ Ν μὲ κάθετα σκέλη. Τὸ κάθετο σκέλος τοῦ Ε ἐκτείνεται καὶ πέρα ἀπὸ τίς δυὸ ὀριζόντιες κεραίες.

4. Ἡ γραφή τοῦ ι μετὰ τὴν δίφθογγο ἐ ἀπαντῇ ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ τοῖς αἰγυπτιακοῖς πα-
πύροις ἀπὸ τὸν 3ο-2ο αἰῶνα π.Χ., τοῖς δὲ Δελφοῦς ἀπὸ τὸν 2ο αἰῶνα π.Χ., (E. Schwyzzer, Gri-
echische Grammatik, 1, HAW, II, 1, 1, 1959, σ. 193, Ἱ. Βοκοτόπουλου, AAA, IV, 3, 1971, σ.
338, ΑΔ. 26, 1971, Χρον. Β2, σ. 337). Οἱ ἀρχαιότερες ἡπειρωτικὲς ἐπιγραφὰς μετὰ ἐ ἀντὶ ι, εἶ-
ναι οἱ μετὰ ἀριθ. 3 καὶ 9 ἀπὸ τὸ Βοιωνοσί, τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. (Φ. Πέτσας, ΑΕ, 1950/51, Χρον. σ.
47 κ.ε.).

5. Για τὸ γνωστὸ ὄνομα Μαχάτας: Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ. 1968, σ. 48, Τὸ Ἔργον 1968, σ. 51, J καὶ L. Robert, REG. 82, 1969, σ. 472-3, ἀρ. 347, N. Hammond, Epirus, Oxford 1967,

2ου π.Χ. αιώνα, δηλαδή στους χρόνους του Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν (233/2-168/7 π. Χ.). Καί ἡ ἐπιγραφή γ εἶναι τῆς ἴδιας σχεδόν περιόδου, ὅπως φανερώνει ἡ ὁμοιότητα τῶν γραμμάτων.

Ἀπό τίς τέσσερις αὐτές ἐπιγραφές βεβαιώνεται λατρεία τῆς Ἀφροδίτης στήν Ἀμβρακία κατὰ τοὺς 3ο/2ο αἰῶνες π.Χ.

Κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεύ (1.50-51) ὁ Αἰνείας καὶ οἱ ἄλλοι Τρῶες μετὰ τὴν ἀναχώρησίν τους ἀπ' τὴν Παλλήνη καὶ τὸν ἀποικισμό τῆς Δήλου, ἐπισκέφθηκαν τίς νήσους Ζάκυνθο καὶ Λευκάδα καὶ τὸ στήν εἴσοδο τοῦ Ἀμβρακικοῦ Ἀκτιο, ὅπου ἔδρυσαν ἱερὰ ἀφιερωμένα στήν Ἀφροδίτῃ Αἰνείαδᾶ. Ἀπὸ κεῖ οἱ Τρῶες προχώρησαν στήν Ἀμβρακία, τῆς ὁποίας ὁ βασιλεὺς Ἀμβραξ ἦταν γιὸς τοῦ Δεξαμενοῦ, γιοῦ Ἡρακλῆ (Διον. Ἀλικ. 1.50.4). Γιὰ ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς ἐπίσκεψης ἔδρυσαν κοντὰ στὸ μικρὸ θέατρο νέον ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης Αἰνείαδας καὶ ἥρῳο πρὸς τιμὴ τοῦ Αἰνεία, μέσα στὸ ὁποῖο φυλαγόταν μέχρι τὰ χρόνια τοῦ Διονυσίου μικρὸ ἀρχαῖκον ξόανον (ξύλινο ἄγαλμα) τοῦ Αἰνεία, ποὺ τὸ τιμοῦσαν μὲ θυσίαις οἱ ἱερεῖες οἱ λεγόμενες ἀμφίπολοι.

Ἀπ' τὴν Ἀμβρακία ὁ Αἰνείας καὶ μερικοὶ σύντροφοί του πῆγαν περὶ τὴν Δωδώνη, οἱ δὲ ἄλλοι Τρῶες ἔφυγαν μὲ πλοῖα γιὰ τὸ Βουθρωτὸ τῆς Κεστρίνης.

Γιὰ τὸν χρόνο τῆς εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τῆς Ἀφροδίτης Αἰνείαδας στήν Ἡπειρο ὁ HAMMOND ὑποστήριξε ὅτι ἡ λατρεία αὐτὴ στὴ Λευκάδα, στὸ Ἀκτιο καὶ στήν Ἀμβρακία εἶναι ἴσως ἀρχαιότερη ἀπ' τὸν κορινθιακὸ ἀποικισμό κι' ὅτι ἀφοῦ υἱοθετήθηκε ἀπ' τοὺς ἀποίκους, διαδόθηκε στὴ νότια Ἡπειρο. Τὴν ἀποψη αὐτὴ στηρίζει ὁ HAMMOND⁶ στὸ γεγονός ὅτι ὁ Διον. Ἀλικ. μνημονεύει «ἀρχαῖκον ξόανον» τοῦ Αἰνεία. Τὴν ἀρχικὴ λατρεία τὴν μετέφεραν στήν Ἡπειρο οἱ Τρῶες ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχὴ Βουθρωτοῦ μετὰ τὴν πτώση τῆς Τροίας.

Πιθανώτερη ὅμως φαίνεται ἡ ἀποψη τοῦ Δάκαρη, ὅτι ἡ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης Αἰνείαδας προέρχεται ἀπ' τὴν Ἑγεστα στὸν Ἑρυνά τῆς Δ. Σικελίας, ὅπου ὑπῆρχε σημαντικὴ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης Ἑρυνίης⁷. Τὴν λατρεία αὐτὴ ἔφερε ὁ βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν Πύρρος στήν Ἡπειρο καὶ στίς περιοχὰς ποὺ κατέκτησε. Γιατὶ οἱ πόλεις ποὺ ἀναφέρει ὁ Διον. Ἀλικ. καὶ στίς ὁποῖες λατρευόταν ἡ Ἀφροδίτῃ Αἰνείαδᾶ καὶ ὁ Αἰνείας, συμπίπτουν μὲ τίς περιοχὰς ποὺ κατέλαβε ὁ Πύρρος. Ἡ παρεμβολὴ τῆς Ἀμβρακίας καὶ τῆς Δωδώνης στίς περιπέτειες τοῦ Αἰνεία, ἀπέβλεπε στήν σύνδεση τῆς Ἀμβρακίας καὶ τῆς Δωδώνης, γιατί ἡ μὲν Ἀμβρακία ἔγινε τὸ

σ. 809. Τὸ πατρωνυμικὸ Φιλιστῶν ὑπάρχει σὲ μολύβδινο ἔλασμα ποὺ βρέθηκε σὲ νεκροταφεῖο τῆς Ἀμβρακίας τοῦ 3ου καὶ 2ου π.Χ. αἰῶνα: Γ. Μηλιάδης, ΑΔ. 10, 1926, σ. 69, εἰκ. 4 καὶ σὲ μολύβδινο πῶμα τεφροδόχου ἀμφορέα τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸ ἴδιον νεκροταφεῖο: Ἡλ. Τσιριβάκος, ΑΔ. 20, 1965, Χρον. Β2, σ. 357-8, πίν. 423 β, γ.

6. N. Hammond, Epirus, σ. 413 κέ.

7. Σ. Ι. Δάκαρη, Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν, Ἀθ. 1964, σ. 127 ἐπ. Γιὰ τὴν Ἀφροδίτῃ Ἑρυνίην γενικώτερα καὶ τὴ λατρεία της στὸν Ἑρυνά καὶ τὴν Σεγέστα, Jessen, RE, VI, 1 σ. 562-565. Σχετικὴ βιβλιογραφία μᾶς δίνουν οἱ Dunbabin, The Western Greeks, Oxford, 1948, σ. 336, σημ. 3 καὶ G. Galinsky, Aeneas, Sicily and Rome, Princeton, New Jersey 1969 σ. 68 κέ.

295 π.Χ. πρωτεύουσα τοῦ Πύρρου, ἡ δὲ Δωδώνη ὑπῆρξε τὸ ἐπίσημο ἱερὸ τῆς Ἡπειρωτικῆς Συμμαχίας καὶ τῶν Μολοσσῶν.

Γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ φιλόδοξα σχέδιά του ὁ Πύρρος, ἀνέπτυξε εὐρεία θρησκευτικὴ πολιτικὴ, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν Μακεδόνων Δημητρίου καὶ Ἀντιγόνου. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἐκμεταλλεύτηκε μὲ πολλοὺς τρόπους τοὺς γενοαλογικοὺς τίτλους τῆς δυναστείας του καὶ τῶν Μολοσσῶν, φύλου ποὺ ἀπ' τοὺς τελευταίους γεωμετρικοὺς χρόνους ἔφτανε τὴν καταγωγὴ του στὸ Νεοπτόλεμο (τὸν γιὸ τοῦ Ἀχιλλέα) καὶ στὴν Ἀνδρομάχη, μὲ βᾶση παράδοση ποὺ ὁ πυρήνας τῆς βρῖσκεται στοὺς «Νόστους» τοῦ Ἀγία⁸ (ἔζησε τὸν 8ο π.Χ. αἰώνα). Μποροῦμε συνεπῶς νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ «ξοάνου» ὡς ἀρχαϊκοῦ, μᾶλλον ἐννοεῖ ἀρχαϊστικὸ ἄγαλμα, ποὺ ἡ κατασκευὴ του, συμπίπτοντας χρονικὰ μὲ τὴν καθιέρωση τῆς λατρείας τοῦ Αἰνεία, ἀπέβλεπε νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης Αἰνείαδας ἦταν πολὺ παλιὰ καὶ συνεπῶς ἡ σύνδεση τῆς Ἀμβρακίας καὶ τῆς Δωδώνης μὲ τοὺς γενοαλογικοὺς μύθους τῶν Μολοσσῶν φτάνει σὲ πολὺ περασμένους χρόνους. Τέτοιες ἀρχαϊστικὲς παραστάσεις Θεοτήτων (Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς καὶ Θέτιδας) ἔβαλε ὁ Πύρρος στὰ ἀσημένια καὶ χρυσὰ νομίσματά του⁹.

Αὐτὴ ἡ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τοῦ Πύρρου εἶναι σύμφωνη μὲ τὶς πολιτικὲς ἐπιδιώξεις του (τῶν ἐτῶν 277-272 π.Χ.), γιατί τὸ Βουθρωτό, ἡ Ἀμβρακία, τὸ Ἀκτιο καὶ ἡ Λευκάδα, ὅπου λατρευόταν ἡ Ἀφροδίτη Αἰνείαδα, ἦταν ἐπικαίριες θέσεις στὶς ἀνατολικὲς ἀκτὲς τοῦ Ἰονίου, ποὺ χρησιμοποιήθηκαν σὰν βάσεις γιὰ τὴν ἐξόρμησή του κατὰ τῆς Ρώμης.

Σύμφωνα μὲ τὰ πηρᾶν, ἡ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης Αἰνείαδας βεβαιώνεται στὴν Ἀμβρακία ἀπ' τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου π.Χ. αἰώνα. Εἶναι ἀμφίβολο ὅμως, ἂν ἡ Ἀφροδίτη τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι ἡ Αἰνείαδα ἢ ἡ τοπικὴ Θεά. Ἰσως ἡ λατρεία τῆς Αἰνείαδας, ποὺ τὴν εἰσήγαγε ὁ Πύρρος, νὰ μὴν ἦταν προσφιλὴς στοὺς Ἀμβρακιῶτες, ἰδίως μετὰ τὸ 232 π.Χ. ποὺ ἡ πόλη ἀπόκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν της ἀπ' τοὺς Μολοσσούς καὶ μὲ τοὺς ὁποίους οἱ σχέσεις τῆς πόλης ἦταν σὲ ἐνταση¹⁰. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Διον. Ἀλικ. οἱ παράδοσεις γιὰ τὸν Αἰνεία ἦταν πολὺ προσφιλεῖς στοὺς Ρωμαίους¹¹, γιατί συνδεόνταν μὲ τὴν ἱδρυση τῆς Ρώμης. Δὲν ἀποκλείεται λοιπόν, ἡ

8. Δάκαρης, Μῦθοι, σ. 14 κέ, 130 κέ, ὅπου ἡ παλιότερη βιβλιογραφία.

9. Κατὰ τὸν Δάκαρη, Μῦθοι, σ. 123 καὶ σημ. 2, «ἡ καθιέρωσις εἰς τὴν τέχνην ἀρχαϊστικῶν τύπων, σχετιζομένων μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Αἰνείου, ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν μὲ τὴν «ἀρχαϊστικότητά» τῶν σχετικῶν παραδόσεων περὶ τῶν δύο τούτων ὀψίμων προγονικῶν ἡρώων, ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἀρχαιοφανεΐας τοῦ μύθου». Γιὰ τὰ νομίσματα τοῦ Πύρρου, βλ. P. Lèvesque, Pyrrhos, Paris 1957, σ. 680 ἐπ., P. Franke-M. Hirmer, Die griechische Münze, München 1964, σ. 105, πιν. 150.

10. Γιὰ τὸν χρόνον ποὺ ἀνεξαρτοποιήθηκε ἡ Ἀμβρακία ἀπ' τοὺς Μολοσσούς, Hammond, Epirus, σ. 592 καὶ γιὰ τὴν ἀντίθεση Ἀμβρακίας καὶ Μολοσσῶν, P. Cabanes, L' Epire de la Mort de Pyrrhos à la conquête Romaine, Paris 1976, σ. 198, 189.

11. Σχετικὰ Δάκαρης, Μῦθοι, σ. 126 καὶ σημ. 4. Οἱ πρόσφατες ἀνασκαφὲς στὴν Ἄρτα ἔφεραν σὺν φῶς τὸ μικρὸ θέατρο τῆς Ἀμβρακίας ποὺ μνημονεύεται ἀπ' τὴν ἀρχαία παράδοση καὶ ποὺ κοντὰ του οἱ Τρώες ἱδρυσαν ἱερὸ τῆς Αἰνείαδας Ἀφροδίτης καὶ ἡρώο τοῦ Αἰνεία. Γιὰ τὸ θέατρο αὐτὸ βλ. Ἡλ. Ἀνδρέου ΑΔ. 32, 1977, Χρον. (ἀνασκαφὴ, 1976).

³ Ἀφροδίτη τῶν ἐπιγραφῶν ποῦ χρονολογοῦνται μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀμβρακίας ἀπ' τοὺς Ρωμαίους (189 π.Χ.), νὰ ταυτίζεται μετὰ τὴν Αἰνείαδα Ἀφροδίτην.

Στὸν κύκλον αὐτὸ τῆς λατρείας τῆς Αἰνείαδας Ἀφροδίτης πιθανῶς ν' ἀνήκει ἡ πῆλινη μήτρα¹² τοῦ οἰκοπέδου Παπακίτσου, ποῦ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 4ου ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα καὶ παριστάνει ἔφηβον ποῦ κάθεται μετὰ νωχέλεια σὲ βράχο, ἔχοντας κυνηγετικὸ σκυλὶ κοντὰ στὰ πόδια του. Ὁ ἔφηβος κρατᾷ καμπύλον ραβδὶ στὸ δεξιὸν χερὶ (λαγωβόλο;) ποῦ τὸ στηρίζει στὸ ἔδαφος, στρέφει δὲ τὸ σῶμα πρὸς τὰ ἀριστερά, κοιτάζοντας τὸ σκυλὶ καὶ ἀντιστηρίζεται μετὰ τὸ ἄλλο χερὶ. Φοράει μακρὸν δέρμα λιονταριοῦ ἢ ἄλλου θηρίου, δεμένο μετὰ «ἡράκλειον ἄμμα» στὸ λαιμό, μπροστὰ στὸ στήθος. Τὸ δέρμα πέφτει ἀπὸ τοὺς ὤμους στὸ βράχο, ἀφήνοντας γυμνὸ τὸ ὠραῖο σῶμα τοῦ νέου¹³. Ἡ παράσταση θυμίζει τὸ χάλκινο ἀνάγλυφο ἀπ' τὴν Παραμυθιά (βρίσκεται στὸ Βρετανν. Μουσεῖο) ποῦ εἰκονίζει Ἰσως τὴ συνάντησιν τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἀγχίση στὴν Ἰδην. Τὸν Ἀγχίση συνοδεύει σκυλὶ, ἡ δὲ Ἀφροδίτη ἔχει περίπου τὴν ἴδια στάση μετὰ τὴν τοῦ ἔφηβου τῆς μήτρας τῆς Ἀμβρακίας.

Ἀτυχῶς ὅμως οὔτε ἀπὸ τίς ἐπιγραφές οὔτε ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα βεβαιώνεται λατρεία ἄλλης Ἀφροδίτης ἐκτὸς ἀπὸ τῆς Αἰνείαδας. Σοβαρὴ ἔνδειξις ὅμως γιὰ ἄλλη λατρεία τῆς Ἀφροδίτης μᾶς δίνουν μερικὰ εἰδώλια προερχόμενα ἀπ' τὸ σπήλαιον στὴ θέσιν Κουδουνότρυπα, στὰ νότια τῆς Ἀρτας¹⁴ καὶ ἀπὸ τὸν ἀποθέτην κοντὰ στὴν οἰκίαν Παπακίτσου τῆς Ἀρτας. Στὸν ἀποθέτην αὐτό, στοὺς δυτικoὺς πρόποδες τοῦ λόφου Περάντης, βρέθηκαν πολυάριθμα τεμάχια εἰδωλίων καὶ τύπων (μητρῶν) ἀπὸ πηλόν, τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου, ποῦ εἰκονίζουν κατὰ τὸ πλεῖστο θεοτήτες χθόνιες¹⁵. Ἡ περιοχὴ τῆς Ὀδηγήτριας, ἰδίως δὲ ἡ χαμηλὴ ἔκτασις ἀπὸ δῶ κι' ἀπὸ κεῖ τοῦ δρόμου πρὸς τὴ Μονὴ Κάτω Παναγιῶς, χρησίμευσε ὡς νεκροταφεῖον κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς χρόνους¹⁶.

Ἀπὸ τὰ εἰδώλια Παπακίτσου μερικὰ φαίνονται νὰ ἀποδίδουν τὴ θεὰ Ἀφρο-

12. Ἀνέκδοτο, ἀριθ. εὐρετ. Μουσ. Ἀρτας 543.

13. Τὴ λεοντή, ἐκτὸς ἀπ' τὸν Ἡρακλῆ τὴν ἔφεραν κι' ἄλλοι ἥρωες καὶ κυρίως ὁ Αἰνείας, Βεργ. Αἰν. II, 721 κέ., βλ. καὶ W. Fuchs, Die Bildgeschichte der Flucht des Aeneas, Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, I, Berlin-N. York, 1973, σ. 621 ἐπ., εἰκ. 7-9.

14. Γιὰ τὸ σπήλαιον: Κ. Ρωμαῖος, ΑΔ. 2, 1916, Παραρτ. σ. 53-54, Παπαδημητρίου καὶ Φ. Πέτσας, ΑΕ. 1952, Ἀρχαιολ. Χρον. σ. 1 ἐπ.

15. "Ὅτι ὁ ἀποθέτης ἀνῆκε σὲ κοροπλάστεῖον ἀποδεικνύεται ἀπ' τὴν ταυτόχρονην κατασκευὴν τῶν περισσώτερων μητρῶν, ἀπ' τὴ γενικὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ κοροπλάστη: ΣΑΤΥΡΟΥ, μετὰ γράμματα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν εὕρεσιν τεμαχίων ἀπ' τὴ σκάρα τοῦ κλῖβανου τοῦ κεραμοουργεῖου (ἀρ. εὐρ. Μουσ. Ἀρτας 685 καὶ 686). Σχετικὰ βλ. Δάκαρη, ΑΔ. 19, 1964, Χρον. Β3, σ. 311, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τὰ εὐρήματα στὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα. Δέχεται ὅμως πὼς μερικὰ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα. Βλ. καὶ Dau x, BCH. 91, 1967, Chron. σ. 681, εἰκ. 1-3.

16. Γ. Μηλιάδης, ΑΔ. 10, 1926, σ. 63-77, BCH. 79, 1955, σ. 267, BCH. 80, 1956, σ. 308, Ἡλ. Τσιριβάκος, ΑΔ. 20, 1965, Χρον. Β2, σ. 355-360.

δίτη ὀρθία ἢ καθήμενη σὲ θρόνον¹⁷. Ὁ τύπος τῆς καθήμενης μορφῆς εἰκονίζεται μερικὲς φορὲς μὲ πτηνὸν (περιστέρι) ποῦ ἡ θεὰ τὸ κρατάει μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ μπροστὰ στὸ στῆθος τῆς¹⁸ ἢ μὲ λαγὸν¹⁹, ἔχοντας τὸ ἀριστερὸν χεῖρ στὰ γόνατα. Στὸ κεφάλι φέρει πόλο²⁰. Ὁ τύπος τῆς ὀρθίας γυναικείας μορφῆς μὲ πτηνὸν μπροστὰ στὸ στῆθος, δημοφιλέστερος τῆς καθήμενης τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα, συναντιέται πάλι στὸν ἀποθέτη²¹. Εἰκονίζεται γυναικεία ἱστάμενη μορφή τοῦ τύπου τῆς ἀρχαϊκῆς κόρης μὲ αὐστηρὴ μετωπικὴ στάση. Φοράει χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, ποῦ πέφτει λοξὰ ἀπὸ τὸν δεξιὸν ὤμο πρὸς τὴν ἀριστερὴν μασχάλη καὶ καταλήγει σὲ δυὸ μεγάλες πτυχὲς τοῦ τύπου τῆς χελιδονοουρᾶς.

Ἡ μορφή κρατάει ἐπίσης μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ περιστέρι πρὸ τοῦ στήθους καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸν πτυχὴ τοῦ ἱματίου τῆς. Ὁ τύπος αὐτὸς ἀντιγράφει κορινθιακὸ πρότυπο τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἀνάλογα εὐρήματα στὴν Κόρινθο κι' ἄλλοι²².

Στὰ εἰδῶλια τῆς Κουδουνότρυπας ἐπίσης-ἔπου σπήλαιο μὲ λατρεῖα Νυμφῶν-ὑπάρχει ὁ τύπος τῆς ὀρθίας μορφῆς τοῦ πρώϊμου 5ου π.Χ. αἰώνα, τύπος ποῦ, ἀπ' τὰ σύμβολα ποῦ φέρει, μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ στὴν Ἀφροδίτη²³. Ἡ μορφή, ντυμένη χιτῶνα μὲ χαμηλὸ ἀπόπτυγμα, κρατάει μὲ τὸ δεξιὸν μπροστὰ στὸ στῆθος καρπὸ ροιᾶς, καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸν μῆλο. Ὁμοίος τύπος ἀπαντᾷ στὴν Κόρινθο, Αἰ-ωλία, Ἀπολλωνία κι' ἄλλοι²⁴.

17. Ἀριθμ. εὐρετ. Μουσ. Ἀρτας 530-534, 619, 620, 631, 637, 647, 661, 665, 667, 669-670, 672-674. Τὰ μὲ ἀριθμ. 541, 660 εἶναι μῆτρες.

18. Ἀριθμ. εὐρετ. Μουσ. Ἀρτας 530-534, 619, 620, 637, 661, 665, 669, 670, 672-675. Γιά τὴν καθήμενη μορφὴ βλ. H. Möbius, AM. 41, 1916, σ. 156 κέ., L. Marangou, ὁ.π., σ. 146, ἔπου παλιότερη βιβλιογραφία.

19. Ἀριθμ. εὐρετ. Μουσ. Ἀρτας 631, 647, 667, 715. Γιά τὸν λαγὸν σὰ σύμβολο τῆς Ἀφροδίτης Ch. Christou, Potnia Theron, σ. 196, N. Παπαχατζῆς, Θεσσαλικά Α, 1958, σ. 58.

20. Τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ καθήμενα εἰδῶλια τοῦ ἀποθέτη Παπακίτσου εἶναι ἀκέφαλα, ἀλλὰ βρέθηκαν μερικὰ ἢ μῆτρες, ποῦ ἡ θεὰ φέρει πόλο στὸ κεφάλι.

21. Ἀριθμ. εὐρετ. Μουσ. Ἀρτας 554. Γιά τὸν τύπο αὐτὸ γενικὰ βλ. A. Stillwell, Corinth XV, II, σ. 84 κέ. καὶ γιὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν καθήμενων καὶ ὀρθίων γυναικῶν Corinth, ὁ. π. σ. 10 κέ. καὶ G. Davidson, Corinth, XII, σ. 10.

22. Corinth XV, II, σ. 86-87 καὶ 90, ἀρ. 8-10, πίν. 14.

23. Ἀριθμ. εὐρ. Μουσείου Ἀρτας 289, 5. Γιά τὴν ἀπόδοση τοῦ τύπου στὴν Ἀφροδίτη Corinth, ὁ. π., σ. 86.

24. Σχετικὰ Corinth, ὁ. π., σ. 86, 91 ἀρ. 18, πιν. 15X18. Ὁ Higgins, Catalogue, of the Terracottas in the department of Greek and Roman Antiquities, British Museum, I. London, 1954 σ. 246-7, ἀρ. 904, 905, πίν. 131 πιστεύει πὺς ὁ τύπος ἀποδίδει ἴσως τὴν Δήμητρα, τὴν Περσεφόνη ἢ λατρευτὴς. Βλ. καὶ G. Davidson, Corinth XII, σ. 12, 30 ἀρ. 94, πιν. 6, ποῦ κι' αὐτὸς θεωρεῖ τὴν μορφήν σὰ Δήμητρα. Γιά τὴν χρονολόγησιν τοῦ τύπου αὐτοῦ Higgins, ὁ. π., σ. 246, A. Stillwell, Corinth XV, II, σ. 91, Olynthus XIV, σ. 155 καὶ S. Mollard-Besques, Catalogue raisonné des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs, Ethrusques et Romains, I, Musée National du Louvre, Paris 1954, σ. 3, B2, πιν. II. Γιά τὸ μῆλο σὰ σύμβολο τῆς Ἀφροδίτης Ch. Clairmont, Das Parisurteil in der Antiken Kunst, Zürich 1951, σ. 102-4.

Στὴν Κουδουνότρυπα βρέθηκε ἀκόμα τὸ ἀπάνω τμήμα πηλίνου εἰδωλίου τοῦ πρώιμου 5ου π.Χ. αἰώνα, ποὺ εἰκονίζει ὄρθια γυναικεία μορφή μὲ χαμηλὸ πόλο στὸ κεφάλι καὶ δυσδιάκριτο ἀντικείμενο στὸ στήθος, ἴσως περιστέρι, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν ὅμοια ἀπὸ τὴν Κόρινθο καὶ ἄλλες περιοχές. Δὲν γνωρίζομε τί κρατοῦσε ἡ μορφή μὲ τὸ ἀριστερό, γιατί δὲν σώζεται αὐτό²⁵. Ἄλλο εἰδωλίο τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα ἀποδίδει τὸν τύπο τῆς γυναικείας μορφῆς ποὺ κάθεται σὲ θρόνο, νὰ κρατᾷ μὲ τὸ δεξιὸ χέρι πτηνὸ μπροστὰ στὸ στήθος καὶ νὰ στηρίζει τὸ ἀριστερὸ στὰ γόνατα, ὅπως στὰ εἰδωλία τοῦ ἀποθέτη Παπακίτσου. Φέρει πόλο στὸ κεφάλι, μὲ καλύπτρα²⁶. Ἀπ' τὴν ἴδια θέση προέρχεται τὸ ἀπάνω μέρος πηλίνου εἰδωλίου, ποὺ παριστάνει ἴσως γυμνὴ Ἀφροδίτη τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα²⁷.

Τύποι ὅμοιοι πρὸς τὰ εἰδωλία τοῦ ἀποθέτη Παπακίτσου καὶ τοῦ σπηλαίου Κουδουνότρυπας συναντιοῦνται στὴν Κόρινθο, τὴ μητρόπολιν τῆς Ἀμβρακίας²⁸. Κύρια γνωρίσματα τῶν κορινθιακῶν καθήμενων εἰδωλίων, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν πρώιμο 5ο αἰώνα π.Χ. μέχρι καὶ τὸν 4ο αἰώνα, εἶναι ὁ θρόνος μὲ ψηλὸ ἐρείσινωτο ποὺ προέχει ἀπὸ δῶ κι' ἀπὸ κεῖ, ἡ αὐστηρὴ μετωπικὴ στάση, ὁ πόλος, ἡ ἀπόδοση τῆς μπροστινῆς ὀψews σὲ ἀνάγλυφο, ἐνῶ ἡ πίσω εἶναι ἐπίπεδη καὶ ἄμορφη. Τέτοιες μορφές, συχνὰ ἀπὸ τοπικὸ πηλὸ, ἀλλὰ συχνότερα ἀπὸ κορινθιακὸ, βρέθηκαν σὲ πολλὰς περιοχές τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας²⁹.

Δὲν εἶναι ὅμως βέβαιον ἂν τὰ εἰδωλία, ὄρθια ἢ καθήμενα σὲ θρόνο, ποὺ βρέθηκαν στὴν Κόρινθο, Ἀμβρακία καὶ σ' ἄλλες περιοχές τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, εἰκονίζουσι τὴ θεὰ Ἀφροδίτη ἢ Κόρες ποὺ ἀποτελοῦν προσφορά στὴν θεότητα. Ἡ ὑπαρξὴ ὅμως τοῦ θρόνου, καὶ συμβόλων, ὅπως τὸ περιστέρι-ἱερὸ πτηνὸ τῆς Ἀφρο-

25. Ἀνέκδοτο. Ἀριθμ. εὗρ. Μουσ. Ἀρτας 289/4. Πρβλ. καὶ A. Stillwell, *Corinth* XV, II, σ. 92 ἀρ. 19, 24, πιν. 15. Γιά τὴ χρονολόγησιν καὶ ἐξάπλωσιν τοῦ τύπου, *Corinth*, ὅ.π., σ. 92 ἀρ. 19, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ S. Mollard-Besques, ὅ.π., σ. 25, B 150, π. XIX.

26. Ἀριθμ. εὗρετ. Μουσ. Ἀρτας 294. Τὸ σύμβολο ποὺ κρατᾷ ἡ μορφή, ταιριάζει περισσότερο στὴν Ἀφροδίτη, ἀλλὰ τὸ σοβαρὸν κι' ἀγέλαστο πρόσωπο ταιριάζει στὴν Δήμητρα ἢ Περσεφόνη. Σχετικὰ G. Zunth, *Persephone, Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia*, Oxford, 1971, σ. 177 καὶ σ. 174-5 ὅπου ἀναφέρεται ἡσχέση Ἀφροδίτης καὶ Περσεφόνης. Γιά τὸν τύπον Ἀφροδίτης μὲ πόλον καὶ καλύπτρα: Σ. Καρούζον, *AE*. 1956, σ. 175 κέ.

27. Ἀριθμ. Εὗρετ. Μουσ. Ἀρτας 470.

28. A. Stillwell, *Corinth* XV, I, σ. 52, 104, ἀρ. 53-55, πιν. 37 καὶ *Corinth* XV, II, σ. 7-9, 84-97, πιν. 15, X, 19, πιν. 17 XI, 1-3 καὶ X, 20, Higgins, *Catalogue*, σ. 240-241, 245-247, πιν. 131 (ἀρ. 904-906), *Greek Terracottas*, σ. 81-82, πιν. 35, B, E, F. Γιά τὴ χρονολόγησιν τῶν τύπων, *Corinth* XV, II, σ. 9-14.

29. A. Stillwell, *Corinth* XV, II, σ. 10 κέ., 95-97, πιν. 17, XI, 1-3, 8, Gl. Davidson, *Corinth*, XII, σ. 32, πιν. 8, ἀρ. 118-120, R. Higgins, *Greek Terracottas*, London 1967, σ. 82, πιν. 35B. Πρβλ. καὶ Robinson, *Olynthus* XIV, σ. 133-134, ἀρ. 140, πιν. 53, ποὺ ἀποδίδει τὴ μορφή στὴν Ἀφροδίτη καὶ δέχεται κορινθιακὴ ἐπίδρασιν, χωρὶς ν' ἀποκλείει καὶ τὴν ἄττικη. Βλ. καὶ S. Mollard-Besques, ὅ.π., σ. 75, B 526, πιν. XLVIII, ποὺ θεωρεῖ τὸν τύπον κορινθιακὸν καὶ τὸν χρονολογεῖ στὰ τέλη τοῦ 6ου π.Χ. αἰώνα. Σχετικὰ Λ. Μαργακοῦ, Ἀρχαία Ἑλλην. Τέχνη. Συλλογὴ Ν. Π. Γουλανδρῆ, Ἀθήνα 1978, σ. 257, ἀρ. 132, θεωρεῖ ὅτι ἡ μορφή λόγῳ τῶν συμβόλων τῆς ἀποδίδει ἴσως τὴν Ἀφροδίτη καὶ χρονολογεῖ γύρω στὸ 490 π.Χ.

δίτην³⁰· ἡ ροιά, τὸ μῆλο καὶ ὁ πόλος στὸ κεφάλι, ἐνισχύει τὴν ἀποψη ὅτι τὰ εἰδώλια αὐτὰ εἰκονίζουν τὴν Ἀφροδίτη³¹.

Τὸ ὅτι αὐτοὶ οἱ τύποι τῶν εἰδωλίων ἔχουν κορινθιακὴ προέλευση ἐπιβεβαιώνεται ἀπ' τὸ ὅτι ἴδια βρέθηκαν στὴν Κόρινθο καὶ στίς ἀποικίες τῆς, ὅπως στὴν Κέρκυρα³² καὶ σὲ περιοχὲς μὲ κορινθιακὴ ἐπίδραση, ὅπως ἡ Αἰτωλία³³.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω μὲ μεγάλη πιθανότητα συνάγουμε ὅτι ἡ Ἀφροδίτη λατρευόταν στὴν Ἀμβρακία ἀπὸ τὸν 5ο π.Χ. αἰώνα. Τοῦτο εἶναι φυσικό, γιατί ἡ Ἀμβρακία ἦταν ἀποικία τῆς Κορίνθου, στὸ πάνθεο τῆς ὁποίας ἡ Ἀφροδίτη κατεῖχε ἐξέχουσα θέση³⁴. Κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους ἡ θεὰ εἶχε μαντικὴ λατρεία στὴν Ἀμβρακία, ὅπως προκύπτει ἀπ' τὶς τέσσερις ἐπιγραφές τῆς πόλεως. Ἡ δὲ λατρεία τῆς Αἰνείαδας Ἀφροδίτης ἦταν ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες. Στὸ ἱερό τῆς θεᾶς οἱ ἱερεῖες-ἀμφίπολοι, πρόσφεραν θυσίες.

30. Σχετικὰ L. R. Farnell, The cults of the Greek States, II, σ. 649-650, 674, 697, „Fürwangler“ στὸ R.M.L. (Lexicon der griechischen und römischen Mythologie) I 1, σ. 409, Tümpel, RE. I, 2, στ. 2767 κέ, Lesky στὸ WST (Wiener Studien) 46, 1928, σ. 60, A. Lawrence Greek and Roman Sculpture, London 1972, 2, σ. 311, A.B. Cook, Zeus, A study in Ancient Religion, τ. I, σ. 625, σμ. 5, σ. 626, II, σ. 710, III, σ. 175 σημ. 2, L. Deubner, Attische Feste, Berlin 1966, σ. 215, M. Nilsson, The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion, Lund 1950, 2, σ. 338 καὶ τοῦ ἴδιου Geschichte der griechischen Religion I 3, München 1967, σ. 524, A. Stillwell, Corinth XV, I, σ. 52, XV, II, σ. 86, Délos, XX-III, σ. 54-55, P.R. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, Wiesbaden 1961, σ. 57, B. Dietrich, Death, Fate and the Gods, London 1967, σ. 107 σημ. 3, E. Simon, Die Götter der Griechen, München 1969, σ. 234, 252.

31. Ὁ Πausanias 3. 15. 11, ἀναφέρει ξόανο Ἀφροδίτης ποὺ κάθεται μὲ καλύπτρα στὸ κεφάλι. Ὁ ἴδιος 2. 10. 5, σημειώνει ἀνάμεσα στὰ σύμβολα τῆς θεᾶς μῆλωνες καὶ μῆλα. Βλ. καὶ Ν. Παπαχατζῆ, Κορινθιακά 1976, σ. 108 σημ. 2.

Γιὰ τὸν πόλο σὰν ἐμβλημα θεαινῶν καὶ νεκρῶν ποὺ ἀφηρωίστηκαν: V. Müller, Der Polos, die griechische Götter-Krone, Berlin 1915, σ. 56 κέ, 87 κέ. Σχετικὰ καὶ H. Payne-G. Young, Archaic Marble Sculpture from the Acropolis, London 1936 (1950), σ. 15 σημ. 2 καὶ σ. 39, Kl. Fittschen, Untersuchungen zum Beginn der Sagenarstellungen beid en Griechen, Berlin 1969, σ. 140 σημ. 693. Πρβλ. E-L. Marangou, Lakonische Eltenbein und Beinschnitzerreien, Tübingen 1969, σ. 269 σημ. 870, ποὺ θεωρεῖ ὅτι ὁ ὅρος «πόλος» εἶναι ἀναχρονιστικὸς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδώσει τὸ πλῆθος τῶν παραλλαγῶν τῶν καλυμμάτων τῆς κεφαλῆς. Προτείνει τὸν ἀπλό ὄρο «κάλυμμα τῆς κεφαλῆς».

32. Σχετικὰ H. Lechat, BCH. 15, 1891, σ. 30 κέ. πίν. 1, ἀρ. 2, Γ. Δοντάς, AD. 18, 1963, Χρον. B2, σ. 185, πίν. 213 γ', ὅπου εἰδώλιο ὄρθιας θεᾶς ντυμένης, ἀπ' τὴν ὁποία ὅμως λείπει τὸ κεφάλι καὶ τὸ κάτω τμήμα. Μὲ τὸ δεξιὸ χέρι κρατᾷ μπροστὰ ἀπ' τὸ στῆθος ἵσας ἀνθος, μὲ τὸ δὲ ἀριστερὸ ἵσας καρπὸ. Ὁ Γ. Δοντάς, ὅ.π., σ. 117, πιστεύει ὅτι ἡ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης μεταφυτεύθηκε στὴν Κέρκυρα ἀπ' τοὺς Κορίνθιους ἀποίκους.

33. Ὁ K. Ρωμαῖος, AD. 6, 1920-21, σ. 60 κέ. δέχεται ὅτι τὰ πῆλινα εἰδώλια τῆς Αἰτωλίας ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ μικροῦ ἱεροῦ κοντὰ στὸ Θέρμο, προέρχονται ἀπ' τὴν Κόρινθο ἢ κατασκευάστηκαν σὲ κορινθιακὲς μῆτρες. Σχετικὰ Σ. Καρούζου, AD. 15, 1933-35, σ. 27 καὶ A. Stillwell, Corinth XV. II, σ. 92, ἀρ. 19. πίν. 15, ἀρ. X19.

34. Γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης στὴν Κόρινθο: O'Neill, Ancient Corinth, I, from the earliest times to 404, B. C., Baltimore 1930, σ. 89 κέ, 99 κέ, Dunbabin, The Western Greeks, σ. 177, Will, Korintiaka, σ. 212, 223 κέ, 292, 309, 336, Lisle, ὅ.π., σ. 19, 31, 100, 129 σημ. 29 Ν. Παπαχατζῆς, Κορινθιακά, σ. 43, 62-63 καὶ Κορινθιακά 1976, σ. 49-50, 84-85, H. Conzelmann, Korinth und die Mädchen der Aphrodite, NAWG, 1967, σ. 247-261.

Ο ΛΕΑΚΕ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ ΤΟΥ 1805*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΛΑΜΠΡΟΣ ΣΠ. ΤΣΑΠΑΛΗΣ

26 'Ιουνίου 1805. 'Αφήνοντας τὴ Σαλαώρα μὲ προορισμὸ τὴν Ἄρτα κατὰ τὶς 5.45 τὸ πρωῒ, περνᾶμε γύρω ἀπὸ τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ λόφου καὶ ἀκολουθοῦμε τὴν ἀτραπὸ γιὰ μισὸ μίλι, κατὰ μῆκος τῆς λιμνοθάλασσης. Κατόπιν μπαίνουμε στὴν πεδιάδα, ποὺ μπορεῖ τώρα νὰ εἶναι στεγνὴ, ἀλλὰ κατὰ τὸ μεγαλύτερο διάστημα τοῦ χρόνου εἶναι τόσο βαλτωδὴς, ὥστε μένει ἀκαλλιέργητη.

Γρήγορα φθάσαμε σὲ κάποιον ψηλότερο ἐπίπεδο, ὅπου ὑπάρχουν μερικὰ χωράφια μὲ καλαμπόκι, ἀνάμεσα σὲ ἔρημα σημεῖα ποὺ καλύπτονται μὲ χαμομήλι.

Περνᾶμε ἀπ' τὸ Ἀνάζι¹ καὶ τοὺς Ποστικιοὺς² (χωρὶά ποὺ ἀνήκουν στὸν Μουχτάρ Πασᾶ) μέχρι τὶς 7.35'. Ἀπ' τοὺς Ποστικιοὺς μέχρι τὴν Ἄρτα ἡ ἔκταση εἶναι ὅλη καλλιερῆμένη.

Στὶς 8.15' διασχίζουμε τὸν ποταμὸ τῆς Ἄρτας, ποὺ εἶναι 200 γιάρδες πλατύς³, βαθύς, ἐλικώδης καὶ μὲ γρήγορη ροή. Περνᾶμε πάναν ἀπὸ μιὰ ὁμορφη γέφυρα, ποὺ λένε ὅτι τὴν ἔκτισε κάποιος ἀπὸ τοὺς Παλαιολόγους⁴.

Κατόπιν, ἀφοῦ περάσαμε ἀνάμεσα ἀπὸ κήπους καὶ σκόρπια σπίτια, φτάσαμε κοντὰ σὲ μιὰ ἐγκαταλειμμένη ἐκκλησιά, τὴν Παριορίτσα ἢ καλλιτέρα Παρηγορήτισσα, καὶ περάσαμε ἀπὸ κοντὰ κι' ἀριστερά της στὶς 8.20'. Ἀφήσαμε τὸ ἀστρο τῆς Ἄρτας στὰ δεξιὰ μας κατὰ τὶς 8.28' καὶ στὶς 8.30' φτάσαμε στὴ Μητρόπολη.

* Ὁ Wil. Martin Leake, ἀγγλὸς στρατιωτικὸς καὶ ἀρχαιολόγος (1777-1860), περιηγήθηκε πολλές φορές τὴν Ἑλλάδα, κάνοντας τοπογραφικὲς καὶ ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες. Συγκέντρωσε πολλὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα ποὺ βρίσκονται στὸ Βρετ. Μουσεῖο τοῦ Λονδίνου. Ἐγραψε πολλὰ ἔργα γιὰ τὶς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας. Ἐνα εἶναι καὶ τὸ «Ταξίδι στὴ Βόρεια Ἑλλάδα», ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1835. Σ' αὐτὸ ἀνήκει τὸ ἀπόσπασμα ποὺ δημοσιεύουμε.

1. Ἀνέζα.

2. Κωστακιοί.

3. Περίου 183 μέτρα.

4. Ἐννοεῖ ἴσως τοὺς Κομνηνοὺς Ἀγγέλους ἢ τὴν Ἄννα Παλαιολογίνα τοῦ Δεσποτάτου.

Οἱ ἀποσκευεὺς ἦταν 3 ὥρες καὶ τρία τέταρτα στὸ δρόμο. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰγνάτιος μὲ ὑποδέχθηκε μὲ μεγάλη εὐγένεια. Εἶναι ἓνας ἱεράρχης, μὲ πολὺ ἑλκυστικὴ προσωπικότητα, καλὰ πληροφορημένος καὶ ἐξυπνος στὴν ὁμιλία του, ἀλλὰ ἀδίκημένος ἀπὸ τὴ θέση του, ἡ ὁποία, ἀντὶ νὰ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ καλλιεργεῖ τὴ σκέψη ἢ νὰ συμμετέχει στὴν κοινωνία (τῆς ὁποίας εἶναι φυσικὰ πλασμένος νὰ εἶναι τὸ στόλισμα), τὸν τοποθετεῖ σὲ μιὰ διαρκὴ κατάσταση φόβου γιὰ τὴν ἀσφάλειά του καὶ τὸν ἀναγκάζει, ἀντίθετα μὲ τὶς κλίσεις του καὶ τὴ συνείδησή του, νὰ ἐκτελεῖ τὶς σκληρὲς διαταγὰς ἐνὸς ἐγωιστῆ καὶ χωρὶς ἀρχὲς τυράννου.

Ἐνῶ ἓνας ἄλλος Ἕλληνας εἶναι ὑπεύθυνος ἐναντὶ τοῦ Πασᾶ γιὰ τὴ Διοίκηση τῆς ἀστυνομίας καὶ τὰ οἰκονομικὰ τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Ἀρτας, ὁ ἐπίσκοπος ἐπιβλέπει γιὰ τὶς περισσότερο σπουδαῖες ὑποθέσεις ὅλης τῆς περιοχῆς.

Καὶ ὅταν ὁ Πασᾶς θέλει νὰ στείλει ἓνα μήνυμα στὸ Λαὸ ἢ κάπου ἄλλου, ὁ Ἰγνάτιος εἶναι τὸ πρόσωπο ποὺ ἀπασχολεῖται μὲ τὸ θέμα αὐτό. Στὴ Σαλαῶρα ἡ ὑπογραφή του ἦταν στὴ διατίμηση τῶν εἰσαγομένων στὸ τελωνεῖο. Στὴν οἰκία του ὑπάρχει ἀξιοθαύμαστος βαθμὸς ἀνατολικοῦ μεγαλείου, περισσότερο ἴσως ἀπὸ ὅσο κάθε Μουσουλμᾶνος θὰ τολμοῦσε νὰ ἔχει κάτω ἀπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ Βεζύρη. Ἄν δὲν ὑπῆρχε ἡ ἔλλειψη κάθε εἶδους ὅπλων, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ Τοῦρκοι εὐχαριστοῦνται νὰ κάνουν ἐπίδειξη καὶ ἡ λιτὴ μοναστικὴ ζωὴ ποὺ εἶναι ἀντίθετη μὲ τὰ ἐπιδεικτικὰ ἐνδύματα τῶν Ὀθωμανῶν, τὸ Δεσποτικὸ θὰ συγχέονταν μὲ τὸ σπῆτι ἐνὸς πλούσιου Ἀγᾶ. Ὁ Βεζύρης ἐνθαρρύνει αὐτὴ τὴν ἐξουσία στοὺς Ἕλληνες ἱεράρχες, καθὼς αὐτὸ τὸν βοηθεῖ στὶς ἀπαιτήσεις καὶ στοὺς πολιτικὸς σκοποὺς γιὰ τοὺς ὁποίους αὐτοὶ εἶναι τὸ ὄργανο, χωρὶς αὐτὸ νὰ τοὺς σώζει ἀπὸ τὶς περιστασιακὰς ἀπαιτήσεις του, ἀπὸ τὶς ὁποῖες κανεὶς δὲν ξεφεύγει, ἀκόμη καὶ οἱ περισσότερο πλούσιοι.

Ἔτσι δὲν προκαλεῖ ἐκπλήξη ὅτι ὁ ἐπίσκοπος γνωρίζει περισσότερα γιὰ πολιτικὴ παρά γιὰ τὴν ἀρχαία ἱστορία καὶ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδας, γιὰ τὰ ὁποῖα ἀρκεῖται στὶς γνώμες ποὺ παίρνει ἀπὸ τοὺς κατοίκους καὶ ποὺ εἶναι συχνὰ λαθεμένες, γιατί αὐτοὶ σπάνια ἀναφέρονται στὶς ἀρχικὲς πηγὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες πῆραν τὶς πληροφορίες.

Ὁ Μελέτιος⁵ - ἓνας ἀπὸ τοὺς προκατόχους τοῦ Ἰγνατίου - τοῦ ὁποίου ἡ κρίση δὲν ἦταν ἴση μὲ τὴν ἐπιμέλεια καὶ μάθηση, ἦταν ἡ αἰτία γιὰ τὴν ἐπικράτηση καὶ μονιμότητα αὐτῶν τῶν λαθῶν, καθὼς οἱ Ἕλληνες σπάνια ἢ ποτὲ τολμοῦσαν νὰ ἀμφισβητήσουν τὸ κῦρος του.

Κατὰ τὸ ἀπόγευμα ὁ Ἅγιος Ἀρτενὸς (ἔτσι ἀποκαλοῦσαν μὲ σεβασμὸ τὸν ἐπὶ σκοπο) μὲ συντρόφεψε σ' ἓνα περίπατο στὴν πόλη. Πρῶτα πήγαμε στὴν ἐκκλησία τῆς Παρηγορήτισσας, ἓνα ψηλὸ κτίριο φτιαγμένο κυρίως ἀπὸ πλῖνθους, ποὺ εἶναι σχεδὸν κυβικὸ ἀπ' ἔξω, ἀλλὰ μέσα περιβάλλεται ἀπὸ πρόστωες καὶ στοές, ἔτσι ὥστε νὰ ἀφήνει στὸ μέσο ἓνα καθολικὸ ποὺ εἶναι περισσότερο ἀπὸ δυὸ φορὲς ψηλὸ ἀπὸ ὅτι εἶναι ἡ ἐπιφάνεια στὴ βάση καὶ περιβάλλεται ἀπὸ ἓνα θόλο γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὑπάρχουν 6 μικρότεροι θόλοι γύρω ἀπὸ τὶς πτέρυγες. Τὸ παρακάτω εἶναι μιὰ ἐπι-

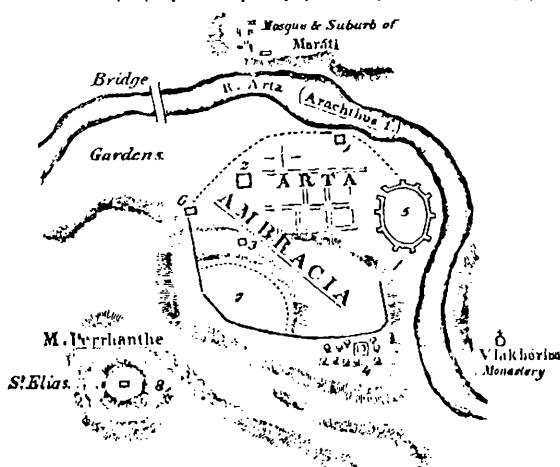
5. Ὁ γνωστὸς ὡς Γεωγράφος

γραφῆ⁶ σὲ δύο γραμμὲς γύρω ἀπὸ τὸ ἡμικυκλικὸ τὸξο τῆς μεγάλης πόρτας τῆς ἐκκλησίας στὸ ἐσωτερικὸ . Ὁ Ὁ Ἐπίσκοπος πιστεύει ὅτι ἡ ἐκκλησία κτίσθηκε ἀπὸ τὸν Κομνηνὸ Δούκα πού ἀναφέρεται, ὅτι τὸ ὄνομά του ἦ-αν Μιχαὴλ καὶ ὅτι σὲ 2 MSS, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φυλλάσσεται στὴ Λευκάδα καὶ τὸ ἄλλο στὴ Μονὴ Μυρτάρη στὴ Βόνιτσα, φέρει τὸν τίτλο τοῦ Δεσπότη τῆς Ἀρτας, κόμητα τῆς Λευκάδας καὶ Δούκα τῆς Κεφαλλονιάς καὶ τῆς Ζακύνθου. Ἦταν φανερὰ ὁ ἴδιος ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος Κομνηνὸς ὁ ὁποῖος μὲ τὸν τίτλο τοῦ Δεσπότη τῆς Αἰτωλίας ἢ τῆς Ἡπείρου κυβέρνησε ὅλη τὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους τὸ 1204 μ.Χ. καὶ πού ἐμφανίζεται νὰ εἶναι ὁ πιὸ δυνατὸς Δεσπότης τῆς Δύσεως.

ΚΟΜΗΝΗΘΣΔΚΑΣ ΔΕΣΠΟΗΣ ***ΚΩΠΟ..... ΛΟΥ ΚΑΣΔΕΣ ΠΟΤΗΣ ΚΑΙΠΕ
ΚΟΜΗΝΗΘΣΒΛΑΣΙΟCΑΡΤΙΕ ΠΕΛ.....ΜΕΓΑΣΚΟ ΜΗΝΟΣΔΣΚΑ

Ἀπὸ αὐτὸ συμπεραίνεται ὅτι ὁ χρόνος πού κτίστηκε εἶναι περίπου τότε πού ἡ Ἀρτα ἐγίνε ἐπισκοπὴ τῆς ἐπαρχίας Ναυπάκτου. Στὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα ἔγινε μητρόπολη καὶ μὲ τὴ μεταφορὰ τῆς Ναυπάκτου πρὸς τὰ δῶ, ὁ ἱεράρχης πῆρε τὸν τίτλο τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ναυπάκτου καὶ Ἀρτας πού παραμένει ἀκόμη.

Ἀπὸ τὴν Παρηγορήτισσα ἀνεβήκαμε στὸ ὕψωμα πού δεσπόζει στὴν Ἀρτα πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐπιστρέψαμε στὴ Μητρόπολη ἀπὸ τὸ σύγχρονο κάστρο ἐπισκεπτό-

1. The Metropolis. 2. Church of Panigoritissa. 3. Ruined windmill. 4. Monastery of Fanaroméní. 5. Modern castle. 6. Church of Odhigitria. 7. Ancient Acropolis. 8. Hill commanding that of the ancient Acropolis.

. The dotted line shows the ancient walls where the foundations only remain. The entire line, where the remains are more considerable.

6. Τὰ υπογραμμισμένα στοιχεῖα εἶναι στὴν ἀρχικὴ πέτρα τῆς ἐκκλησίας. Τὰ ὑπόλοιπα εἶναι στὸ ἐπίχρισμα, πού ὅμως ἔπεσαν στὰ σημεῖα μὲ τίς τελείες.

μενοι διάφορα μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος στὸ δρόμο. "Αν καὶ δὲν εἶναι μελετημένο, ὑπάρχουν ἱκανὰ στοιχεῖα ποὺ δείχνουν ὅτι ἡ "Αρτα εἶναι στῇ θέσῃ μιᾶς πολὺ μεγάλης Ἑλληνικῆς πόλεως.

Πρὸς τὸ βορρᾶ καὶ δυτικὰ ἦταν μισοκυκλωμένη ἀπὸ τὸ ποτάμι τὸ ὁποῖο ἐξέρχεται ἀπὸ ἓνα ἄνοιγμα, ὅχι σὲ μεγάλη ἀπόστασι στὰ βόρειο-ἀνατολικά, μεταξὺ τοῦ βουνοῦ Κελπερίνη, ἓνα ψηλὸ βραχώδη ὄγκο ποὺ ἐγείρεται μπροστὰ στὴν πόλιν στὰ Ἀνατολικά, καὶ τὸ λόφο τοῦ Πέτα, ἓνα χωριὸ ποὺ βρίσκεται στὸ τέλος μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ βουνὰ ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν ἀριστερὴ ὁχθὴ τοῦ ποταμοῦ τῆς "Αρτας σχεδὸν μέχρι τὶς πηγές του.

Πέρα ἀπὸ τὸ Πέτα, νότια, οἱ λόφοι συνορεύουν μὲ τὴν πεδιάδα τῆς "Αρτας μέχρι τὸ Μακρυνόρος, τὸ ὁποῖο εἶναι μιὰ συνέχεια αὐτῶν τῶν λόφων καὶ τερματίζεται ἀπότομα στὸν κόλπο. Τὸ ὕψος ποὺ φθάνει ἀνατολικά ἡ πόλις εἶναι τὸ ἄκρο ἑνὸς μακριοῦ λόφου ἀπὸ βράχια, ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ τὸ ποτάμι στῇ βόρειᾳ καὶ δυτικῇ του πλευρᾷ καὶ καταλήγει στὴν πεδιάδα στὶς δύο ἄλλες. Ἰχνη ἀπὸ μερικὰ θεμέλια τῆς Ἀκροπόλεως ὑπάρχουν στὴν κορυφῇ, ἀπ' ὅπου τὸ τεῖχος τῆς πόλεως κατεβαίνει σὲ μιὰ βόρεια διεύθυνση, ἔτσι ὥστε νὰ ἀφήνει ἔξω ἓνα μοναστήρι ἀφιερωμένο στὴν Παναγία τῇ Φανερωμένῃ. Κι ἀπὸ κεῖ προχωρεῖ σὲ μιὰ προεξοχὴ ψηλῇ, ποὺ κρέμεται πάνω ἀπὸ τὸ ποτάμι.

Κατόπιν ἀκολουθεῖ διεύθυνση παράλληλῃ πρὸς τὸ ποτάμι, πρὸς τὸ σύγχρονο κάστρο, ὅπου σὲ κάποιον μέρος τὸ Ἑλληνικὸ τεῖχος ἀποτελεῖ μέρος ἀπὸ ἀγροικίες⁷, μὲ ἄλλα λόγια στίτια μὲ ἀσήμαντὴ καὶ κακὴ κατασκευή, ποὺ μοῦ θύμισαν τὶς Αἰγυπτιακὰς καλύβες ποὺ ὑπάρχουν στὰ ἐρείπια τοῦ Λοῦξορ ἢ τοῦ Ἐντοῦ. Κατόπιν τὰ ἀρχαῖα τεῖχη ξαναφαίνονται στὰ χαμηλότερα μέρη τοῦ τοίχου τοῦ κάστρου, κοντὰ στὸ ποτάμι, καὶ ἐδῶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰς σχεδὸν κανονικὰς. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ καὶ ἡ τέλειᾳ ἐφαρμογὴ τῶν λίθων, καθὼς καὶ τὸ μέγεθος τοὺς. Γενικὰ ἔχουν σχῆμα τετράγωνο, ἀλλὰ μερικοὶ κλίνουν ἀπὸ τὴ μίαν πλευρά. Οἱ δυὸ ἢ τρεῖς χαμηλότερες σειρὰς ποὺ εἶναι πιὸ στενὲς ἀπὸ τὶς ἄλλες καὶ ἐξέχουν ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τεῖχος, καθὼς συχνὰ συμβαίνει στὸν Ἑλληνικὸ τρόπο κτισίματος τῶν καλῶν ἐποχῶν, βρίσκονται στὸν λαξεμένον βράχο. Ἐνας ἀπὸ τοὺς λίθους ποὺ βρίσκεται πιὸ πάνω εἶναι 16 πόδια⁸ μακρὺς καὶ 6 ψηλός. Λίγο παραπέρα τὸ κάστρο συναντᾷ τὰ λαξεμένα θεμέλια ἀπὸ ἓνα ἄλλο τεράστιο τεῖχος παράλληλο στὸ προηγούμενο, ποὺ δείχνει φανερά ὅτι τὸ σύγχρονο κάστρο καλύπτει τὴ θέσιν μιᾶς νεώτερης ἀρχαίας ἀκρόπολης. Τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ξαναφαίνονται νὰ ὑποστηρίζουν τὴν ταράτσα τοῦ κήπου τοῦ Ἐπισκόπου, πάνω ἀπ' τὸ ποτάμι. Καὶ πιὸ πέρα μερικὰ ἔχνη ὑπάρχουν τόσο μακριά, ὅσο ἡ ἐκκλησία τῆς Παρηγορητίσσης, πέρα ἀπὸ τὴν ὁποία, στὸ ἄκρο τοῦ λόφου πίσω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ὁδηγήτριας⁹ τὰ ἐρείπια ξαναφαίνονται, καθὼς ἀνεβαίνομε τὸ λόφο κατ' εὐθείαν πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν. Κανον-

7. Δηλαδή στηρίζονται σ' αὐτό.

8. Ἐνα πόδι εἶναι ἴσο μὲ τριάντα ἑκατοστὰ περίπου.

9. Παναγία Ὁδηγήτρια.

νικά τετραγωνισμένα τεμάχια πού ἀνήκουν στὰ τείχη ἢ σὲ δημόσια κτίσματα τῆς πόλεως, ὑπάρχουν σὲ κάθε μέρος τῆς συγχρόνου πόλεως, ὅπου συχνὰ χρησιμοποιοῦνται σὰν τραπέζια, σκαλιὰ ἢ βάσεις στὶς πόρτες τῶν σπιτιῶν.

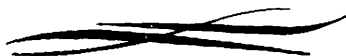
Τὰ σημάδια τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλοῦτου εἶναι φανερά σ' αὐτὰ τὰ ἐρείπια, πρᾶγμα πού δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία ὅτι ἡ "Ἀρτα εἶναι κτισμένη πάνω στὴ θέση τῆς Ἀμβρακίας, ἂν καί, οὔτε ὁ Ἐπίσκοπος Ἰγνάτιος συμφωνεῖ μὲ αὐτὴ τὴ γνώμη, οὔτε ὁ ἱατρός του DR M, ἀπὸ τὴν Κατοῦνα, ἓνας διαβασμένος καὶ καλὰ πληροφορημένος ἄνθρωπος. Ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα ἔχνη, ἀπὸ τὴν εὐφορὴ καὶ ἐκτεταμένη πεδιαδὰ καὶ τὴν πλεονεκτικὴν θέσιν τῆς "Ἀρτας, πού τὴν κατέστησαν κορυφαία πόλιν στὴ γύρω περιοχὴ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας, πρᾶγμα πού ἦταν ἡ αἰτία νὰ δώσει ὄνομα στὸν κόλπο, ὅπως τὸ Ἀμβρακία τῆς ἀρχαιότητος.

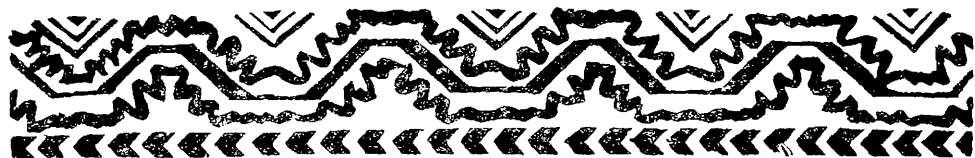

Ἀφιέρωμα

ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΣΥΓΚΟΥΝΑ

*"Ἦθελα νὰ σοῦ στείλω ἓνα λουλούδι
μὰ εἶναι χειμώνας ἀκόμα.
Κάνω σχήματα λουλουδιῶν τὴν λιανὰδα,
τὴ χειμωνιάτικη γυμνότητα,
τὸ χαμόγελο, τὴ μικρὴν τρεμουλιαστὴν λέξη,
τὸ γαλᾶζιο χαρτί, φτιάχνω τὸ σχῆμα
τῆς ἀνοιξης πού θάρθει.*

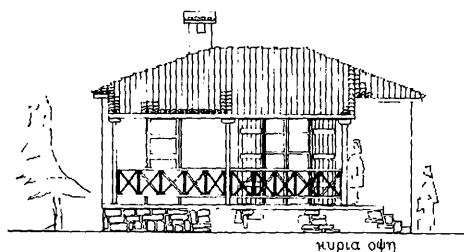

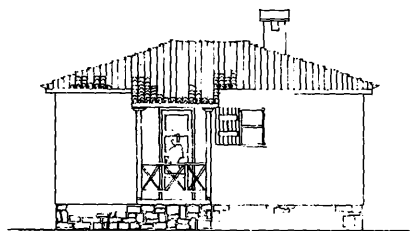
Η ΕΘΝΙΚΗ ΜΑΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΜΑΣ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

ΜΙΧΑΛΗ Π. ΣΑΚΚΑ

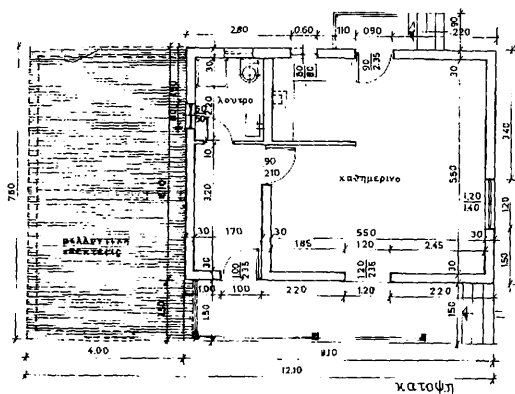
Μέσα στην πορεία τῆς εξέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας (κύρια τεχνολογικῆς), εἶ-
ναι φυσικὸ ὁ ἄνθρωπος νὰ στρέφει τὴν προσοχή του πρὸς ὅ,τι παλιὸ ἔχει σχέση με
τὴν παράδοση καὶ νὰ προσπαθεῖ, με τὰ μέσα πού κάθε φορὰ διαθέτει, νὰ τὸ διατη-
ρεῖ. Ἔτσι θυμᾶται τὴν καταγωγή του καὶ τιμᾶ τὶς ρίζες του. Ἡ παράδοση ἦταν

κυρία ὄψη

οπίσθια ὄψη

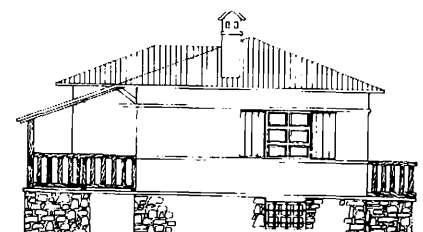

πάντοτε ὁ κεντρικότερος ἀξονας ὑπάρξεως καὶ συντηρήσεως τῶν Λαῶν καὶ τῶν Ἑθνῶν. Ἡ παράδοση σ' ὅλες τὶς ζωντανές της ἐκδηλώσεις ὅπως ἡ γλῶσσα, ἡ θρησκεία, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα κ.λ.π.

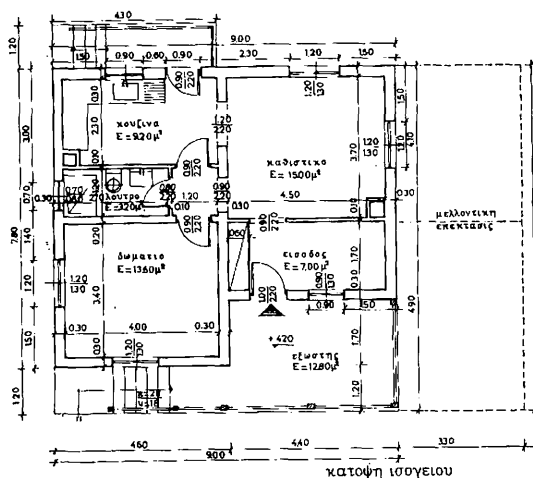
Ἐνα πολὺ σημαντικὸ κομμάτι διατηρήσεως τῆς Ἑθνικῆς μας κληρονομιάς εἶναι ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιά καὶ εἰδικότερα οἱ παραδοσιακοὶ οἰκισμοί. Παρατηροῦμε ὅμως συχνὰ στὶς κατασκευές σπιτιῶν σ' ὅλη τὴ Χώρα, ὅτι δὲν ἀκολουθεῖται ἡ παράδοση καὶ κατασκευάζονται κατοικίες μὲ σχέδια καὶ ρυθμοὺς «μοντέρνους» μὲ ἐπιδράσεις τῆς τεχνοτροπίας ἄλλων λαῶν καὶ ἄλλων τόπων, ποὺ δὲν ἔχουν καμμία σχέση οὔτε μὲ τὴ λαϊκὴ μας νοοτροπία, οὔτε μὲ τὸ Ἑλληνικὸ φυσικὸ περιβάλλον. Ὅμως δὲν εἶναι σωστό, χωρὶς διάκριση, ν' ἀκολουθοῦμε μιμητικὰ τὴ σύγχρονη τέχνη ἀπὸ φόβο μήπως δῆθεν βρεθοῦμε ἔξω ἀπ' τὰ «ρεύματα» καὶ τὰ «μηνύματα» τῆς ἐποχῆς, γιατί μὲ τὴν τακτικὴ αὐτὴ τῆς μιμήσεως κινδυνεύουμε πραγματι-

κυρία οψη

πλαγία οψη

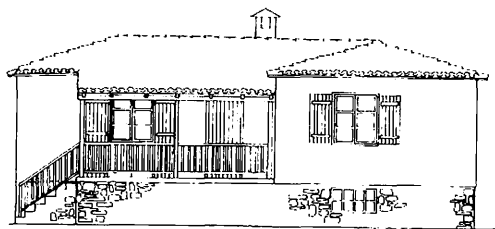

κά νὰ χάσουμε τὴν ταυτότητά μας. Ἀς μὴν ἐξετάσουμε βέβαια τὶς περιπτώσεις ὅπου κατασκευάζονται κτίσματα μὲ ἐντελῶς πρόχειρο καὶ ἀνταισθητικὸ τρόπο καὶ ποὺ δυστυχῶς εἶναι οἱ πρὸς πολλές.

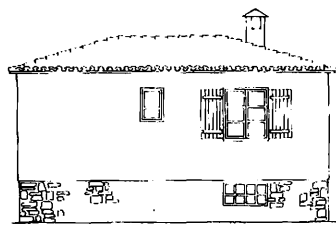
Στὴν κατεύθυνση λοιπὸν ποὺ ἐξετάζουμε, πιστεύω πῶς ὑπάρχουν δύο εἰδῶν ἐξελίξεις. Ἡ «ὀριζόντια» καὶ ἡ «κάθετη» (μὲ τὶς πλατειές ἐννοιες τῶν ὅρων). Καὶ ἡ μὲν «ὀριζόντια» ἀφορᾷ στὴν ἐξέλιξη σὲ κλίμακες πανανθρώπινες, σὲ διαστάσεις

παγκόσμιες, σὲ πλαίσια οἰκουμενικά (π.χ. τεχνολογία, ἱατρική, πολιτικά συστήματα), ἡ δὲ «κάθετη» εἶναι ἡ ἐξέλιξη ποὺ ΚΑΘΕ Λαός, ΚΑΘΕ Ἕθνος, ΚΑΘΕ ἐπὶ μέρους κοινωνία (καὶ γιατί ὄχι ΚΑΘΕ ἄνθρωπος) πραγματοποιεῖ στὰ δικά του καθοριστικά πλαίσια (π.χ. γλῶσσα, ἥθη-ἔθιμα). Τῆς τελευταίας αὐτῆς «κάθετης» ἐξέλιξης τμήμα, ἀποτελοῦν καὶ οἱ παραδοσιακοὶ οἰκισμοί, ὅπως αὐτοὶ διαμορφώνονται καὶ βελτιώνονται μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἀπ' τῆ λαϊκῆ ἐκφραση.

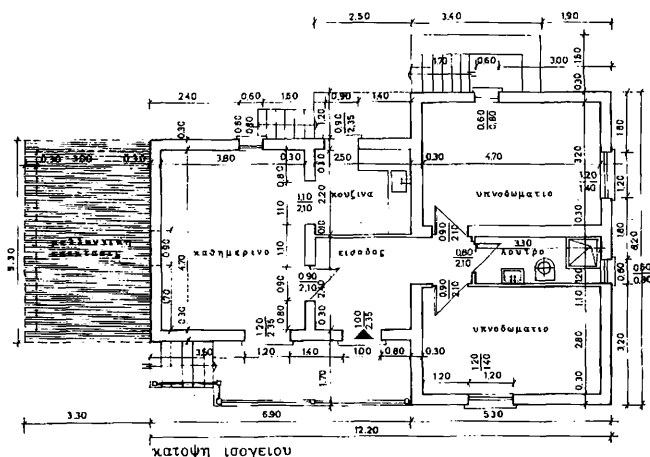
Ἔχουμε λοιπὸν χρέος ὅλοι μας, ἀπ' τοὺς κρατικούς παράγοντες καὶ τοὺς μαζικούς κοινωνικούς φορεῖς (πολιτιστικοὶ κ.λ.π. σύλλογοι) μέχρι τὸν καθένα μας ξεχωριστά, νὰ φροντίζουμε σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς γιὰ τὴ διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν μας μνημείων καὶ ἰδιαίτερα τῶν παραδοσιακῶν μας οἰκισμῶν. Πολ-

κυρία οψη

πλαγία οψη

λὲς φορὲς καὶ ἡ συντήρηση, ὅταν ἀναφέρεται στὴν ταυτότητα καὶ στὴν ὑπόσταση ἐνὸς Ἕθνους, ἐνὸς Λαοῦ, ἔχει στοιχεῖα ἱκανὰ νὰ διατηρήσουν καὶ νὰ ἐξελέξουν τὴ ΔΙΚΗ ΜΑΣ παράδοση, τὸ ΔΙΚΟ ΜΑΣ πολιτισμό.

Στὰ σχήματα καὶ τὶς εἰκόνες ποὺ παρατίθενται καὶ ποὺ εἶναι ἐπιλογή ἀπὸ ἀντίστοιχες μελέτες τῆς Γεν. Δ/νσεως Οἰκισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἑργῶν (τώρα Χωροταξίας-Οἰκισμοῦ-Περιβάλλοντος), ὑπάρχουν ἰδέες γιὰ ἀγροτικές κατοικίες, ἀνάλογες μὲ τὴ λαϊκὴ παράδοση τοῦ τόπου μας, τὶς ὁποῖες μποροῦν, χωρὶς ἀξιόλογες οικονομικὲς ἐπιβαρύνσεις, νὰ ἐφαρμόζουν οἱ ἐπιστῆμονες τεχνικοὶ ἀλ-

λά και οἱ ἰδιῶτες, ἀν φυσικά ἐνστερνίζονται τὶς ἀπόψεις, ποὺ ἀναπτύχθηκαν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐπισημαίνεται ὁ καθοριστικὸς ρόλος ποὺ μποροῦν νὰ παίζουσι οἱ σύλλογοι Διπλωματούχων Μηχανικῶν, ἡ Τοπικὴ Αὐτοδιοίκηση καὶ οἱ πολιτιστικοὶ σύλλογοι στὴν ἐνημέρωση τῆς κοινῆς γνώμης πάνω στὰ θέματα αὐτά.

Τὰ εἰκονιζόμενα ὑποδείγματα σπιτιῶν δίνουν ἀπλὲς λύσεις στὰ λειτουργικὰ καὶ οἰκοδομικὰ προβλήματα σὲ συνηθισμένες περιπτώσεις καὶ ταιριάζουν μορφολογικὰ μὲ τὸ περιβάλλον. Τὰ σχέδια αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν ἄρνηση τῆς ἐξέλιξης, ἀλλὰ διατήρηση τῶν παραδόσεων καὶ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιάς. Ἀναφέρονται στὴν Αἰτωλοακαρνανία, ἀλλὰ ταιριάζουν καὶ στὴν περιοχὴ μας. (Δὲν ὑπῆρχε συγκεκριμένο πρόγραμμα οἰκισμῶν γιὰ τὸ Νομὸ μας). Τὰ δείγματα βέβαια αὐτὰ δὲν εἶναι μοντέλα γιὰ ἀντιγραφή. Τὰ εἰδικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει κάθε περίπτωση χρειάζονται εἰδικὸ μελετητὴ γιὰ νὰ λυθοῦν. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ διατηρήσουμε τὴν παραδοσιακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ διατρέχει κίνδυνο νὰ χαθεῖ γιὰ πάντα.

Ἀσφαλῶς ἀναγνωρίζω πῶς ἡ καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος πηγάζει ἀπ' τὴν ὑπαρξὴ κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν προβλημάτων καὶ δὲν λύνεται μόνο μὲ ἐπεμβάσεις στὸ περιβάλλον, χωρὶς παράλληλη ἐπίλυση αὐτῶν τῶν προβλημάτων. Κάθε ὅμως προσπάθεια ἀναστολῆς καὶ ἐπιβράδυνσης τῆς καταστροφῆς, εἶναι κέρδος χρόνου γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων αὐτῶν καὶ τὴν προγραμματισμένη καὶ ὀρθολογιστικὴ ἀνάπτυξη ποὺ δὲν θ' ἀγνοήσει ἀλλὰ θὰ προστατεύσει ὀριστικὰ τὶς πολιτιστικὰς ἀξίες, σὰν ἀξίες κοινωνικὰς καὶ ΑΝΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΤΕΣ.

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

ΘΡΗΝΟΣ ΚΟΡΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΛΟ ΤΗΣ

Κοράσιον ἐτραγούδαε σὲ πέτρινο γεφύρι
καὶ τὸ γεφύρι ράϊσε καὶ τὸ ποτάμι ἐστάθη.

- Κόρη μου πάψε τὸν ἡχὸ καὶ πὲς ἄλλο τραγούδι
γιατὶ θὰ στύψεις τὰ νερά, θὰ στύψεις τὰ ποτάμια.
- Δὲν τὸν ἀλλάζω τὸν ἡχό, δὲν λέγω ἄλλο τραγούδι,
ἐγὼ θὰ στύψω τὰ νερά, θὰ στύψω τὰ ποτάμια
καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς θάλασσας στὴν ἄκρη θὰ τὰ βγάλω
γιὰ νὰ ξετάσω καὶ νὰ ἰδῶ ποῦ βρίσκεται ὁ καλὸς μου.
Ἄλλοι μοῦ λὲν ἐχάθηκε κι' ἄλλοι μοῦ λὲν ἐπνίγη
κι' ἂν ἴσως καὶ μοῦ ἐχάθηκε νὰ πᾶν νὰ μοῦ τὸν φέρον
κι' ἂν ἴσως καὶ μοῦ ἐπνίγηκε νὰ πᾶν νὰ μοῦ τὸν βγάλουν.
(Ἀπ' τὴ Συλλογὴ τῆς Ἐπιθ. Δημ. Ἐκπ/σεως Α' Περιφ. Ἀρτας)

ΕΠΙΚΡΑΤΗΣ Ο ΑΜΒΡΑΚΙΩΤΗΣ

Γ. Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Σ' ένα άπ' τὰ τελευταῖα τεύχη τοῦ «Σκουφᾶ» δημοσιεύτηκε ἐπιστολή μου σχετική μὲ τὸν Ἑπίγονο τὸν Ἀμβρακιώτη, ὡς μιὰ μικρὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς πολιτιστικῆς Ἱστορίας τοῦ τόπου μας¹.

Στὸ ἴδιο αὐτὸ πλαίσιο τῆς πολιτιστικῆς μας Ἱστορίας (τόσο ἄγνωστης, ἐξἄλλου, ἀπ' τὴν ἔλλειψη τῶν πηγῶν) καὶ τῆς προσπάθειας, ἰδιαίτερα, νὰ τὴν γνωρίσουμε ὅσο γίνεται καλύτερα, θᾶχαν—πιστεύω—κάποια ἀξία κι' οἱ γραμμὲς αὐτὲς ποὺ ἀφοροῦν στὸν Ἀμβρακιώτη κωμωδιογράφο Ἑπικράτη, ποὺ στάθηκε ἕνας ἀπ' τοὺς ἐκφραστὲς αὐτῆς τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς προσφορᾶς τῶν Ἀμβρακιωτῶν.

Ἀνάμεσά τους βλέπει κανεὶς μὲ βάση τὶς ἐλάχιστες μαρτυρίες ποὺ ἔφθασαν ὡς τὶς μέρες μας, ἀνθρώπους τῆς Τέχνης, τόσο στὸ χῶρο τῆς Πλαστικῆς (ποὺ ἐδῶ ἐκπροσωπεῖται ἀπ' τὸν γλύπτη Τιμόδαμο)², ὅσο καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Θεάτρου (ὅπως κ' οἱ τῆς Τραγωδίας ὑποκριτῆς) Ἰππασος³, οἱ «κωμωδοὶ» Δαμότιμος⁴ καὶ Φίλων⁵, ὁ

1. Τόμ. ΣΤ, τ. 50-51, Ἰαν.—Ἰούν. 1979, σ. 132-134.

2. E. Loewy (1885), *Inschriften Griechischer bildhauer*, Leipzig, σ. 195, ἀρ. 277: «Ἀγ[α]θοκλῆς Ἀ[γαθοκλέ-]/ους Ἡρακλεῖ Ἀλ[κείδ]/ας ἀνέθηκε. Τι[μοδάμου]/Τιμόδαμος [ἐ]ποίησε Ἀμπρα[κιώτης]».

3. Κατὰ τὸν Ἀλκίφρονα (Ἑπιστολαὶ III, 12, 1): «Κακὸς κακῶς ἀπόλοιτο καὶ ἄφρων εἴη ὁ Λικύμνιος ὁ τῆς τραγωδίας ὑποκριτής. ὡς γὰρ ἐνίκα τοὺς ἀντιτέχνους (= ἀντίπαλους στὴν τέχνη) Κριτῆαν Κλεωναῖον καὶ Ἰππασον τὸν Ἀμβρακιώτην τοὺς Αἰσχύλου προπομποὺς ... (κ.τ.)» (Ἀλκίφρωνος ρήτορος Ἑπιστολαί. Ἔκδοσις M.A. Schepers, 1905, Lipsiae, σ. 71). P. Ghiron—Bistage (1976) *Recherches sur les Acteurs dans la Grèce Antique*, Paris, σ. 332 καὶ 376. J. B. O Connor (1908) *Chapters in the history of actors and acting in ancient Greece*, Chicago, σ. 105.

4. H. Collitz [Hrsg.] (1899) *Sammlung des Griechischen Dialect—Inschriften* (S.G.D., I), Göttingen, T.II σ. 750, ἀρ. 2566, στ. 62: «(Κωμωδοὶ)... Δαμότιμος Τίμωνος Ἀμβρακιώτης». C.Wescher—P. Foucart (1863) *Inscriptions des Delphes*, Paris, σ. 13, ἀρ. 6, στ. 62. J. B. O Connor (1908) ὅπ. πρ. σ. 89. G. M. Sifakis (1967) *Studies in the history of Hellenistic Drama*, London, σ. 164. P. Ghiron—Bistage (1976) ὅπ. πρ. σ. 376.

5. S. G. D. I (1899) T. II, σ. 747, ἀρ. 2565, στ. 60: «(κωμωδοὶ)... Φίλων Στράτωνος Ἀμβρακιώτης». C.Wescher—P. Foucart (1863) ὅπ. πρ. σ. 11, ἀρ. 5, στ. 60. J. B. O Connor (1908), ὅπ. πρ. σ. 137. G. M. Sifakis (1967), ὅπ. πρ. σ. 163. P. Ghiron—Bistage (1976) ὅπ. πρ. σ. 376.

«διδάσκαλος» δηλ. ἐπαγγελματικὸς θεατρικὸς καθοδηγητής, Ἐπίτιμος⁶, καὶ ὁ «κωμικὸς χορευτής» Ἡρακλείδης)⁷, καὶ—τέλος—τῆς Αὐλιστικῆς (μὲ ἐκπρόσωπο τὸν αὐλιστὴ Νικοκλέα)⁸. Ἰδιαίτερα, ὅμως, στὸ μουσικὸ στερέωμα ξεχωρίζει ἡ ἔντονη προσωπικότητά τοῦ Ἐπιγόνου ὡς πρακτικοῦ ἐκτελεστῆ, ἐφευρέτη καὶ ἰδρυτῇ μιᾶς φημισμένης μουσικῆς «Σχολῆς», ἐνῶ στὴν Ἱστορία τοῦ πνεύματος καὶ πιὸ συγκεκριμένα, τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ δράματος, ἡ παρουσία τοῦ Ἐπικράτους συνιστᾷ δημιουργικὴ στιγμή στὴ λεγόμενη «Μέση» ἑλληνικὴ κωμωδία.

Σύμφωνα μὲ μιὰ πρώτη μαρτυρία τοῦ Ἀθήναιου: «...καὶ Ἐπικράτης ὁ Ἀμβρακιώτης—μέσης δ' ἐστὶ κωμωδίας ποιητής—...»⁹.

Γεννημένος στὴν Ἀμβρακία, ἔζησε γύρω στὸν Δε προχριστιανικὸ αἰῶνα καὶ ἡ δημιουργικὴ του παρουσία συμπύπτει μὲ τὴν ἀκμὴ τῆς μέσης κωμωδίας (τὸ πρῶτο μισὸ περίπου αἰῶνα).

Ἐγραψε διάφορες κωμωδίες μὲ τοὺς παρακάτω τίτλους¹⁰:

Δύσπρατος (Ἀθήναιος, VI, 262Δ, Kaibel, τ. II, σ. 83-84).

Ἀμαζόνες (Ibid. X, 422F, Kaibel, τ. II, σ. 419).

Ἀντιλαῖς (Ibid. XIII, 570 B/F, Kaibel, τ. III, σ. 257).

Ἐμπορος (Ibid. XIV, 655 F, Kaibel, T. III, σ. 451).

Ὁ Τριόδους ἢ ὁ Ρωποπώλης (Ibid. XV, 699F, Kaibel, τ. III, σ. 551)

Ὁ Αἰλιανὸς ἀναφέρει καὶ ἓνα ἄλλο δράμα, ποὺ ἔγραψε ὁ Ἐπικράτης μὲ τὸν τίτλο «Χ ο ρ ος» σημειώνοντάς: «ἀλέγουσι δὲ τοὺς μῦθους λαγνιστάτους εἶναι (....) καὶ ἔτι μᾶλλον τὸν θῆλυον ἔλεγον ἐς τὰ ἀφροδίσια εἶναι λυττητικόν (= λυσοσητικόν = μανιώδη), καὶ πάλιν παρὰ Ἐπικράτει ἐν τῷ Χορῷ, (δράμα δὲ ἐστὶ τῷ Ἐπικράτει τοῦτο)»^{11, 12}.

Πέρα ὅμως ἀπ' τὰ παραπάνω καὶ σύμφωνα μὲ μιὰ μαρτυρία τοῦ Πολυδεύκου

6. S. G. D. I (1899) T. II, σ. 740, ἀρ. 2563, στ. 64: «(Διδάσκαλος)..... Ἐπίτιμος [Ἀμβρ]-ακιώτη[ς]». J. B. O Connor (1908) ὅπ. πρ. σ. 94. G. M. Sifakis (1967) ὅπ. πρ. σ. 159. P. Ghiron-Bistage (1976) ὅπ. πρ. σ. 376.

7. C. Wescher—P. Foucart (1863) ὅπ. πρ. σ. 11 ἀρ. 5, στ. 79: «(Χορεύται κωμικοί)... Ἡρακλείδης Λύκου Ἀμβρακιώτης» καὶ σ. 14 ἀρ. 6, στ. 75. G. M. Sifakis (1967) ὅπ. πρ. σ. 163 καὶ 165.

8. A. Boeckh (1828) Corpus Inscriptorum Graecorum, Berolini, T. I, σ. 349, ἀρ. 226, στ. 4: «Νικοκλῆς Ἀμβρακιώτης ἡλίου». Βλ. καὶ E. Oberhummer (1887) Akarnanien, Amphilochien, Leukas im Altertum, München, σ. 255.

9. Ἀθήναιος, Δειπνοσοφ. X, 422 F. Ἐκδ. G. Kaibel, 1961, Lipsiae, T. II, σ. 419. Ibidem II, 59 C: «Ἐπικράτης ὁ κωμωδοποιὺς» Kaibel, T. I, σ. 139. Ibidem XII, 570 B, Kaibel, T. III, σ. 257. Σουΐδας (Σούδα) στή λ. Ἐπικράτης. «κωμικὸς» τῶν δραμάτων αὐτοῦ ... (χ.λ.π.).

10. Ἀπ' τίς κωμωδίες αὐτὲς διασώθηκαν μόνο μερικὰ ἀποσπάσματα ποὺ βρίσκονται στὶς παρακάτω συλλογές: A. Meineke, 1840, Fragmenta Comicoorum Graecorum, Berolini, T. III, σ. 365-373. Th. Kock, 1884, Comicoorum Atticorum Fragmenta, Lipsiae, T. II, σ. 282-288. J. M. Edmonds, 1957, The Fragments of Attic comedy, Leiden, τ. II, σ. 348-357.

11. Αἰλιανός, περὶ ζώων ιδιότητος, XII, 10. Ἐκδ. A. F. Scholfield, 1959, London, T. III, σ. 26.

12. Κατὰ τὸν M. Ἀποστόλι (IX, 28): «ὁ δὲ θῆλυς (μῦς) εἰς τὰ ἀφροδίσια λυττητικός, ὡς Ἐπικράτης φησί». Paroemiographi Graeci, Ἐκδ. E. L—A. Leutsch, 1851, Gottingae, T. II, σ. 470.

(IV, 121)¹³, θά πρέπει νά υποθέσωμε καί τήν ὑπαρξή ἐνός ἄλλου ἔργου, πού ὥστόσο θεωρεῖται ἀμφισβητήσιμο. Τέλος δύο ἄλλα ἔργα, πού οἱ τίτλοι τους δέν μᾶς εἶναι γνωστοί, ἀναφέρονται μέσα στά κείμενα τοῦ Ἀθηναίου, ὅπου καί περισώζονται τὰ σχετικά ἀποσπάσματα.

Στό πρῶτο ἀπ' αὐτά, ἰδιαίτερα, παρουσιάζει τόν Πλάτωνα νά ἐμβαθύνει, μαζί μέ τοὺς μαθητές του, ὄχι σέ μεταφυσικές, ἀλλά σέ βοτανολογικές μελέτες. Τό γεγονός εἶναι ἐνδειχτικό τῆς νέας στροφῆς τῆς Μέσης Κωμωδίας στή διακωμώδηση προσώπων ἀπ' τήν καθημερινή ζωή (ὅπως εἶναι οἱ ποιητές, φιλόσοφοι, ἐπαγγελματίες, ἐταῖρες καί κοινωνικά παράσιτα), ἡ προσώπων μᾶς ἁλλοτινῆς ἐποχῆς πού ἔμειναν ἱστορικά, δηλ. ἄσχετα μέ τήν πολιτεία καί τήν τρέχουσα δημόσια ζωή. Αὐτή, ἀκριβῶς, ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς σάτιρας, συναρτᾶται μέ τὸ γεγονός τῆς πτώσης τῆς Δημοκρατίας καί τήν ἐγκαθίδρυση καθεστῶτος ὀλοκληρωτικοῦ τύπου ὅπως φαίνεται ἀπ' τήν πῦθ κάτω μαρτυρία τοῦ Πλατωνίου: «...τῆς δημοκρατίας ὑποχωροῦσης ὑπὸ τῶν κατὰ τὰς Ἀθήνας τυραννιάντων καί καθισταμένης ὀλιγαρχίας καί μεταπυπώσεως τῆς ἐξουσίας τοῦ δήμου εἰς ὀλίγους τινάς καί κρατυνομένης τῆς ὀλιγαρχίας ἐνέπιπτε τοῖς ποιηταῖς φόβος(.....) καί διὰ τοῦτο ὀκνηρότεροι πρὸς τὰ σκώμματα ἐγένοντο καί ἐπέλειπον οἱ χορηγοί.»¹⁴

Περιορίζονταν ἔτσι στήν παρωδία διάφορων μύθων καί στήν παρουσίαση ἀνθρώπων χαρακτηριστῶν καί τύπων τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἰδιαίτερα ἡ Φιλοσοφία καί οἱ φιλόσοφοι στάθηκαν τὸ πῦθ συχνὸ θέμα, ὅπως φαίνεται κι' ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ Ἐπικράτους, ὅπου ὁ Ἀμβρακιώτης κωμωδοποιὸς περιγράφει τήν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τὴν χρησιμοποιοῦμενη ἀπ' τὸν Πλάτωνα, δηλ. τὴ «διαίρετικὴ μέθοδο», πού—ὅπως παρρηθεῖ ὁ G. Norwood¹⁵—φαίνεται νά γινώριζε καλὰ τὶς βασικινεὶς γραμμές. Αὐτό, ἐξ ἄλλου, ἀποδεικνύεται κι' ἀπ' τὴ χρῆση τῆς αὐθεντικῆς πλατωνικῆς ὀρολογίας μέσα στοῦ σχετικὸ ἀποσπασμά του.

Ὁ Πλάτων καί οἱ μαθητές του Σπεύσιππος καί Μενέδημος μαζί μέ μιὰ ομάδα ἀπὸ νεαροὺς («ἀγέλη μεираκίων»), «περὶ φύσεως ἀφοριζόμενοι / διεχώριζον ζῶων τε βίον¹⁶ / δένδρων τε φύσιν λαχάνων τὰ γένη / Κᾶτ' ἐν τούτοις τὴν κολοκύντην / ἐξήταζον τίνος ἐστὶ γένους». Τὸ κύριο καί πρωταρχικὸ θέμα εἶταν ἡ κολοκύθα. Ἀκίνητοι καί ἀμίλητοι («ἀναυδοί¹⁷») καί μέ χαμηλωμένα τὰ μάτια, σκέφτονταν γιὰ

13. Ἀναφέρεται ἀπ' τὸν J. Edmonds (1957, ὅπ. πρ. σ. 356), πού σημειώνει πὼς σέ ἄλλα χειρόγραφα ἀντὶ γιὰ τὸ ὄνομα Ἐπικράτης, ἀναγράφεται ἐκεῖνο τοῦ Φερεκράτους.

14. Ἐκ τοῦ Πλατωνίου: «περὶ διαφορᾶς κωμωδιῶν», μέσα στοῦ G. Kaibel, 1899, *Comicorum Graecorum Fragmenta*, Berolini, σ. 4.

15. G. Norwood (1931) *Greek Comedy*, London, σ. 48

16. Κατὰ τὸν W. Jaeger (Aristoteles, 1923, Berlin, σ. 18), ὁ ὅρος «βίος» εἶναι συνώνυμος τοῦ «φύσις» καί τοῦ «γένος» (=κατηγορία-τάξη-ομάδα). Αὐτοί, ὅπως καί οἱ ἐδῶ ἐπίσης ἀναφερόμενοι ὅροι «ἀφορίζω» (=χωρίζω μέ σύνορα, ὁροθετῶ), «ἐξετάζω», «διαχωρίζω», εἶναι γνήσιοι ὅροι τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς.

17. Στὰ σχόλια τοῦ Εὐσταθίου (864, 31) πάνω στήν Ἰλιάδα, ἀναγράφεται: «... ἀναυδεῖς παράττι κωμωδῶ» (ἐννοεῖ τὸν Ἐπικράτην). Εὐσταθίου «Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα», Ἔκδ. 1829, Lipsiae (Weigel), T. III, σ. 56.

πολύ και κατέληξαν (αώρισαντο): «λάχανόν τις ἔφη στρογγύλον εἶναι/, πῶν δ' ἄλλος, δένδρον δ' ἕτερος». Σὰν τᾶκουσε κάποιος γιατρός ἀπ' τῇ Σικελίᾳ, τοὺς πρόσβαλε κατάμουτρα, βρωμίζοντας τῇ μύτῃ τους, γιαντές τους τίς ἀνόητες φλυαρίες (ὡς ληρούντων).

Ἐδῶ ὁ Σικελιώτης γιατρός, παρατηρεῖ ὁ T. Webster¹⁸, παίζει τὸν κλασσικὸ ρόλο τοῦ «βωμολόχου».

Οἱ A. Desrousseau καὶ Ch. Asture μέσα στὴ Γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ Ἀθήναιου (στὴ σειρὰ «Les belles lettres» 1956, T. I, σ. 147), ἀποδίδουν τὸν ἀγροῖκο τρόπο ἀντίδρασης, στὶς διαφορετικὲς ἀντιλήψεις καὶ μάλιστα στὴν ὕλιστικὴ διαμόρφωση καὶ τὴν λίγο ὡς πολὺ θετικιστικὴ τοποθέτηση τοῦ Σικελιώτη γιατροῦ.

Καὶ ὁ W. Jaeger¹⁹ παρατηρεῖ: «Εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Πλάτωνος, προσήρχοντο πνεύματα ἔχοντα διάφορον τὸ ἐν ἀπὸ τοῦ ἄλλου διαμόρφωσιν· ὁ ἐκ Σικελίας ἱατρός ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως ἐν μόνον μεταξὺ πολλῶν παρομοίων παραδειγμάτων». Καὶ στὴν ἑξῆς σελίδα πάλι: «αὐτὴ αὕτη ἡ παρουσία τοῦ ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι αἱ ἔρευναι αὐταὶ προσεῖλκον τὴν προσοχὴν τῶν ἱατρῶν, καίτοι, βεβαίως, ἡ ἐλάχιστα ἐμπειρικὴ²⁰ μορφή τῆς διαδικασίας αὐτῆς ἦτο δυνατόν νὰ τοὺς ἀπογοητεύσῃ».

Στὴ συνέχεια ὁ Ἐπικράτης γράφει πῶς ὁ Πλάτων πού εἶταν παρών, φανερὰ πρῶτος, πρόσταξε καὶ πάλι τοὺς μαθητὲς του νὰ βροῦν καὶ νὰ ξεχωρίσουν σὲ ποιά κατηγορία ἀνήκει ἡ κολοκύθα πού ἐρευνοῦν («ἀφορίζεσθαι τίνος ἐστὶ γένους»). Κι' αὐτοὶ ἀρχίζουν πάλι νὰ κάνουν τὴν κατάταξη («οἱ δὲ διήρουν»).

Τὸ πιὸ πᾶνω ἀπόσπασμα τοῦ Ἐπικράτους ἀναφέρεται στὴν πλατωνικὴ μεθοδική, τὴ «διαίρεση» ὡς τὸ κυριώτερο στοιχεῖο τῆς διαλεχτικῆς ἢ καλύτερα: ὡς τὸ ὄργανο τῆς διαλεχτικῆς, ὅπως δὲ παρατηρεῖ ὁ A. Lesky, τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀποτελεῖ «μιὰ ἀξιοπρόσεχτη μαρτυρία γιὰ τὴν διδακτικὴ πράξη στὴν Ἀκαδημία²¹».

Στὸ Πλατωνικὸ «Φαῖδρο» (266 B) ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων δηλώνει ὅτι εἶναι ἐραστὴς «τῶν διαίρέσεων καὶ συναγωγῶν», καλεῖ δὲ «τοὺς δυναμένους αὐτὸ δρᾶν», «διελκτικόν οὖς». «Καὶ παίρνω—συνεχίζει—ἀπὸ πίσω, πᾶνω στὰ χνάρια τοῦ σᾶν νὰ ἦτανε χνάρια θεοῦ», «ἂν καταλάβω κάποιον ἱκανὸ νὰ βλέπῃ τί εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἑνα καὶ πολλὰ μαζὶ» («...εἰς ἐν καὶ ἐπὶ πολλὰ πεφυκόθ' ὄρᾳν»).

Ὁ I. Θεοδωρακόπουλος (Πλάτωνος Φαῖδρος, Ἐκδ. 1968, Ἀθήνα, ἀπ' ὅπου καὶ ἡ παραπάνω μετάφραση τοῦ πλατωνικοῦ χωρίου) σημειώνει πῶς μὲ τὸν τρόπο

18. T. B. L. Webster (1953) *Studies in Later Greek comedy*, σ. 54.

19. W. Jaeger (1971) *Παιδεία*. Ἑλλ. μεταφρ. Γ. Βερροίου, Ἀθήναι, σ. 62.

20. Οἱ E. Zeller καὶ W. Nestle στὸ βιβλίον τους «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας» (Ἑλλ. μεταφρ. Χ. Θεοδωρίδης, 1969, Ἀθήνα, σ. 173) ἐκφράζουν τὴν ἄποψη ὅτι «οἱ περιγραφικὲς ἐπιστήμες, ὅπως ἡ ζωολογία καὶ ἡ βοτανική, δὲν εἶχαν μεγάλη ἐξέση (στὴν Πλατωνικὴ Ἀκαδημία), κι ἂν ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ κομικοῦ Ἐπικράτη, πού ἔγραφε γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ σκηνὴ κάπου ἀπὸ τὸ 376, μᾶς παρουσιάζει τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς μαθητὲς του νὰ καταγγίνονται στὴν κατάταξη φυτῶν, ἡ ἐργασία αὐτὴ εἶχε σκοπὸ περισσότερο, μὲ τὴ γνώση τοῦ ὁμοίου καὶ τοῦ διαφορετικοῦ, νὰ προετοιμάσει στὶς διαλεχτικὲς ἀσκήσεις παρὰ στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα».

21. A. Lesky (1964) *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*. Ἑλλ. μετ. Ἀγ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη, σ. 871.

αὐτὸ ὁρίζονται τὰ δύο κύρια συστατικά τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου α) νὰ συνάξῃ κανεὶς μὲ τὸ νοῦ του τὰ πολλὰ σὲ μιὰ ἐνόητα, σὲ μιὰ ἰδέα, σὲ ἓνα ἴδιωμα καὶ β) νὰ χωρίσῃ κανεὶς μὲ τὸ νοῦ του τὴν κοινὴ ἔννοια, τὸ γένος, στὰ εἶδη του...» (σελ. 417, σημ. 5).

Ἔτσι ἡ βαθύτερη λογικὴ ὑπόστασις τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς, ὅπως διατυπώνεται καθαρὰ στὸ «Φαῖδρο» εἶναι: «Εἰς μίαν ἰδέαν συνορῶντα ἄγειν τὰ πολλὰ καὶ διεσπαρμένα...» καὶ «τὸ πάλιν κατ' εἶδη δύνασθαι τέμνειν...» (265 Δ/Ε). Δηλαδή ἡ διαλεκτικὴ μεθοδικὴ εἶναι δισυστότατη. Ἡ μιὰ λογικὴ ἐνέργεια εἶναι συνοπτικὴ σύλληψις τῶν μερικῶν σὲ μιὰ ἔννοια, σὲ μιὰν «ιδέα». Ἡ ἄλλη λογικὴ ἐνέργεια εἶναι ἡ διαίρεσις σὲ «εἶδη»²².

Στὸ «Σοφιστὴ» (ποῦ ἀκόμη κι' ἓνας σύγχρονος ὁπαδὸς τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ θεώρησε ὡς «μιὰ σημαντικὸτατη προπαιδεῖα γιὰ τὴ διαλεκτικὴ διανόησις καὶ μὲ τὴν σημερινὴν ἀντίληψιν τῆς διαλεκτικῆς»²³) ὁρίζεται εἰδικότερα ἡ διαίρεσις ὡς οὐσιαστικὸ μέρος τῆς διαλεκτικῆς (253 Δ). Καὶ σ' αὐτὸν (στὸ «Σοφιστὴ») φαίνεται νὰ ἀναφέρεται ὁ Ἐπικράτης. Ἀλλὰ ὁ Πλάτων, μιλώντας διεξοδικότερα στὸν «Φαῖδρο» γιὰ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ μέθοδο, τονίζει (βαθύτατα ἐπηρεασμένος ἀπ' τὸ ἱατρικὸ μοντέλο τῆς ἐποχῆς του) τὴν ἀνάγκη νὰ ἔχει κανεὶς ὑπόψιν του, ἀναφορικὰ μὲ τὴν μέθοδο αὐτή, τὴν Ἱπποκρατικὴν ἀρχὴν τῆς λειτουργικῆς σχέσεως ἀνάμεσα στὸ «μέρος» καὶ στὸ «ὅλο» (περίφημη ἀρχὴ ποὺ ἰσχύει ἰδιαίτερα σήμερα ὡς σύγχρονη ψυχολογικὴ ἀντίληψις τῆς κάθε ἀρρώστιας: ἀδυναμία γνώσεως τοῦ ἐπὶ μέρους χωρὶς τὴ θέασις καὶ τὴ γνώσις τοῦ ὅλου («ἄνευ τῆς φύσεως τοῦ ὅλου») κατὰ τοὺς Ἱπποκρατικούς). Αὐτὴ ἡ ἱατρικὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδος στάθηκε ἡ βάση καὶ τὸ ὑπόδειγμα στὴ διαμόρφωσις τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς.

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ W. Jaeger, στὴν ἀξιολογὴν ἀνάλυσιν ποὺ κάνει πάνω στὸ θέμα αὐτό²⁴, ἡ Ἱατρικὴ εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ συνεξετάζει (νὰ «συνορῇ») ἐπὶ μέρους περιπτώσεις τοῦ αὐτοῦ εἶδους καὶ μὲ τὴν παρατήρησιν νὰ τίς κατατάσσει σὲ εὐρύτερες κατηγορίες. Ἡ ἐνταξὶ πολλῶν τέτοιων περιπτώσεων σὲ μιὰ κατηγορίαν συνιστᾷ—στὴν περιοχὴ τῆς Ἱατρικῆς—τὸ «εἶδος». Στὴν περίπτωσιν, ὅμως, ποὺ θέλουμε νὰ ἐκφράσουμε τὴν ἐνόητα μέσα στὴν πολλαπλότητα, προκύπτει τότε ἡ ἔννοια «μὶ α ἰ δ έ α» δηλ. ἡ ἔννοια τῆς ἐνιαίας θεώρησης. Τίς δύο αὐτὲς μεθοδικὲς ἐννοιες, ποὺ οἱ γιατροὶ τίς ἀνάπτυσαν στὴ σωματικὴ ἐξέτασιν καὶ τὴ νοσολογίαν, τίς ξαναβρίσκουμε (ἀργότερα) στὸν Πλάτωνα. Καὶ ἐδῶ ὁ συγγραφέας, κλείνοντας τὴν ἀνάλυσίν του αὐτή, σημειώνει: «Οἱ ἱατροὶ εἶχον ἤδη ἀναγνωρίσει ὡς πρόβλημα τὴν πολυμορφίαν τῶν ἀσθενειῶν καὶ εἶχον ἐπιχειρήσει νὰ προσδιορίσουν ἐπακριβῶς τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν ἐκάστης ἀσθενείας, ὅπως ἔπραττε καὶ ὁ Πλάτων διὰ τῆς μεθόδου τῆς «δ ι α ι ρ έ σ ε ω ς», τὴν ὁποίαν ὡσαύτως χαρακτῆρίζει ὡς «τ έ μ ν ε ι ν», ὡς τομὴν τῆς γενικῆς ἐννοίας εἰς τὰ εἶδη αὐτῆς».

22. Δ. Γληνοῦ (1971) Πλάτωνας Σοφιστής, Ἀθήνα, σ. 142.

23. Ibid. σ. 190.

24. W. Jaeger (1971) ὅπ. πρ. σ. 48.

“Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικότερα στήν πλατωνική αὐτὴ μέθοδο τῆς διαίρεσης ξέρουμε—προσθέτει ὁ Α. Lesky²⁵—ὅτι αὐτὴ «ἐπαίξε σημαντικὸ ρόλο στὸν ἀγώνα γιὰ ἓνα λογικὰ τακτοποιημένο κοσμοεῖδωλο καὶ στήν ἀπόκλιση ὁρισμῶν μὲ τὴ διαίρεση τῶν γενικώτερον ἐννοιῶν. Αὐτὸ ἦταν τόσο γνωστὸ, ὥστε προκάλεσε τὸ σκῆμμα τῆς Μέσης κωμωδίας» (τοῦ Ἐπικράτους).

Μέσα στὸ ὅλο πνεῦμα τῆς Μέσης Κωμωδίας καὶ τὴν περιορισμένη καὶ ἰδιαίτερη θεματικὴ της, ἡ διακωμώδηση — πέρα ἀπ’ τὴ φιλοσοφία καὶ τοὺς φιλοσόφους— τοῦ ἔταιριςμοῦ καὶ τῆς πορνείας, ὑπῆρξε ἓνα συνηθισμένο γεγονός. Στὸ θέμα αὐτοῦ τοῦ ἔταιριςμοῦ, ποὺ στάθηκε σοβαρὸ κοινωνικὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς, ἀναφέρεται μιὰ ἄλλη κωμωδία τοῦ Ἐπικράτους. Ἡ κοινωνικὴ του σημασία παρατηρεῖ ὁ G. Norwood²⁶ ἀποδεικνύεται ἀπ’ τὸν μεγάλου ἀριθμὸ κωμωδιῶν ποὺ ἀναφέρονται στὸ θέμα αὐτό, ὅπως λογουχάρη ἡ «Ἀντιλαῖς», ποὺ γράφτηκε ἀπ’ τὸν Ἐπικράτη καὶ βάλλει ἐναντία στήν πιὸ φημισμένη ἑταῖρα (τὴ Λαῖδα τὴν Κορινθία, τὴν «ἀρχαία»).

Ἐδῶ ὁ Ἐπικράτης ἀναφέρεται στήν ἡλικιωμένη πιὰ ἑταῖρα, ποὺ προσωποποιεῖ τὸ καυτὸ πρόβλημα τοῦ καιροῦ του (τοῦ τέταρτου προχριστιανικοῦ αἰῶνα).

«Δραματικὴν καὶ λυπηρὰν ἄμα εἰκόνα τοῦ γήρατος τοῦ μεσουρανήσαντος αὐτοῦ ἄστρου τοῦ ἔρωτος—γράφει ὁ συνάδελφος καὶ εἰδικός, αὐτός, Ἀφροδισιολόγος, Βαλ. Μαρσέλος στὸ βιβλίον του «Ἱστορία τοῦ ἔταιριςμοῦ»²⁷—παρέχει ἡμῖν ὁ Ἐπικράτης ἐν τῇ κωμωδίᾳ αὐτοῦ «Ἀντιλαῖς». (Ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς παραθέτει σὲ μετάφραση τὸ ἀπόσπασμα ποὺ διασώθηκε: Αὕτη δὲ ἡ Λαῖς εἶναι ἄνεργος καὶ μπεκροῦ, θεωροῦσα ὡς μόνον προορισμὸν τῆς ζωῆς της νὰ πίνη καὶ νὰ τρώγῃ, νομίζω δέ, ὅτι ἔχει πάθει ὅ,τι παθαίνουν οἱ ἄστοι· οἱ ἄστοι δὴλα δὴ, ὅταν εἶναι νέοι τρώγουν πρόβατα καὶ λαγούς ἀρπάζοντας αὐτοὺς διὰ τῆς δυνάμεως ποὺ διαθέτουν, ἀπὸ τὰ βουνα εἰς τὰ ὕψη, ὅταν δὲ γερνοῦν, τότε πλέον καθίζουν κοντὰ στ’ αὐτόπουλα λυσσασμένοι ἀπὸ τὴν πείναν. Ὅπως δὲ ὅμως τὸ πτηνὸν αὐτὸ θεωρεῖται κάτι τι θαυμαστόν· ἀλλ’ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ ἡ Λαῖς δύναται νὰ θεωρῇται ὡς θαῦμα. Διότι αὕτη, ὅταν μὲν ἦτο τυφεροῦδι καὶ νέα εἶχε γίνεαι ἀγριοκάτσικο ἀπὸ τὰ μέγала νομίσματα ποὺ εἰσέπραττε, θὰ ἦτο δὲ δυνατόν νὰ ἰδῇ κανεῖς γρηγορώτερα τὸν Φαρνάβαζον παρὰ αὐτήν. Ἀφ’ οὗτο ὅμως ἤρχισε νὰ τρέχῃ ἀπὸ πίσω ἀπὸ τὰ χρόνια εἰς μέγα μᾶκρος, φθείρει τὰς ἁρμονίας τοῦ σώματός της καὶ εἶναι εὐκόλον νὰ τὴν ἰδῇ κανεῖς καὶ νὰ τὴν φτύσῃ μάλιστα· ἐξέρχεται τώρα πλέον ἀπὸ παντοῦ διὰ νὰ πιῇ, δέχεται δὲ κοντὰ στὸ μεγάλο νόμισμα καὶ τριώβολον, δέχεται δὲ νὰ τὴν πλησιάζῃ καὶ γέρων καὶ νέος, τόσον δὲ ἡμέρεψεν, ὥστε, ἀγαπητέ μου, τώρα πλέον παίρνει τὸ χρῆμα ἀπὸ τὸ χέρι). Κατὰ πόσον ἡ τραγικὴ αὕτη τοῦ Ἐπικράτους περιγραφὴ περὶ τοῦ καταντήματος τῆς Λαίδος, ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἢ ὀφείλεται εἰς λόγους μισογυνίας ἢ, ὅπερ ἀληθοφανέστερον, εἰς τὸν ἀποκρουσθέντα ἔρωτα αὐτοῦ, δὲν δυνάμεθα μετ’ ἀπολύτου ἀκριβείας νὰ εἰπώμεν».

25. A. Lesky (1964) ὅπ. πρ. σ. 748

26. G. Norwood (1931) ὅπ. πρ. σ. 45.

27. Β. Μαρσέλου (1931) Ἱστορία τοῦ ἔταιριςμοῦ, Ἀθῆναι, Τ. Ι, σ. 159-160.

Πέρα όμως ἀπ' τὰ ὅποια αἴτια, ὁ Ἐπικράτης δὲν εἶταν δυνατό νὰ μὴν βάλει, μὲ τὸ σκῶμμα του, ἐνάντια σὲ μιὰ περίφημη ἑταίρα, ποὺ στάθηκε ἡ ζωντανὴ ἔκφραση ἐνὸς κοινωνικοῦ προβλήματος τῆς ἐποχῆς του καὶ ποὺ ἂν πιστέψει στὰ ὅσα ὁ Α. Dehay ἀναφέρει στὴ «μυθιστορηματικὴ βιογραφία», ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, τῆς Λαΐδας (καὶ ποὺ σὰν τέτοια δὲν ἔχει τὸ στοιχεῖο τῆς ἀπόλυτης ἱστορικῆς τεκμηρίωσης), ἡ ἴδια ἔζησε γιὰ πολὺ στὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα του, τὴν Ἀμβρακία. Ἐδῶ, ἡ πολυθρῦλη ἑταίρα—καὶ πολλὰ ἀπ' τὰ ἀναφερόμενα στοιχεῖα δείχνουν πὼς πρόκειται γιὰ τὴν ἀρχαιότερη Λαΐδα—ἔζησε ἀνάμεσα στοὺς Ἀμβρακιῶτες, τοὺς συγκίνησε, τοὺς ἐνθουσίασε μὲ τὴν παρουσία της, τὴν καλλιεργημένη ἐσωτερικότητα καὶ τὴν φιλάνθρωπη δράση της, καὶ ποὺ τιμήθηκε ἀπ' τοὺς ἴδιους, ἀγαπήθηκε, δοξάστηκε σὰν Θεὰ καὶ ἀνακηρύχθηκε «πολίτις τῆς Ἀμβρακίας»²⁸.

Περιφρονώντας ἡ Λαΐδα τὸν χρόνον, τὸν ἐχθρὸ τῆς ὁμορφιᾶς, αὐτὴ ποὺ στ' ἀλήθεια λατρεύθηκε σὰν θεὰ τῆς ὁμορφιᾶς καὶ τῆς ἡδονῆς, ἄρχισε νὰ πίνει, μείωσε τὶς χρηματικὲς της ἀπαιτήσεις καί, ὅπως ἀναφέρει ὁ Κλαυδιανός²⁹, χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι ἐξακριβωμένο, «ἐγίνετο περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου της μαστροπός».

Ἀπ' τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἐπικράτους ποὺ περισώθηκε, δὲν ἀναφέρεται κάτι σχετικὸ, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ κωμωδιογράφος, σ' ἓνα ἄλλο ἔργο του μὲ τὸν τίτλο «Χορός», ἀναφέρεται γενικὰ σὲ μιὰ γυναῖκα μαστροπό, σὲ μιὰ «ἄδελλη» δὲ κωμωδία του, φαίνεται νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐρωτικὴ—σεξουαλική—ζωὴ τῶν νέων ἀλλὰ καὶ τῶν ἡλικιωμένων γυναικῶν, ξαναγυρίζοντας ἔτσι στὸ ἴδιο μοτίβο τῆς ἀντιπαράθεσης μιᾶς ἡλικιωμένης καὶ μιᾶς νεαρῆς ἑταίρας.

Ἀς σημειωθεῖ καὶ πάλι πὼς ἡ κοινωνικὴ προβληματικὴ τοῦ ἐταιρισμοῦ, καὶ μόνον αὐτὴ, ἀπασχολεῖ ἐδῶ τὸν κωμικὸ ποιητὴ καὶ πέρα—νομίζω—ἀπὸ ὅποιαδήποτε προσωπικὰ ψυχοκίνητρα στὴ συγκεκριμένη ἐπιλογή. Ἀπ' τὶς ὑπόλοιπες κωμωδίες τοῦ Ἐπικράτους περισώθηκαν ἐλάχιστοι μονάχα στίχοι, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν μᾶς ἀπασχολήσουν ἰδιαιτέρως. Θᾶξίξε ὅμως νὰ ἀναφερθεῖ, ὁλότελα παρενθετικά, πὼς ὁ Ἀμβρακιώτης Ἐπικράτης δὲν φαίνεται νὰ ἔγραψε κάτι γιὰ τὸν τόπον τῆς κατογωγῆς του ἢ καὶ νὰ ἐμπνεύστηκε ἀπ' αὐτὸν σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν κωμικὸ ποιητὴ Ἀναξανδρίδην (τὸν Ρόδιο), ποὺ ἔγραψε μιὰ κωμωδία μὲ τὸν τίτλο «Ἡ Ἀμβρακιώτις» καὶ ποὺ, δυστυχῶς, δὲν διασώθηκε οὔτε ἓνας στίχος.

Ἀλλὰ γιὰ τὸν Ἐπικράτη, ἂν καὶ ὅλα τὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἔφθασαν ὡς τὶς μέρες μας εἶναι ἐλάχιστα, δείχνουν ὥστόσο ἓνα ξεχωριστὸ ποιητικὸ ταλέντο, ἓνα κωμικὸ ποιητὴ ὅχι ἀπ' τοὺς ἀσήμαντους ποὺ χάρισε ἡ Ἀμβρακία.

Οἱ δικές μου γραμμὲς ἐκπροσωποῦν, ἴσως, κάτι ἀπ' τὴν γενικότερη προσπάθεια ποὺ ἐκφράζεται σήμερα μέσα ἀπ' τὸ χῶρον τοῦ συλλόγου «Σκουφᾶς» γιὰ τὴ δια-

28. Α. Dehay (1882) Λαΐς ἡ Κορινθία. Βιογραφία ἀνέκδοτος. Ἑλλ. μετ. ἀνώνυμου, Ἐν Ἀθήναις, σ. 159-175. Παραθέσαμε συνοπτικὰ τὰ ὅσα περιέχονται στὶς σελίδες αὐτὲς τοῦ βιβλίου, ὅχι μόνον γιατί σχετίζονται, ἔτσι ἢ ἄλλιῶς, μὲ τὸ θέμα μας, ἀλλὰ καὶ γιατί ἀποτελοῦν μιὰ ἀπ' τὶς σπάνιες ἀναφορὲς τῆς Λογοτεχνίας στὸν ἱστορικὸ χῶρον τῆς Ἀμβρακίας.

29. Ἀναφέρεται ἀπ' τὸν Γρ. Στεφάνου: «Αἱ ἑταῖραι κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα», Ἐν Ἀθήναις, (χωρὶς χρονολογία), σ. 142.

τήρηση τῆς πολυαίωνης παράδοσης τοῦ τόπου μας. Κι' ἔχει—νομίζω—κάποια σημασία τῇ στιγμῇ αὐτῇ, ποὺ ἐναγώνια προσπαθοῦμε νὰ ἐδραιώσουμε τὴν πολιτιστικὴ μας ταυτότητα καὶ νὰ διατηρήσουμε τὴν ξεχωριστὴ πνευματικὴ φυσιογνωμία τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας μας, ἡ ἀναγωγή αὐτῇ στὶς πηγές καὶ τὶς ρίζες μας, γιὰ ὅλους ἐμᾶς, καὶ τοὺς ἀλλοτριωμένους τῆς «κουλτουράς» σήμερα, καὶ τοὺς πολίτες, αὔριο, ἐνὸς εὐρύτερου πολιτικοῦ—πολιτιστικοῦ χώρου τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκογένειας.

Στὴν πρόκληση αὐτῇ τῶν καιρῶν μας, ἐλπίζω πὼς ἄλλοι (οἱ «ἀρμόδιοι» καθὼς λέμε) θὰ θελήσουν, ἐπιτέλους, νὰ δώσουν περισσότερα σὲ τούτῃ τὴν προσπάθεια πάνω στὸ θέμα τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης τοῦ τόπου αὐτοῦ καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, στὸ μεγάλο π ρ ό β λ η μ α τῆς πολιτιστικῆς μας προοπτικῆς.

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΗΣ ΠΡΑΜΑΝΤΑΣ

Ἡ Ξενιτειὰ

Ὅλα τὰ δέντρα τὸ πρωὶ δροσιὰ' ναι γιομισμένα
καὶ μένα τὰ ματάκια μου δάκρυά' ναι γιομισμένα.
Ἡ ξενιτειὰ, ἡ φυλακὴ, ἡ φτώχεια κι' ἡ ὀρφάνια
ζυγιάστηκαν τὰ τέσσερα σ' ἓνα βαρὺ καντάρι
καὶ πιὸ βαρεῖα ἡ ξενιτειὰ ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα εἶναι,
βαρύτερη ἡ ξενιτειὰ μὲ τὰ πολλὰ φαρμάκια.

(Ἀπ' τὴ Συλλογὴ τῆς Ἐπιθ. Δημοτ. Ἐκπ/σεως Β' Περιφ. Ἀρτας)

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΚΤΙΣΤΑΔΩΝ

Τάμα

Τάξε τοῦ Χάρου τάματα, τῆς Χάρισσας μαντήλι,
γιὰ νᾶρχομαι δύο-τρεῖς φορὲς τὸ χρόνο στὸ χωριό μας,
νᾶρθω Χριστοῦ καὶ τῇ Λαμπρῇ, νᾶρθω στὸ πανηγύρι,
ποὺ μπαίνουν νιοὶ μὲς τὸ χορὸ καὶ γέροι στὸ τραγούδι.

(Ἀπ' τὴ Συλλογὴ τῆς Ἐπιθ. Δημ. Ἐκπ/σεως Α' Περιφ. Ἀρτας)

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΕΝΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ

«Ἀρχαία Ἑλληνική μυθολογία, νεώτερη λαϊκή παράδοση»

ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ ΖΙΤΣΑΙΑΣ

«Μιά φορά κι ἓναν καιρό, ἦταν μιὰ πεντάμορφη, κι ἀγάπησε τὸν ἥλιο». Ἔτσι ἄρχιζε ἡ Βάβω μας τὸ παράμυθι, κοντὰ στ' ἀναμένο τζάκι, ποὺ λαμπάδιαζαν καὶ τριζοβολοῦσαν τὰ κούτσουρα τῆς γκορτσιᾶς, ἐνῶ ἔξω λυσσομανοῦσε ὁ χιονιᾶς. Στιγλώναμε τ' αὐτιά ἐμεῖς μαγεμένα κι ἀνοίγαμε διάπλατα τὰ μάτια. Τὸ χειμωνιάτικο δωμάτιο, ἄλλαζε ὄψη. Γέμιζε ἀπὸ τὴν ὁμορφιά τῆς κόρης κι ἀπὸ τὴ λάμψη τοῦ ἡλίου. Ἡ παιδικὴ περιέργεια κορυφώνονταν.—Ἀπὸ ποιοὺ χωριὸ ἦταν Κυραμάννα; —«Δὲ θυμοῦμαι καὶ καλὰ καρδοῦλες μου. Μπορεῖ νᾶνταν κι ἀπὸ τὸ δικό μας. Οἱ παλιοὶ τὴν ἤξεραν, κι ἔλεγαν πὼς σὰ μεγάλωσε κι ἦρθε σὲ ὥρα γάμου, γιατί ὅλα ἔχουν τὴν ὥρα τους σὲ τοῦτον τὸν κόσμο, δὲν τῆς ἄρεζε κανένα παλληκάρι, ἐδῶ κάτω στὴ γῆς. Ἔφαξε νὰ τὸν βρῇ στὸν οὐρανὸ. Τὸν ἤθελε οὐρανοκατέβατον, ποὺ λέει ὁ λόγος. Καὶ βρῆκε, κατὰ ποὺ λέει τὸ παραμῦθι, τὸ βασιλιά τ' οὐρανοῦ, τὸν ἥλιο, καὶ τὸν ἀγάπησε. Τὶ τῆς ἦρθε τῆς εὐλογημένης κι ἀγάπησε τὸν ἥλιο; Ἀφοῦ ὅλοι ξέρουν πὼς αὐτός, δὲν παντρεύεται. Καμμιά γυναίκα δὲν τ' ἀρέσει, ἀκόμη κι ἡ πιὸ ὠραία, σὰν καὶ τούτη νὰ ποῦμε. Ὅλες τίς βλέπει στραβές. Ποιὸς μπορεῖ νὰ κοιτάξῃ τὸν ἥλιο μ' ἀνοιχτὰ τὰ μάτια; Καὶ μιὰ φορά ποὺ παντρεύτηκε κάποια, Φεγγαρένια τὴν ἔλεγαν, καὶ ποὺ τὸ φῶς του, ὄχι μόνο δὲν τὴ θάμπωνε ἀλλὰ τὴ λάμπρυνε, τὴν στράβωσε ὁ ἴδιος. Ἦταν πολὺ ζηλιάρα, καὶ τὸν ἔπαιρνε ὅλο ἀπὸ πίσω. Ποῦ πᾶς, ποῖα βλέπεις, τί κάνεις. Τὸν ἔφαγε ἡ γκρίνια της. Θύμωσε κάποτε, τῆς ἔδωσε μιὰ γερὴ γροθιά, καὶ τῆς ἔβγαλε τὸ ἓνα μάτι. Γι' αὐτὸ βλέπουμε τὸ φεγγάρι, μ' ἓνα μάτι. Ἀμα ξαστερώσῃ καὶ βγεῖ πάνω μας, θὰ σᾶς τὸ δείξω.»

...Ἀν ζοῦσε τώρα ἡ Βάβω μου, ἄγια ἡ μνήμη της, μπορεῖ καὶ νὰ παράγγελνε στοὺς ἀστεροναῦτες, ποὺ πῆγαν στὸ σπῆτι τῆς φεγγαρένιας νὰ ρωτήσουν ἂν εἶναι ἀλήθεια αὐτά, ἢ τὰ λέει ὁ κόσμος. «Ἀκουγε πολλὰ καὶ κράτα λίγα» συμπλήρωνε, καὶ συνέχιζε τὸ παραμῦθι.

«Ἡ πεντάμορφη καὶ ποὺ λέτε παιδάκια μου, ὅπως σᾶς εἶπα, ἀγάπησε τὸν κύριο ἥλιο. Στεκότανε στὴ μέση στὸν κῆπο της, ἀπὸ τὴν αὐγὴ ὡς μὲ τὸ γέρμα καὶ τὸν κοίταζε, νηστικὴ, διψασμένη, ποθοπλανταγμένη. Στὸ τέλος τυφλώθηκε κι ἄρχισε νὰ λυώνει σὰν τὸ κερὶ, μπροστὰ στὰ εἰκονίσματα. Ὁ ἥλιος τὴν ἔβλεπε καὶ τὴ λυπήθηκε. Γιὰ χάρη του αὐτὴ ἡ κοπέλλα, βασανίζεται τόσο. Ἀμαρτία εἶναι, κι ἄδικο

είναι. Σκέφτηκε, ξεσκέφτηκε, βρήκε έναν τρόπο. Κατέβηκε, βιαστικά, σ' ένα δάσος βρήκε μια μάγισσα και την παρακάλεσε να πάη να τη σώση. 'Η γρηά μάγισσα υποσχέθηκε αλλά γύρεψε κι αντάλλαγμα.—Καλά αφέντη ήλιε, είπε, μα θά μού κάνης κι ἐσὺ μιὰ χάρη. "Οποτε σέ χρειάζομαι, νὰ μὲ φωτίζης ἢ νὰ μὲ ζεσταίνης, νᾶρχεσαι. Μέ-ρα, μέρα, νύχτα, νύχτα, ἐσὺ νᾶρχεσαι.—Συμφώνησε ὁ ἥλιος. Καλά, λέει, κι ὅταν δὲν θὰ μπορῶ νᾶρχομαι ὁ ἴδιος, θὰ σοῦ στέλνω τίς ἀχτίδες μου, μὲ τὰ ξύλα, μὲ τὰ κεριά, μὲ τῆς ἐλιάς τὸ λάδι. "Ολα αὐτὰ θὰ σέ φωτίζουν καὶ θὰ σέ ζεσταίνουν.—Καλιώρα σάν κι ἐμᾶς ἀπόψε.—'Η μάγισσα πῆγε βρήκε τὴν κόρη, τὴ ράντισε μ' ἕνα μαγεμένο νε-ρό, καὶ τὴ με-αμόρφωσε σὲ λουλούδι. Σ' ἕνα φυτό, ποῦ τὴ νύχτα νὰ ἀνοίγῃ τ' ἄνθια του, καὶ τὴ μέρα νὰ τὰ κλείνῃ, νὰ μὴ τὸν βλέπῃ, γιὰ νὰ τὸν ξεχάσῃ. «Μᾶτια ποῦ δὲν βλέπονται γρήγορα λησμονιοῦνται» καθὼς λένε. Νυχτολούλουδο, εἶναι τ' ὄνομάτου. Τὸ ξέρετε. "Εχουμε πολλὰ γύρω ἀπὸ τὴ στέρνα ὅλο τὸ καλοκαίρι, γιὰτὶ τοὺς ἀρέσει τὸ δροσερὸ νερό.—»

—Τὸν ξέχασε Κυραμάννα;«—Ποῦ νὰ τὸ ξέρω, σάμπως ἔχουν μιλιὰ τὰ λουλούδια νὰ τὰ ρωτήσω; Μιὰ φορά, ὅλα τὰ νυχτολούλουδα, μόλις βασιλέψῃ ὁ ἥλιος, ἀνοίγουν τὰ ὠραῖα ματάκια τους, καὶ μόλις φανεῖ τὸ πρωτὶ τὰ κλείνουν. "Εχουν ὅλα τὰ σπί-τια, γύρω ἀπὸ τίς στέρες.—»

—"Ε, τότε Βάβω ἀπὸ τὸ χωριὸ μας μπορεῖ νὰ ἦταν ἡ πεντάμορφη π' ἀγάπησε τὸν ἥλιο,... "Ηταν καὶ δὲν ἦταν...Τώρα ὅμως βλέπουμε, πῶς ἦταν στ' ἀλήθεια. - Κι ἂν δὲν ἦταν ἀπὸ τὸ μικρὸ χωριὸ μας, ἦταν ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα μας. 'Η γενιά της κρα-τάει, ἀπὸ τὸ θαυμαστὸ κόσμος, τῆς ἀρχαίας 'Ελληνικῆς μυθολογίας. 'Απὸ κεῖ ξεκι-νάει, κι ἔρχεται ὁλοζώντανη μὲ ἐλάχιστες διαφορές. Δυὸ κρίκοι σ'τὴν ἴδια ἀλυσί-δα τοῦ καιροῦ. Κύλησε τὸ μαργαριτάρι τοῦ μύθου, ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες, κι ἔ-φτασε στὰ χέρια μας. Δὲν ἦταν μόνο ἡ 'Ηπειρωτοπούλα τῆς Βάβως μας, π' ἀγάπη-σε τὸν ἥλιο, οὔτε ἡ πρώτη. Τοῦ-τῃ ἡ ἄτυχη ἐρωτικὴ ἱστορία, εἶναι πολὺ παλιά. "Αλ-λη ἔκανε τὴν ἀρχή. 'Η δικὴ μας, ἀπλῶς τὴ μιμήθηκε. Πάτησε πάνω στὰ δικάτης τὰ χνάρια, χωρὶς νὰ ξεστρατίσῃ. 'Η πρωτοτυπία ἀνήκει σ' ἄλλη κόρη, καὶ μάλιστα σὲ κόρη βασιλιά. Κλυτία τὴν ἔλεξαν ποῦ ἀγάπησε παράφορα τὸν θεὸ τοῦ φωτός, τὸν 'Απόλλωνα, ποῦ ὁδηγοῦσε τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου, ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ ὡς τὴ δύση. 'Εκεῖνη ἔκανε τὴν κακὴ ἀρχὴ καὶ σήκωσε τὰ μάτια της ψηλά, πολὺ ψηλὰ καὶ κοίτα-ξε τὸν ἥλιο. 'Ο ξανθὸς ὅμως κι ἀχτιδωτὸς θεός, τὴν περιφρόνησε καὶ προτίμησε κά-ποια ἄλλη. 'Απελπισμένη ἡ Κλυτία, δὲν μπορούσε νὰ λυτρωθῇ. Κατέβαινε κάθε μέ-ρα στὸν κῆπο της, καὶ παρακολουθοῦσε νηστική, διψασμένη, τὴν οὐράνια τροχιά, τοῦ μακρυνοῦ ἀγαπημένου. 'Ο 'Απόλλων τὴν ἔβλεπε καὶ τὴν λυπῆθηκε. "Εστειλε λίγες χρυσὲς ἀχτίδες στὸ κορμὶ καὶ στὴν ψυχὴ της, καὶ τὴ με-αμόρφωσε σὲ φυτό. "Ενα ψηλόκορμος φυτό, λυγρό, μὲ ἄνθος στρογγυλὸ, σάν τὸν ἥλιο καὶ χρῶμα χρυσοκίτρι-νο σάν κι ἐκεῖνον. Γυρίζει πάντα ἐρω-ευμένο τὸ κεφάλι καὶ παρακολουθεῖ τὸ φῶς του. Συμβολίζει τὸ πνεῦμα ποῦ διψάει γιὰ φῶς. «Φῶς, περισσότερο φῶς.». Μ' αὐ-τὴ τὴν ἔννοια πέρασε καὶ στὴν τέχνη. Ζωγράφοι τὸ δόξασαν, ποιητὲς τὸ ἐξύμνησαν. 'Η πλούσια φαντασία τοῦ ἀρχαίου 'Ελληνικοῦ λαοῦ, ἐπλεξε ἕνα λαμπρὸ μῦθο, γιὰ τὸ φανταχτερὸ καὶ μεγαλόπρεπο ἄνθος ποῦ στολίζει πάντα τοὺς κήπους μας. 'Η

ἐρμηνεία τῆς συνήθειας του, νὰ στρέφει πάντα πρὸς τὸν ἥλιο, μετουσιώθηκε πνευματικά. Ἐγινε μύθος, κι ἔμεινε σύμβολο.

Μεταφέρω ἐδῶ λίγους στίχους ἀπὸ τὸ ποίημα «ΗΛΙΟΤΡΟΠΙΟ» τοῦ Ἡπειρώτη ποιητῆ Τάκη Τσιάκου.

«...Τὶ κι ἂν δὲν ἔχεις πλάνη μῦρα γιὰ νὰ εὐφραίνεις

κι εἶν' ἡ θωριά σου τόσο ἀπλή, χρυσή.

Γιὰ μένα ἀπ' ὅλα τ' ἄνθη τὸ καλύτερο εἶσαι σύ.

Γιατὶ μόνο ἐσὺ ἀπ' τὸ λουλούδινο βασίλειο

—σύμβολο ἀνθὸς—γεννιέσαι, ζεῖς, ἀργοπεθαίνεις

στητό, κατὰματα κοιτάζοντας τὸν ἥλιο.»

...Πέρασαν χρόνια καὶ χρονάκια, χιλιάδες ἀπὸ τότε. Καὶ νὰ ποὺ ἡ πλάστρα φα-
ντασία τοῦ ἴδιου λαοῦ, θέλησε νὰ ἐρμηνεύσῃ, τὴ συνήθεια ἐνὸς ἄλλου λουλουδιοῦ,
ποὺ ἀντίθετα ἀπὸ τὸ πρῶτο, κλείνει τὰ πέταλά του τὴν ἡμέρα καὶ τ' ἀνοίγει τὴ νύ-
χτα. Καὶ πραγματικὰ πολὺ σοφὰ τὸ ἐρμηνεύει. Εἶναι τοῦ ἴδιου μύθου, ἡ ἀντίθετη
ὁψη. Ὅλα τὰ πράγματα ἀγαπητοί μου δυὸ ὅψεις ἔχουν, κι ὅπως τὰ πάρει κανεὶς.
Ἄλλος προσπαθεῖ νὰ ξεχάσῃ, κι ἄλλος ἐπιμένει κι ἄς μὴν ἐλπίζει τίποτε. Εἶναι ψη-
λὰ κι ἄφταστα τὰ μεγάλα ἰδανικά.

Ὅμως κι ἀπὸ τίς δυὸ ἐρωτευμένες μὲ τὸν ἥλιο, κερδίσαμε ὥραϊα φυτὰ καὶ σο-
φὰ διδάγματα. Ἐμεῖς θὰ σταθοῦμε στὸ κεντρικὸ νόημα. Τὸ «ἀπλὸ τὸ μεγάλο» κα-
τὰ τὸ στίχο τῆς Μυρτιώτισσας. Τὴν ἀληθινὴ ἀγάπη. Αὐτὴ τὴ θεία φλόγα ποὺ ἐξα-
γνίζει καὶ μεταμορφώνει. Ἐξυψώνει τὴν πεζὴ ζωὴ, τῆς δίνει νόημα κι ἀξία. Εἶναι
τὸ ἄφθαρτο πνεῦμα, ἡ μυρωμένη πνοή. Κάτι ποὺ δὲ χάνεται.

...Στὴν ἄφθαρτη κι ἀσύλληπτην ἰδέα

ῥῆ καὶ πνεῦμα δένονται μαζί.

Καὶ πάνω ἀπ' τὴ ζωὴ τὴ φυγαλέα

τὸ μῦρο τῆς ἀγάπης πάντα ζεῖ.

UGO REALE (Ἰταλία)

Τέρμα

Φτάνει μιὰ μέρα νὰ καταλάβεις

πόσο ἡ ζωὴ μας εἶναι ἀπλή

ὅσο δὲν ξέρεις πὰ νὰ τὴν ζήσεις.

Θύματα

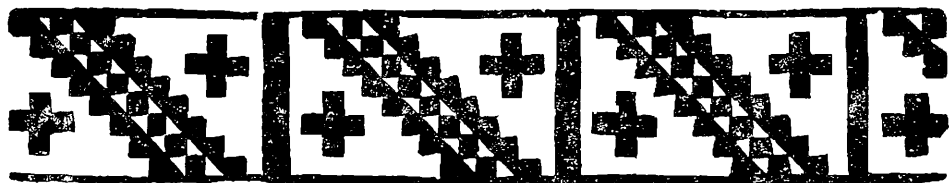
Δὲν εἶναι πάντα τὸ θῦμα

καλύτερο ἀπ' τὸν δῆμιό του,

συχνὰ εἶναι μόνο πιὸ ἀδύνατο

καὶ μέσ' στὴν καρδιά του μοιάζει μὲ τὸν ἐχθρό.

(Μεταφράζει ὁ ΦΟΙΒΟΣ ΔΕΛΦΗΣ)

ΜΕΓΑΛΟΒΔΟΜΑΔΙΑΤΙΚΑ*

ΝΙΚΟΥ ΕΥΤΑΞΙΑ

Μεγάλη εβδομάδα τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ.

Μεγάλη Τρίτη. Ἡ Κασσιανὴ μὲ τὸ ρομαντικό της θρύλο καὶ τὸ περίφημο τροπάριό της, ἦταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τῆς νεκρικῆς μου ἡλικίας, τὸ ἵνδαλμα τῆς συναισθηματικῆς νεολαίας καὶ τῶν δύο φύλων.

Μεγάλη Πέμπτη. Τὰ Δώδεκα Εὐαγγέλια καὶ ἡ Καθήλωση.

Μεγλή Παρασκευή. Ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος κ.λ.π.

* *

Τὸν περασμένο αἰῶνα, τὸ ἐπάγγελμα τοῦ παπὰ ἦταν πολὺ φτωχό. Οἱ ἀπολαβὲς λίγες. Στὰ χωριὰ λιμοκτονοῦσαν καὶ στὶς πόλεις φυτοζωοῦσαν οἱ παπάδες. Μεγάλη λοιπὸν ἀπροθυμία. Γι' αὐτὸ οἱ Δεσποτάδες διάλεγαν καὶ χειροτονοῦσαν μικροεπαγγελματίες καλλίφωνους μὲ λίγα γράμματα καὶ ἑνάρετο ἥθος. Ὁ γεροντότερος παπὰς τῆς Ἐκκλησίας τὸν μάθαινε λίγο-λίγο τὴν πρακτικὴ τοῦ λειτουργικοῦ καὶ μὲ τὸν καιρὸ θὰ τὸν ἀντικαταστοῦσε.

Στὴ παιδική μου ἡλικία καὶ ἀργότερα στὰ νεανικά μου χρόνια γνώρισα παπάδες αὐτῆς τῆς σειρᾶς στὴ πόλη μας, ὀνομαστοὺς γιὰ τὴν καλλιφωνία τους, τὴν ὀρθοφωνία τους καὶ γενικὰ τὸν καλὸ λειτουργικὸ τους τρόπο.

Γιὰ τὸ τροπάριο τῆς Κασσιανῆς ἦταν περίφημος στὴ πόλη μας ὁ παπαβαγγέλης Ἀγραφιώτης τῆς ἐνορίας Ἀγίας Θεοδώρας — Ἀγίου Νικολάου. Ἐβγαίνει ἀπὸ τὸ Ἱερὸ καὶ ἐφέλνε πρίμος στὸ δεξιὸ Ψάλτη. Νέοι καὶ νέες στὴν ἀκμὴ τοῦ συναισθηματισμοῦ μας, ἀπογοητευμένες, γεροντοκόρες, καὶ ἄλλος κόσμος ἀπὸ ὅλες τὶς ἐνορίες ἔτρεχαν νὰ τὸν ἀκούσουν.

Περίφημος ἐπίσης ἦταν γιὰ τὴ γλυκεῖα φωνή του καὶ τὸν πηγαῖο ἐκφραστικὸ του τρόπο, σ' ὅλη τὴν ψαλμωδιὰ τῆς λειτουργίας καὶ ὁ Παπαδημήτρης Σπύρου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ποὺ ἦταν καὶ ἡ ἐνορία μου. Βοηθοῦσε πολὺ τὸν Παπαδημήτρη καὶ ἡ συμπαθέστατη φυσιογνωμία του.

* Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι κομμάτι ἀπὸ ἀνέκδοτη ἐργασία μου, σχετικὴ μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἐβραϊκῆς Κοινότητος τῆς Ἀρτας, ἀνύπαρκτης πιά.

“Όταν τὴ Μ. Πέμπτῃ ἔβγαζε ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τὸν ξύλινο μαῦρο Σταυρό, μὲ τὸν Ἐσταυρωμένο, ψέλλοντας τὸ ἀσήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας» κ.λ.π. μὲ τὴ γλυκύτατῃ καὶ εἰλικρινᾷ γεμάτῃ συγκίνησιν φωνή του, δημιουργοῦσε τόση κατάνυξη, ποῦ, ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς μικροὺς κι ἀπ’ ὅλες τὶς γυναῖκες ἔτρεχαν δάκρυα. Τὴ στιγμὴ μάλιστα ποῦ ὁ νεωκόρος χτυπώντας μὲ τὸ σκεπάρνι ἔμπηχνε σφῆνες στὸ κινητὸ πέτρινο βᾶθρο γιὰ νὰ στεριώσῃ τὸ Σταυρὸ μὲ τὸν Ἐσταυρωμένο, κι ὁ Παπαδημήτρης ἔφελνε τὸ «προσκυνοῦμεν τὰ Πάθη Σου Χριστέ», ὅλοι προσβλέπαμε δακρυσμένοι τὰ ματωμένα χέρια καὶ τὰ πόδια τοῦ Χριστοῦ καὶ οἱ χτύποι τοῦ νεωκόρου μᾶς ἔφερναν στὴ μνήμη τοὺς χτύπους τοῦ Ἑβραίου Χαλκιά (Χαλκιά—Χαλκιά φκιάσε καρφιά) ποῦ ἔμπηχνε τὰ χονδρά καρφιά του στὸ θεῖο σῶμα του.

Σ’ αὐτὴ τὴν Ἱεροτελεστίᾳ τῆς Καθήλωσης ἦταν ἄφταστος ὁ Παπαδημήτρης. Ἐρχονταν καὶ σ’ αὐτὸν ἀπ’ ὅλες τὶς ἐνορίες νὰ τὸν ἀκούσουν.

Ἐγὼ τὸν ἄκουα καὶ φτασμένος ἐπιστήμονας μὲ διπλὴ συγκίνησιν. Τὴ θρησκευτικὴ καὶ τὴν αἰσθητικὴ, θαυμάζοντας τὸ ἀναξιοποίητο τάλαντο ἑνὸς γεννημένου καλλιτέχνη.

Μεγάλῃ Παρασκευῇ. Ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, τῆς ἐνορίας μου, ζημέρωνε ἀνθοστόλιστος. Ὁλὴ τὴ νύχτα τῆς Μ. Πέμπτης, ἐνῶ οἱ νοικοκυρὲς ἄκουαν καὶ μετὰ τὴν Καθήλωση τὰ ὑπόλοιπα Εὐαγγέλια μέχρι τέλους τῆς λειτουργίας, ἐμεῖς τὰ παιδιὰ τῆς ἐνορίας κλέβαμε τὰ λουλούδια ἀπὸ τοὺς κήπους τῆς γειτονιάς καὶ τὰ κουβαλοῦσαμε ἀγκαλιὲς στὶς ἀνύμφευτες κοπέλες τῆς ἐνορίας μας, ποῦ μὲ καλὸ γούστο, ἀναλάβαιναν νὰ στολίσουν τὸν ἐπιτάφιο. Ἀμοιβὴ γιὰ τὶς ἐξαίρετες αὐτὲς ὑπηρεσίες μας ἦταν τὸ προνόμιο νὰ βαρᾶμε πρῶτοι κι ὅσο θέλαμε—μὲ τὴ σειρὰ καθένας τῆς παρέας μας—λυπητερά τὴν καμπάνα ὅλη τὴ μέρα τῆς Μεγάλῃς Παρασκευῆς.

Τὴ νύχτα τῆς Μ. Παρασκευῆς ἡ περιφορὰ τῶν ἐπιταφίων καὶ τὰ καλλιστεῖα ἀπὸ τὸν κόσμο, στὸν καλύτερα στολισμένο. Ξεκινούσαμε—γιὰ τὴν ἐνορίᾳ μου, τοῦ Ἀἱ Γιώργη μιλάω—ὅλοι μὲ τὶς κίτρινες λαμπάδες ἀναμμένες.

Ὁ Παππᾶς, οἱ ψάλτες, οἱ ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας, ὁ Σταυρὸς τοῦ Ἐσταυρωμένου, τὰ φανάρια καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα. Ὁ ἐπιτάφιος στὴν πλάτῃ τεσσάρων ρωμαλέων εὐσεβῶν ἐνοριτῶν καὶ στὰ πλάγια τιμητικὴ φρουρὰ ἀπὸ στρατιῶτες μὲ τὰ ὅπλα «ὕπὸ μάλης» ὅπως προβλέπει ὁ στρατιωτικὸς κανονισμὸς γιὰ τὶς κηδεῖες ἐπιφανῶν στρατιωτικῶν.

Μὲ τὸ ἀπλοῖκό παιδικό μου μυαλὸ ἐξηγοῦσα αὐτὴ τὴν τιμητικὴ παρουσία τῆς στρατιωτικῆς φρουρᾶς, ἀπὸ τὸ στίχο τοῦ ἐπιταφίου θρήνου «καὶ ἀγγέλων στρατιαὶ ἐξεπλήττοντο, συγκατάβασιν δοξάζουσαι τὴν σὴν». Τὸν φανταζόμουν τὸ Χριστὸ μας ἀρχιστράτηγο κι ἔλεγα μέσα μου γεμᾶτος φανατισμὸ καὶ μῖσος, γιατί δὲν ἔκανε ἓνα νόημα σ’ ὅλες αὐτὲς τὶς στρατιᾶς τῶν ἀγγέλων, νὰ χυμῆξουν καὶ νὰ κάνουν σκόνῃ στὸ λεπτό, καὶ τοὺς παλιοεβραίους καὶ τοὺς ρωμαίους.

Καθὼς βγαίναμε ἀπὸ τὴν ἐκκλησίᾳ, μπαίναμε στὴ σημερινὴ ὁδὸ Ἀμβρακίας. Στὴν ἀρχὴ τῆς, ἐκεῖ ποῦ εἶναι τώρα τὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα Σιμόπουλου, στὸ βάθος ἦταν οἱ Φυλακὲς.

Ἐμεῖς οἱ μικροὶ μπροστὰ κανοναρχοῦσαμε... κύριε ἐλέησον, κύριε ἐλέησον..

Οἱ ψάλτες ἔφελναν μὲ τὰ κεφάλια σκυμμένα, γιατί διάλεγαν τὸν τόπο, στὸν ἄθλιο δρόμο ποὺ ἦταν γεμάτος λακοῦβες, πολλές φορές καὶ μὲ βρόχινα νερά, μὴ σκοντάφουν οἱ ἄνθρωποι καὶ τσακιστοῦν. Οἱ φυλακὲς κατάφωτες. Σταματοῦσε λίγα λεπτά ἐδῶ ἢ πομπὴ γιὰ μιὰ εὐχὴ χάριν τῶν φυλακισμένων «ἐν φυλακαῖς ἤμην καὶ οὐκ ἐπισκέψασθέ με». Στὴν πόρτα ὁ Διευθυντῆς κι οἱ ἐπιστάτες μὲ ἀναμμένες τὶς λαμπάδες τους, ἔκαναν τὸ σταυρὸ τους κι ἡ φρουρὰ παρουσίαζε ὅπλα.

Ἀπὸ τὰ κενὰ ποὺ εἶχαν οἱ σιδεριεὲς τῶν παραθύρων τῶν δυὸ ὀρόφων τῆς φυλακῆς, ἄλλοι κρατοῦμενοι εἶχαν βγάλει τὶς ἀναμμένες λαμπάδες τους καὶ τὶς κουνούσαν ἀνεμίζοντας τὶς φλόγες τους, ἄλλοι ἔκαναν τὸ σταυρὸ τους κι ὅλοι μαζὺ εὐχόνταν μὲ δυνατὲς φωνὲς ποὺ ἔφταναν ἕως ἐμαῖς «Χρόνια πολλὰ—καλὴ Ἀνάσταση».

Ὑστερα προχωροῦσαμε καὶ μπαίναμε στὴν Ἑβραϊκὴ συνοικίᾳ τῆς ὁδοῦ Τζαβέλλα, γιὰ νὰ βγοῦμε στὴν πλατεῖα τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Ἐκεῖ θὰ περνοῦσαν ὅλοι οἱ ἐπιτάφιοι κι ὁ κόσμος συγκεντρωμένος θὰ ἔκρινε ποιοὺς ἦταν ὁ καλύτερος.

Ἀποβραδὺς ἐμεῖς οἱ μικροὶ εἶχαμε τὶς τσέπες μας γεμάτες μὲ χονδρὰ χαλίκια ἀπὸ τὸ γιαλὸ τοῦ ποταμοῦ. Ὅλα τὰ παράθυρα τῶν ἐβραίων κλειστὰ μὲ τὰ ξύλινα σκούρα παραθυρόφυλλά τους κι οἱ πόρτες καλὰ μανταλωμένες. Μ' ἓνα σύνθημα παρατούσαμε τὸ «κύριε ἐλέησον,» κι ἀρχίζαμε χαλάζι, τὰ χονδρὰ χαλίκια στὰ παράθυρα τῶν ἐβραίων.

—Ντροπὴ παιδιὰ, μᾶς φώναζαν οἱ ἐπίτροποι κι ἄλλοι μεγαλύτεροί μας ποὺ ἔτρεχαν νὰ μᾶς κυνηγήσουν.

—Τὶ ντροπὴ; Καλὰ μᾶς σταύρωσαν τὸ Χριστὸ μας οἱ τσιφούτηδες;

—Θὰ βρῆτε τὸ μπελὰ σας ἂν σᾶς πιάσουν στὰ χέρια τους οἱ χωροφύλακες, μᾶς ἔλεγαν.

Οἱ χωροφύλακες ὅμως κρυφοχαμογελώντας, μᾶς χούγιαζαν, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἐπίαναν, οὔτε μᾶς κυνηγοῦσαν. Ὁ φανατισμὸς τους, μᾶς ἐξασφάλιζε τὴν ἀνοχὴ.

Τρέχοντας λοιπὸν σ' ὅλους τοὺς δρόμους τῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας (Φιλελλήνων —Τζαβέλλα—Μακρυγιάννη) μαζὺ καὶ μ' ἄλλα παιδιὰ ἀπὸ τοὺς ἐπιτάφίους ἄλλων ἐνοριῶν, ἀδειάζαμε τὶς τσέπες μας ἀπὸ τὰ χαλίκια στὰ παράθυρα καὶ τὶς πόρτες τῶν ἐβραίων.

Μεγάλο Σάββατο. Ἡ πρωϊνὴ λειτουργία. Ὁ Χριστὸς κατέβηκε στὸν Κάτω Κόσμο καὶ σύντριψε τὶς Πύλες τοῦ Ἀδῆ. Προμήνυμα τῆς μεσονύχτιας Ἀνάστασης.

Μόλις χτυποῦσαν χαρμόσυνα οἱ καμπάνες κι ἡ μουσικὴ τοῦ «Σκουφᾶ» περνοῦσε παιανίζοντας στὴν πόλη, βροχὴ τὰ σπασίματα ἀπὸ τὰ σπίτια στὶς γειτονίες, σ' ὅλους τοὺς δρόμους, κι ἀπὸ τὰ μαγαζιά στὴν ἀγορά. Ὅσα δοχεῖα κι ἀγγεῖα πῆλινα καὶ γυάλινα ἦταν ραγισμένα, κουτρουλά κι ἄχρηστα, φυλάγονταν, ὅλο τὸ χρόνο γι' αὐτὴ τὴ μέρα καὶ τὰ σπάζαμε χαρούμενοι. «Γιὰ τὴν πομπὴ τῶν ἐβραίων». Γιὰ νὰ σκάσουν οἱ τσιφούτηδες. Τὶ νόμιζαν, πὼς δὲ θὰ ἀναστηθῇ; Ὅλη τὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα, ποὺ ὁ κόσμος αὐτὲς τὶς μέρες ἔκανε τὰ ψώνια του, οἱ ἐβραῖοι εἶχαν μαῦρα κεσάτια, στὰ ἐμπορικά τους. Δὲν πατοῦσε πόδι Χριστιανοῦ νὰ ἀγοράσῃ οὔτε βελόνι. Ἐκλειναν σκυθρωποὶ μὲ τὸ σούρουπο τὰ μαγαζιά τους καὶ κλειδώνονταν στὰ σπύ-

τια τους.

Τὰ μεσάνυχτα ἡ Ἀνάστασις μετὰ τὰ βαρελότα, τὰ χαλκοῦνια καὶ τὶς μπιστολιές. Κι ἀπαντοῦσαν μετὰ τὰ συμπάρα τους ἀπέναντι τῷ πλησιόχωρῳ Γραμμενίτσα, Βλαχέρνα, Πέτα. Καίγονταν τελικὰ κι ὁ παράνομος Ἰούδας καὶ μετὰ ἀναμμένες ἕως τὰ σπινθάρια τὶς ἄσπρες λαμπάδες, ξόρκιζαν μ' αὐτὲς οἱ γυναῖκες τοὺς κόριοις καὶ τοὺς ψύλλους τοῦ σπιτιοῦ, Χριστὸς Ἀνέστη—Ἀληθῶς Ἀνέστη.

Μετὰ τὴν Ἀνάστασις ξεθύμινε ἡ ἑξάψη τοῦ φανατισμοῦ, κι ἀπὸ τὴν τετάρτη τῆς Λαμπρῆς, ὁ κόσμος συνέχιζε τὴν κανονικὴ νηφάλια ζωὴ του κι οἱ μουδιασμένοι Ἑβραῖοι ξανάβρισκαν τὸ κλονισμένο ἠθικὸ τους.

Μὴ Φεύγεις

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ

Διαβάζω στὰ μάτια σου, στὰ χεῖλῃ σου,
στοὺς χτύπους τῆς καρδιᾶς σου.

Διαβάζω στοὺς στεναγμούς σου, στήν ἀνάσα σου,
στήν τρεμουλιαστή φωνή σου.

Διαβάζω σ' ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξή σου.

— Μὴ φεύγεις. Ἐξω δέρονει τ' ἀγιάζι.

Μὴ φεύγεις.

Ἐπρεπε ὅμως νὰ φύγω.

Οἱ θύελλες ἀνυπομονοῦσαν,

οἱ ἀνυπόταχτοι ἄνεμοι προκαλοῦσαν

νὰ γίνω ἄθυρμα τῶν ἀλαλαγμῶν τους.

Ἐπρεπε νὰ φύγω, νὰ παλαίψω

τοὺς κεραυνούς μετὰ κεραυνὸ

τοὺς δαίμονες μετὰ τὸ σταυρὸ

τῇ δυστυχίᾳ μετὰ τὴν ἀγάπη σου.

Κι' ἔφονα μετὰ τὶς ἀποσκενές μου

γεμάτες τρυφερές σου ἀναμνήσεις,

μετὰ τὴν ψυχὴ πλημμυρισμένη

δύναμις γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς.

ΤΟ ΣΤΟΛΙΣΜΑ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ*

ΠΑΥΛΟΥ ΕΞΑΡΧΟΥ

Τὸ μάζεμα τῶν λουλουδιῶν γιὰ τὸ στόλισμα τοῦ ἐπιτάφιου, ἄρχιζε ἀπὸ τὴν Κυριακὴ τῶν Βαθῶν καὶ συνεχιζόταν μέχρι τὸ πρωτὶ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς.

Κατὰ κανόνα τὰ λουλούδια ἔπρεπε νὰ εἶναι φυσικά. Σὲ περιπτώσεις ὅμως ποὺ γιὰ διάφορους λόγους, χρησιμοποιούνταν τεχνητὰ λουλούδια, ὁ ἐπιτάφιος ὑποβιβάζοταν σὲ δευτέρης κατηγορίας ἐπιτάφιο.

Τὰ λουλούδια ἀναζητιούνταν στοὺς κήπους καὶ στὶς βεράντες τῶν σπιτιῶν τῆς ἐνορίας. Ἄν ὅμως τὸ Πάσχα ἦταν πρῶιμο ἢ ἡ Ἀνοιξὴ ὄψιμη, τότε τὰ λουλούδια δὲν ἦταν πολλὰ κι' ἦταν ἀνάγκη ν' «ἀρπαχτοῦν» ἀπὸ σπίτια ἄλλων, ἀντίπαλων ἐνοριῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἐπιτάφιος θὰ γινόταν λιγώτερο ἀνταγωνιστικός. Φτάνουμε ἔτσι στὸ ἄρπαγμα—κλέψιμο τῶν λουλουδιῶν. Τὰ λουλούδια γιὰ τὰ ὁποῖα γινόνταν πραγματικὲς βραδυνὲς ἐπιχειρήσεις, ἦταν κυρίως ζουμπουῖες (ρόζ—μώβ—ἄσπρες), χιόνια καὶ τριαντάφυλλα.

Τὸ κλέψιμο τῶν λουλουδιῶν εἶχε ὑιοθετηθεῖ ἀπ' ὅλους καὶ ὁλόκληρες ομάδες ἀγοριῶν κυρίως, ἔπαιρναν ἐνεργὸ μέρος.

Χρονολογικὰ τὸ ἐπεισόδιο ποὺ θὰ ἀφηγηθῶ τοποθετεῖται στὰ 1930-34, ὅταν ἤμουν μαθητὴς τοῦ 2ου Δημοτικοῦ (στὸ Ρολόϊ). Τότε ἡ οἰκογένειά μου ἔμεινε στὴ πλατεῖα Μονοπλιοῦ (ἐκεῖ ποὺ σήμερα εἶναι τὸ παντοπωλεῖο Κ. Μπανταλούκα). Στὸ ἰσόγειο ἦταν ὁ φουρνος τοῦ πατέρα μου κι' ἀπὸ πάνω τὸ σπίτι μας. Ἔτσι, λόγῳ θέσεως, ὑπαγόμασταν στὴν ἐνορία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου.

Μαζὺ μὲ ἀρκετοὺς συνομηλίκους μου εἶχα λάβει μέρος σὲ πολλὲς νυκτερινὲς ἐπιχειρήσεις «κλεψίματος» λουλουδιῶν. Ἀπ' τοὺς πιὸ δραστήριους θυμᾶμαι τοὺς Κ. Λογοθέτη, Π. Λαλαγιάννη, Θ. καὶ Σ. Ἀγόρο, Ἰ. Γαλανό, Κ. Παναγιώτου, Κ. Λιβέρη, Κ. Σιδῶκο, Χ. Σίτα, Β. Καράλη, Γ. Μπλέ-σο, Γκόγκο κ.ἄ. Τὸ γενικὸ σχεδίασμα τῶν ἐπιχειρήσεων εἶχε ὁ Χαρίλ. Χουλιάρας. Θ' ἀναφερθῶ λοιπὸν σὲ μιὰ ἀπ' τὶς ἐξορμήσεις.

Εἴχαμε ἐπισημάνει τὸ σπίτι τῆς κυρᾶ Χαρίκλειας τῆς Συρεπίσιενας, μητέρας τοῦ καθηγητῆ Ἑρακλῆ Συρεπίσιου. Σὲ μιὰ μικρὴ ταράτσα μὲ ἄλτάνες, ἔδιναν κι' ἔ-

* Τὸ μικρὸ τοῦτο ἀφήγημα τὸ ἀφιερώνω στὴ μνήμη παιδικῶν φίλων ποὺ μαζὺ μαζεῦαμε λουλούδια γιὰ τὸν ἐπιτάφιο καὶ ποὺ δὲν ζοῦνε πιά. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς σκοτώθηκαν ἢ ἐκτελέστηκαν, ὅταν ἦταν ἔφηβοι.

παιρναν οἱ ζουμπουιές. Τὸ σπῖτι αὐτὸ ὑπαγόταν στὴν Ἑνορία τῆς Ἁγιά - Σοφιάς κι' ἦταν ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπ' τὴν Κασσοπίτρα. Μιὰ βραδυὰ τῆς Μεγ. Ἑβδομάδας, κανονίσαμε γιὰ τὴν ἐπιχείρηση, ποὺ κρατιούνταν μυστικῇ.

Ἡ ταρατσα εἶχε ὕψος τέσσερα περίπου μέτρα. Ἐπρεπε λοιπὸν νάχουμε σκάλα. Μετὰ τὰ μεσάνυχτα μαζευτήκαμε κάπου δέκα παιδιὰ. Εἴχαμε μαζὺ μας σκάλα, καὶ βαρελότα. Στὴν παρέα προστέθηκε τὴν τελευταία στιγμή κι' ὁ Γιώργος Χαρ. Μπανταλούκας. Ἀξίωσε μάλιστα νὰ ἀνεβεῖ αὐτὸς στὴν ταρατσα νὰ κόψει τίς ζουμπουιές. Ἴσως ἤθελε νὰ μᾶς πείσει πῶς ἦταν κι' αὐτὸς δραστήριος κι' ἄξιος γι' αὐτὲς τίς δουλειές, γιατί θεωρούνταν παιδὶ τοῦ σπιτιοῦ κι' ὄχι «σπόρος», ὅπως ἐμεῖς οἱ ἄλλοι.

Βάλαμε λοιπὸν τὴ σκάλα, πιάσαμε τσίλιες κι' ὁ Γιώργος ἀνέβηκε στὴν ταρατσα. Ὅμως ἡ κυρά-Χαρίκλεια ἀγρυπνοῦσε. Ἄκουσε θόρυβο, κατάλαβε τὶ γινόταν κι' ἔβαλε τίς φωνές. Κάποιος ἀπὸ μᾶς τοὺς κάτω πέταξε βαρελότο. Ἡ κυρά Χαρίκλεια λιποθύμησε. Ἀλλὰ κι' ἐμεῖς, σὲ χρόνον μὴδέν, ἀρπάξαμε τὴ σκάλα καὶ τὸ βάλαμε στὰ πόδια. Ὁ φουκαρὰς ὁ Γιώργος ξμεινε ἀμανάτι πάνω στὴν ταρατσα. Τρέξαμε λοιπὸν στὴν Ἐκκλησίαν, ὅπου μεταφέραμε τὴν εἰδηση καὶ κρυφτήκαμε στὸ ταβάνι.

Εὐτυχῶς ἡ κυρά—Συρεπίσιεναν δὲν ἔπαθε τίποτε. Τὴν ἄλλη μέρα κινητοποιήθηκαν οἱ Ἐπίτροποι τῆς Ἐκκλησίας, ἀκόμη κι' ὁ τότε δεσπότης Σπυρίδων Γκινάκας κι' ὁ Γιώργος ἀφέθηκε ἐλεύθερος.

Δὲν θυμᾶμαι ἂν ξαναπῆρε μέρος σὲ ἄλλη τέτοια ἐξόρμηση ὁ Γιώργος, ποὺ δίκαια μᾶς κατηγοροῦσε ὅτι τὸν ἐγκαταλείψαμε.

Οἶον τε χρυεῖμαλλον

*Σὰν ποὺ τὸ χρυσομῆλο κοκκινίζει στ' ἀκροκλῶνι
στὴν πιὸ ἀψηλὴ κορφή, μὴν τὸ ξεχάσαν οἱ μηλοσυλλέκτες;
Ὅχι δὲν τὸ ξεχάσαν, ὄχι, νὰ τὸ φτάσουν δὲν μποροῦσαν.*

ΣΑΠΦΩ

Μεταφράζει: ΗΛΙΑΣ ΛΑΓΙΟΣ

Συμπληρωματικοὶ

*Μὲς στὸ κορμί μου ἀποζητᾶς τὸν κόσμον
Γιατὶ ὁ ἥλιος του χάθηκε στοὺς λόφους.
Μὲς στὸ κορμί σου ἀποζητᾶς τὴ βάρκα
Στὴν καρδιά τῆς νύχτας χαμένη.*

OCTAVIO PAZ (Μεξικὸ)

Μεταφράζει: ΗΛΙΑΣ ΛΑΓΙΟΣ

ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΤΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΟ ΑΡΤΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ

Στὰ τεύχη 48-49 καὶ 50-51 τοῦ λαμπροῦ «Σκουφᾶ» ποὺ εἶναι ἀπὸ τὰ καλότερα περιοδικὰ τῆς Ἑλλάδος, δημοσιεύθηκε σὲ δύο μέρη πολὺ ἀξιόλογη μελέτη, τοῦ τοπικοῦ ἱστορικοῦ μελετητῆ - ἐρευνή-τῃ κ. Γιάννη Τσοῦτσινου, μὲ τίτλο «Ἐτυμολογικὲς παρατηρήσεις στὸ τοπωνύμιον Ἄρτα». Σὲ μιὰ μάλιστα περικοπὴ ἀναφέρεται καὶ σὲ μένα. «Ὁ Ἄρτινὸς συγγραφέας κ. Γεώργιος Οἰκονομίδης μὲ ἐπιστολὴν τοῦ στὸ περιοδικὸν «Σκουφᾶς» προβάλλει τὴν ἀποψὲν ὅτι τὸ τοπωνύμιον Ἄρτα ὀφείλεται σὲ μετοίκους τῆς Ἀλβανικῆς Ἄρτας (παλαιὰ Ἄρτα, βορείως τοῦ Αὐλῶνος) χριστιανούς ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὰ μέρη τῆς-παλιᾶς Ἀμβρακίας καὶ μὲ τὸν καιρὸ, ποὺ ἡ περιοχὴ δὲν εἶχε ἀναγνωρισμένο ὄνομα, ἔδωσε στὸν τόπον τὸ ὄνομα Ἄρτα, μιὰ τιμώντας ἔτσι τὴν παλιὰ πατρίδα τους.

Ἡ ἀποψὲν αὕτῃ, ἀν καὶ ἀόριστη καὶ ἀτεκμηριώτῃ δὲν εἶναι εὐκόλῳ οὔτε νὰ ἀπορριφθῇ, οὔτε νὰ γίνῃ δεκτὴ. Ἀλλὰ καὶ ἀν ὑποθέσουμε πῶς γίνεται δεκτὴ δὲν λύνεται, ἀλλὰ μεταθέτει τὸ θέμα. Τὰ ἐρωτήματα παραμένουν: Πῶς πῆρε τὸ ὄνομα τῆς ἡ Ἄρτα τῆς Ἀλβανίας καὶ τί σχέση ἔχει μὲ τίς ἄλλες Ἄρτες τῆς Μεσογείου;

Ἀφοῦ εὐχαριστήσω γιὰ τὴν προβολὴ τῆς ἀποψῆς μου γύρω ἀπὸ τὸ τοπωνύμιον «Ἄρτα», θὰ προσπαθῶ νὰ τὴν τεκμηριώσω ὅσο μοῦ εἶναι δυνατόν καὶ νὰ ἀπαντήσω στὰ σχετικὰ ἐρωτήματα.

Καὶ πρῶτα - πρῶτα ἀρχίζω μὲ τὸ δεύτερον ἐρώτημα τῆς περικοπῆς. Πῶς καὶ γιὰτί πῆρε τὸ ὄνομα ἡ Ἄρτα τῆς Ἀλβανίας καὶ τί σχέση ἔχει μὲ τίς ἄλλες Ἄρτες τῆς Μεσογείου;

Γιὰ νὰ δηλώσω ἀμέσως ὅτι δὲν θεωρῶ σωστὴ καὶ ἀναγκαίᾳ τὴν ἀναγωγὴν σὰν μέσου ἐρευνας καὶ μέτρου σύγκρισης καθοριστικῆς στὶς διαφορὰς Ἄρτες τῆς Εὐρώπης. Αὐτὰ βέβαια, θεωρητικά, γιὰτί ἀφοῦ ἔστι καὶ ἀλλοιῶς ὑπάρχει θέμα θὰ προσπαθήσουμε καὶ μεῖς νὰ διαφωτίσουμε ὅσο μπορούμε μὲ γενικὲς καὶ εἰδικὲς διαπιστώσεις. Ὅ,τι δηλαδὴ, ὅλες οἱ Ἄρτες (πόλεις καὶ χωριά ποὺ φέρουν τὸ ἴδιον ὄνομα, βρίσκονται συγκεντρωμένες στὴ στενὴ θάλασσα τοῦ Ἀδρια καὶ μάλιστα στὴν Κροατοαλβανικὴ πλευρὰ καὶ στὶς προεκτάσεις της, πλὴν τῆς Ἄρτας τῆς Μαγιόρκας βέβαια, οἱ ἄλλες Ἄρτες τοῦ Οὐντινε καὶ τῆς Ἡπείρου βρίσκονται μέσα στὶς προεκτά-

σεις τῆς πρὸς βορρᾶν καὶ νότον καὶ γι' αὐτὸ δὲν θὰ τίς ξεχωρίσουμε. Συνεπῶς οἱ "Ἀρτες βρίσκονται κατ' ἀνάγκην μέσα στὰ μεγάλα γεγονότα πού συνετάραξαν καὶ ἔδωσαν τὴν τελικὴ μορφή στὴν πλευρὰ αὐτὴ καὶ τίς προεκτάσεις της. Καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα γεγονότα, ἂν ὄχι τὸ σημαντικώτερο εἶναι ἡ κάθοδος τῶν Κροατοσλάβων, τὸν βὸν αἰῶνα μ.Χ. (Κροάτες μὲ ἄλλους Σλάβους, ἀνατολικοβαλτικοὶ κατὰ τὴν εἰδικὴν ὁρολογία, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς Χρωβάτες καὶ νεοελληνικὰ Χαρβάτες). Ἡ δὲ σλαβικὴ γλῶσσα ἐπεκράτησε ἀπόλυτα ἀπὸ τίς ἀκτὲς μέχρι τὴν Βουλγαρία. "Οχι ὅμως ἀνόθευτη. Ἀνακατεύτηκαν ἐδῶ Ἑλληνικὰ (ἀπομεινάρια τῆς ἐποχῆς Ἡπειρωτῶν καὶ Μακεδόνων), Λατινικὰ (ἀπομεινάρια Ρωμαίων), σλάβικα Κροατοσλάβων, Σέρβων, Βουλγάρων καὶ Ἀρβανίτικα. Βέβαια, ἡ Σλαβικὴ καὶ ἡ Ἀλβανικὴ μιλιούνταν περισσότερο. "Ομως καὶ αὐτὲς μὲ πολλὰ γλωσσικὰ δάνεια. Εἶναι ἡ περίοδος πού ἀρχίζουν νὰ ἀναφαίνονται οἱ διάφορες "Ἀρτες τῆς περιοχῆς, ἡ μιὰ κοντὰ σχετικὰ στὴν ἄλλη κι' ὅλες πλὴν τῆς Μαγιόρκας σ' ἓνα μικρὸ κομμάτι γῆς, σχετικὰ μὲ τὴν ἀπεραντοσύνη της. Ἀπὸ ποῦ λοιπὸν ξεκινάει ἡ ἱστορία τῶν τοπωνυμίων αὐτῶν;

Σύμφωνα μὲ τὸ γλωσσικὸ κομφοῦζιο καὶ τίς γενικώτερες συνθῆκες τῆς περιοχῆς, ὅλα εἶναι πιθανά. Δηλαδή, μπορεῖ νὰ ξεκινάη ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ, τὰ λατινικὰ, τὰ σλαβικὰ, τὰ Ἀρβανίτικα, σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τῶν γλωσσικῶν δανείων. Ἐμεῖς γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἐξαπλώθηκε πολὺ ἡ σλαβικὴ γλῶσσα καὶ ἐπίδραση στὴν περιοχὴ καθὼς καὶ ἡ ἀπορρόφηση σὲ μεγάλο βαθμὸ γλωσσικῶν στοιχείων της ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ τοπωνύμιο «Ἄρτα» προέρχεται ἀπὸ τὸ Σλαβικὸ «Ἄρδα» πού τὸ δανείστηκαν καὶ οἱ Ἀλβανοὶ καὶ πού δίνεται σὲ περιοχὲς μὲ πολλὰ νερά καὶ ἄφθονη βλάστηση. Δὲν εἶναι ἀπίθανο δὲ οἱ Σλάβοι νὰ τὸ πῆραν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ «ἀρδεύω» μιὰ καὶ ἔχουν πάρει ἂν δὲ γελιέμαι, γύρω στὶς δυὸ χιλιάδες λέξεις ἀπὸ τὸ Ὀμηρικὸ λεξιλόγιο, ἐνῶ ἐμεῖς πῆραμε μόνον ἐφτακόσιες. Βέβαια, οἱ περισσότερες "Ἀρτες μπορεῖ νὰ ὀφείλουν τὸ ὄνομά τους καὶ σὲ ἀπλὴ μετακίνηση κατοίκων, ὅπως πιστεύουμε ἡ δική μας "Ἄρτα, ἀλλὰ πάντως, τὸ πρῶτο ὄνομα πού δόθηκε ὀφείλεται στὸ Σλαβικὸ «Ἄρδα» γνήσιο ἢ πολιτογραφημένο, στὸ ὁποῖο ὀφείλει ὅπως εἴπαμε καὶ τὴν ὀνομασία της ἡ νουνὰ μας παλιὰ "Ἄρτα τῆς Ἀλβανίας. Βέβαια, ἐδῶ θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ μιὰ ἄλλη ἀποψη. "Οτι, δηλαδή, ἡ "Ἄρτα τῆς Ἀλβανίας ὀφείλει τὸ ὄνομά της στὴν ἀρχαία περιοχὴ «Ἄρνισα». Ἀλλὰ ἐδῶ, θὰ πέσουμε σίγουρα σὲ μυστηριακὲς γλωσσικὲς διαδικασίες ὥστε καλύψαι ν' ἀποφύγουμε τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ καὶ νὰ παραδεχθοῦμε τὴν "Ἄρτα τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τὸ Σλαβοαλβανικὸ «Ἄρδα», πού φαίνεται ἄλλωστε καὶ τὸ πιθανώτερο. Τώρα, βέβαια, θὰ σοῦ πῇ ὁ ἄλλος, γιατί ἡ "Ἄρτα τῆς Ἀλβανίας νὰ εἶναι ἀπὸ τὸ «Ἄρδα» καὶ μεῖς ἐδῶ νὰ πῆραμε τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν Ἀλβανικὴ «Ἄρτα». Γιατὶ δηλαδή ἀποκλείεται καὶ ἡ "Ἄρτα τῆς Ἡπείρου νὰ ὀφείλῃ τὸ ὄνομά της στὸ Σλαβικὸ «Ἄρδα» καὶ ὄχι στὸ μεταποιημένο «Ἄρτα», μιὰ καὶ κάμπους ἔχουμε καὶ πλούσια βλάστηση καὶ ἄφθονα νερά καὶ γεφύρια πού λείει ὁ λόγος.... Ὁ λόγος πού τὸ ἀποκλείουμε εἶναι ἓνας καὶ σημαντικός. "Οτι οἱ Βούλγαροι καθηγγῆται γλωσσολόγοι καὶ Σλαβολόγοι, ἐξπὲρ τῆς ἐπιστήμης τους μὲ διεθνή ἀναγνώριση καὶ μάλιστα ὁ Πρύ-

τανις αὐτῶν, ἀπέδειξε μὲ γερὰ ἐπιχειρήματα καὶ στοιχεῖα ὅτι ἡ γειτονικὴ Πρέβεζα εἶναι Σλαβικὸ τοπωνύμιον καὶ ἡ ἀποψη τοῦ ἐγίνε γενικώτερα δεκτὴ, ἂν καὶ θὰ μποροῦσε ἐδῶ νὰ γίνῃ κουβέντα γιὰ Ἀλβανικὸ τοπωνύμιον, δάνειον ἀπὸ τὴ Λατινικὴ. Δηλαδή, PREVESE καὶ PREVESO ἀπὸ τὸ Λατινικὸ PERVADO - SI SUM - ERE=πορθμὸς μᾶλλον.

Καὶ ἐνῶ οἱ Βουλγαροὶ γλωσσολόγοι ἔφτασαν στὴν Πρέβεζα ἀχτύπητοι δὲν τόλμησαν νὰ περάσουν τὴν Φιλιππιάδα γιὰ νὰ φτάσουν στὴ γειτονικὴ Ἄρτα. Νὰ φοβήθηκαν ἄραγε τὸ γείτονά τους Μακεδόνα Φίλιππο; Ποιὸς ξέρει; Πάντως ἔκαναν στὸν τόπο μεταβολὴ καὶ ἐξαφανίσθηκαν χωρὶς κἄν νὰ ποῦν κάτι γιὰ τὴν Ἄρτα. Καὶ βέβαια, κάτι θὰ γινώριζαν οἱ ἔξοχοι Σλαβολόγοι σοφοὶ περισσότερο ἀπὸ μᾶς. Κι' ἀσφαλῶς, τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Σλάβοι δὲν ἔμειναν γιὰ πολὺ στὴν περιφέρεια τῆς Ἄρτας. Αὐτοὶ ποὺ οἱ παλιοὶ συναδελφοὶ τους γλωσσολόγοι κάποτε σὲ πασλαβιστικὸ παροξυσμὸ δὲν ἐδίστασαν ν' ἀνακηρύξουν κι αὐτὴν ἀκόμη τὴν Κωνσταντινούπολιν σλαβικὴ πόλη, μὲ τὸ ὄνομα «Τσάριγκρανδ», δὲν ἔβγαλαν λέξη γιὰ τὴν Ἄρτα. Ἄν καὶ ἔφτασαν τόσον κοντά. Ἄρα, τὸ τοπωνύμιον Ἄρτα δὲν ἔχει σχέση τοῦλάχιστον ἄμεση μὲ τοὺς Σλάβους. Ἀλλὰ τότε μὲ ποιὸν ἔχει σχέση; Καὶ πῶς; Καὶ γιατί; Ἐδῶ θὰ προσπαθήσουμε νὰ τεκμηριώσουμε τὴν ἀποψή μας ὅτι ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τοὺς μέτοικους ἀπὸ τὴν παλιὰ Ἄρτα (Νάρτα) τῆς Ἀλβανίας, μὲ ὅσα στοιχεῖα μπορέσουμε καὶ μὲ βásiμους συλλογισμούς. Καὶ πρῶτα-πρῶτα, θὰ πρέπει νὰ προσέξουμε ὅτι ἡ μοῖρα περισσότερες ἀπὸ τρεῖς φορὲς ἔφερε τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ Ἡπειρώτες σὲ σύμβῳση μέσα στὰ ἴδια σύνορα, στὸν ἴδιο γεωπολιτικὸ Χῶρο. Ὁ δὲ δρόμος τῶν Ἀλβανῶν περνοῦσε πάντοτε ἀπὸ τὴν Ἄρτα. Ἦταν ὁ δρόμος τους καὶ κάποτε-κάποτε κι ὁ σκοπὸς τους. Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες ἀλβανικὲς μεταναστεύσεις τοῦ 1380. Τοὺς βόρειους πάντα τοὺς τραβοῦσε ὁ γλυκὸς Νότος καὶ οἱ πλούσιες πεδιάδες του. Ἀνθρώπινη ἀδυναμία ποὺ κατὰ καιροὺς κατέληγε στὶς μεταναστεύσεις μικρὲς ἢ μεγάλες. Μάλιστα κάποτε μὲ τοὺς Ἀλβανοὺς ἄρχοντες Πέτρο Λιόσια στὴν ἀρχὴ καὶ Ἰωάννη Σπάτα ἀργότερα κατῴρθωσαν ν' ἀγγίξουν τὸ ὄνειρό τους, κάνοντας δική τους τὴν Ἄρτα (1358-1375) καὶ τὴν πλούσια περιοχὴ της. Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἔγιναν στὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς Ἄρτας χρόνια ἦταν τὸ γεγονὸς, ὅτι, ἡ Ἀλβανία πολὺ πιὸ παλιὰ προσαρτήθηκε ἀπὸ τὸ Βυζάντιον καὶ μαζὶ μὲ τὴν Ἡπειρὸν ἔγιναν μιὰ περιφέρεια μὲ κοινὴ στρατιωτικὴ καὶ διοικητικὴ τάξη.

Ἐγιναν δηλαδή τὸ Βυζαντινὸ θέμα τῆς Νικέπολης, ὅπως ἀργότερα ἐνώθηκαν καὶ πάλι στὰ πλαίσια τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου καὶ πιὸ ὕστερα στὸ κράτος τοῦ σκοτεινοῦ Ἀλῆ τοῦ Τεπελενῆ, ποὺ σὰν τὸ λαὸ του ἔνοιωθε μισὸς Ἀλβανὸς καὶ μισὸς Ἕλληνας. Πρᾶγμα δηλαδή, ποὺ βοήθησε πολὺ τὶς ἐπαφὲς καὶ τὶς μετακινήσεις μεταξὺ Ἀλβανῶν καὶ Ἡπειρωτῶν (Μολοσσῶν) γιὰ τὴν θεωροῦσαν ὁλόκληρο τὸ θέμα δική τους περιοχὴ στὴν ὁποίαμποροῦσαν νὰ κινοῦνται ἐλεύθερα. Κι ἂν οἱ Ἡπειρώτες δὲν κέρδισαν ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐνωση γιὰ τὴν δὲνμποροῦσαν νὰ βαδίσουν ἀντίθετα πρὸς τὸ Νόμον τῶν μεταναστεύσεων (ἀπὸ Νότον δηλαδή πρὸς Βορρᾶν) οἱ Ἀλβανοὶ ἀσφαλῶς θὰ ἀξιοποίησαν τὶς δυνατότητες ποὺ τοὺς ἔδινε ἡ ὑπαρξὴ τοῦ θέματος γιὰ νὰ κατέβουν στὰ νότια. Τὸ δείχνουν καθαρὰ οἱ ἀργότερα μεγάλες μετακινήσεις τους. Μόνον ποὺ τῶρα ἦταν περιορισμένες καὶ μόνο μέσα στὰ πλαίσια τοῦ θέματος.

(Πάντως οἱ Ἀβανικὲς μετακινήσεις στὴν ἐποχὴ τοῦ Δεσποτάτου καὶ τοῦ Ἀλθαπα-
σαδισμού εἶναι ἱστορικὰ ἐξοκριβωμένες). Ἐτσι, ἀνάμεσα στοὺς Ἀλβανοὺς ποὺ
κινήθηκαν γιὰ τὰ νότια ἦταν καὶ οἱ κάτοικοι τῆς παλιάς Ἀρτας, Ὁρθόδοξης ἀνά-
μεσα σὲ τριάντα (30) περίπου Ἀλβανικὰ Μουσουλμανικὰ χωριά, ποὺ ἡ ἀναζήτηση
καλύτερης τύχης ἔφερε τὰ βήματά τους στὴν εὐφορὴ περιοχὴ τῆς κατεστραμμένης
Ἀμβρακίας καὶ μὲ τὸν καιρὸ ὅπως γίνεται συνήθως σ' ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς ἔδω-
σαν στὴν νέα πατρίδα τους ποὺ δὲν εἶχε ὄνομα ἀναγνωρισμένο πιά τὸ ὄνομα «Ἀρτα»
γιὰ νὰ τιμήσουν εἰσι τὴν παλιὰ πατρίδα τους. Μερικοὶ βάζουν μπροστὰ καὶ τὸ
«Νέο» ἢ Νέα». Ἄλλοι ὅμως τὸ προτιμοῦν ἀτόφιο. Ἀρτα λοιπόν, ἀπὸ τὴν παλιά
Ἀρτα τῆς Ἀλβανίας. Παλιότερα, πρὶν δέκα καὶ πλέον χρόνια γράφοντας στὴν ἐφη-
μερίδα «Ἐμπρὸς» τῆς Ἀρτας τοῦ κ. Νώντα Κουβαρᾶ, χωρὶς νὰ ἀπομακρύνομαι ἀ-
πὸ τὴν σημερινή βάση, δηλαδὴ τὴν ἀθόδο τῶν Ἀλβανῶν πρὸς τὰ νότια τοῦ Θέμα-
τος, διατύπωνα τὴ γνώμη ὅτι κάποια πατρὺς (φάρα) ἀπ' τὶς πολλὲς τῶν Τόσκηδων
(Νότιων Ἀλβανῶν) μὲ τὸ ὄνομα φάρα τῶν Ἀρτινῶν (ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ
τῆς Ἀρτας) ἐγκαταστάθηκε στὴν περιοχὴ καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομά τους πῆρε καὶ τὸ ὄνο-
μα ὁ μικρὸς συνοικισμὸς ποὺ ἀργότερο ἐξελιχτήκε σὲ πόλη. Τοῦτο βέβαια, συμβαί-
νει συχνά. Δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο. Ὅμως μιὰ ποὺ δὲν εὑρίσκα ἀργότερα στοιχεῖα γιὰ
τέτοια φάρα καὶ τέτοιο ὄνομα ἀνάμεσα σὲ τὶς Ἀλβανικὲς φάρες καὶ τὰ διαβάσματα
ἀπὸ τὴ μιὰ κι' ἡ παρατήρηση ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀνοίγαν καινούργιους δρόμους, κατέλη-
ξα στὴν ὀριστικὴ ἀποφῆ πιά ὅτι ἡ φάρα ἦταν μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ συνηθισμένο, δη-
λαδὴ μέρος πληθυσμοῦ καὶ ὅτι στὴ θέση τοῦ ἀνύπαρκτου ὀνόματος «Ἀρτας» ὑπῆρ-
χε καὶ παραὑπῆρχε ἡ κωμόπολη Ἀρτα τῆς Ἀλβανίας, ἡ παλιὰ Ἀρτα (Νάρτα) καὶ
πρῶτη πατρίδα δηλαδὴ αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μετοίκων. Ἀδῶ πρέπει νὰ πῶ ὅ-
τι, οἱ ἱστορικώτερες μεγαλουπόλεις τοῦ κόσμου καθὼς καὶ ἄλλες ὀφείλουν τὴν ὀνο-
μασίαν τους σὲ μυθικὰ ἢ φυσικὰ πρόσωπα. Ἀθῆνα, Ρώμη, Κωνσταντινούπολη (Νέ-
α Ρώμη), Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια, Πετροῦπολη (Πέτρογράδ), Οὐάσιγκτων, Στά
λιγκραντ, Οὐέλικτων, Βανκούβερ κ.λ.π. Ἀκόμη καὶ κράτη καὶ ἡπειροὶ (Ἀμερικὴ
Εὐρώπη) Ἐπίσης οἱ μισὲς τουλάχιστον πόλεις τῆς βόρειας, Μέσης καὶ νότιας Ἀμε-
ρικῆς, τῆς Αὐστραλίας, Νέας Ζηλανδίας, Κούβας κ.λ.π. μεταφυτεύτηκαν ἐκεῖ ἀπὸ
Εὐρωπαίους ἀποίκους (Ἀγγλοσάξονες, Ἰσπανοὺς, Πορτογάλους, Γάλλους, κ. λ. π.)
γιὰ νὰ τιμηθοῦν οἱ τόποι ἀπ' ὅπου ξεκίνησαν. Ἡ ἀποφῆ μας ἀκολουθώντας τὴ γραμ-
μὴ αὐτὴ μόνη καὶ τελειῶς ξένη ἀπ' ὅλες τὶς ἀπόψεις ποὺ ἀναπτύχτηκαν ἀπὸ τὴν ἐπο-
χὴ τοῦ Μελέτιου τοῦ Γεωγράφου Μητροπολίτη Ἀρτας καὶ Ναυπάκτου (1692-1696)
μέχρι σήμερα, πατάει γερὰ στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, στὴν ἴδια τὴ ζωὴ,
τόσο κατὰ τὴν πρῶτη ἐκδοχὴ τῆς (φάρα τοῦ Ἀρτα) ὅσο καὶ κατὰ τὴν δευτέρη καὶ
ἐπικρατέστερη (Ἀρτα ἀπὸ τὴν παλιὰ Ἀρτα - Νάρτα). Ὡστε βάσιμα καὶ λογικὰ
μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀπὸ τὴν παλιὰ Ἀρτα οἱ μέτοικοι εἶναι οἱ νουνοὶ τῆς καινούρ-
γιας ποὺ ἐξελίσσεται συνέχεια σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ὠραιότερες καὶ ζωντανώτερες πόλεις
τῆς χώρας. Ἄλλο, ἂν μᾶς τὰ χαλάει λίγο τ' ὄνομα ποὺ εἶναι ξενικὸ καὶ κατὰ τὴν
γνώμη μου εἶναι καιρὸς ν' ἀλλάξῃ πιά μὲ ἄλλο γνήσια Ἑλληνικόν. Καὶ σὰν τέτοιο ἐ-
γὼ προτείνω τὸ μεγαλειῶδες «Δεσποτᾶτο». Ἐνὰ ὄνομα ποὺ πέρα ἀπὸ τὴν Ἑλλη-

νικότητα του θα θυμίζη πάντοτε την "Αρτα στο κρεσέντο της δόξας της, στην πιό ευτυχισμένη της στιγμή. Με την ευκαιρία λοιπόν προτείνω την αλλαγή και προκαλώ όλους τους αρμόδιους της Πολιτείας, το Δῆμο, τους συλλόγους και τα σωματεία και τον απλό λαό να μελετήσουν προσεκτικά την πρόταση και να κινηθούν ανάλογα, ώστε σύντομα να έχουμε το καινούργιο Έλληνικότατο Δεσποτάτο, κάτι που θα μας γεμίσει το πνεύμα και την ψυχή. Την ανάγκη αυτή την κατάλαβε παλιότερα η πολιτεία και προχώρησε σε μεγάλη κλίμακα στις αλλαγές τοπωνυμίων ξενικών, αντιαισθητικών ή άκατανόητων. "Ετσι το Βουλγαρέλι, για να μην πῶμε μακριά, ή μεγάλη και φημισμένη κωμόπολη που μεταξύ των πρώτων σ' ολόκληρη την Εύρωπη σήκωσε τη σημαία της Άγροτικής εξέγερσης κατά του φρικτού Τιμαριωτισμού για την οικονομική και κοινωνική απελευθέρωση των δουλοπάροικων άγροτών - κολλήγων, από τα νύχια των ντόπιων και ξένων τσιφλικάδων, (το Κιλεέρ της Θεσσαλίας, στα Έλληνικά «Κυψέλη» και ή εξέγερση των Ίταλών και Ρώσων άγροτών ἦρθαν πολύ αργότερα. (Βλέπε Γεωργίου Ι. Οικονομίδη «περί εξαγοράς του Βουλγαρελίου») έγινε με την αλλαγή του ονόματος σε Δροσοπηγή αντίξια πιά της φυσικής της όμορφιάς και του πνεύματος των κατοίκων της, που τα χαλούσε κάπως ή βαριά και άκατανόητη ονομασία της. Βέβαια, για καθαρά συναισθηματικούς λόγους θα υπάρξουν για την αλλαγή μερικές αντιρρήσεις, μερικοί δισταγμοί.⁵ "Ετσι συμβαίνει στην αρχή, γιατί οι άνθρωποι νοιώθουν δεμένοι όχι μόνον με τα τοπία αλλά και τα ονόματα των τόπων που τους γέννησαν. "Ομως με λίγη κατανόηση των λόγων που επιβάλλουν αυτή την αλλαγή και λίγη θέληση ή υπόθεση θα προχωρήσει.

Δέν είναι τίποτε σπουδαίο. Πολύ περισσότερο για το «Δεσποτάτο» που σαν ευρύτερη έννοια θα φέρη για πάντα μέσα του την "Αρτα, με την οποία είναι στενά δεμένο από το δοξασμένο παρελθόν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΩΣΤΑΒΑΣΙΑΗ

Χωρίς να είμαι αναδιφητής και έξ απαλών ονύχων ειδικός εις έτυμολογικά και γλωσσολογικά θέματα, αποτολμώ να υποσημειώσω γνώμην τινά, ως προς την έτυμολογίαν της ονομασίας της πόλεως ΑΡΤΑ.

"Ας μου το συγχωρήσουν αυτό οι έντριβεῖς έρευνηταί, όπως ο κ. Τσούτσινος με την περισπούδαστον μελέτην του σχετικώς με την προέλευσιν της ονομασίας ΑΡΤΑ που διαβάζω εις το περιοδικόν «Σκουφάς». Νομίζω ότι πολύ πιθανή ή εκ της λατινικής γλώσσης προέλευσις της τοπωνυμίας, αλλά δέν είναι τόσο πειστικός ο συσχετισμός με το επίθετον ΑΡCΤΑ (στενός-στενή-στενά) το όποιον επεκράτει εις παρωχημένους λατινικούς χρόνους και με την παραφθοράν του εις ΑRΤΑ κατά την διαδρομήν του χρόνου.

Έξ ίσου πιθανή είναι ή έτυμολόγησις από την νεολατινικήν (ιταλικήν) ΑRΤΕ (τέχνη, έργαστήριον, συντεχνία κ.λ.π.), γλωσσικόν παράγωγον της λατινικής ΑRΣ -ΑRΤΙS. Σχετικόν δέ είναι το γαλλικόν ΑRΤ (beaux-arts) και το άγγλικόν ΑRΤ.

"Ισως ἐπεβλήθη ἡ ὀνομασία εἰς ὑπάρχοντα τότε βιοτεχνικὸν οἰκισμὸν ἢ κώμην ἢ πόλιν μὲ περίσσειαν ἐργαστηρίων. Τοῦτ' αὐτὸ καὶ διὰ τὰς ἄλλας ὑπαρχούσας εἰς διαφόρους χώρας "Αρτας, ὅπου ἐκυριάρχουν οἱ Ρωμαῖοι.

*
* *

Καὶ μιὰ ἀπάντηση τοῦ κ. Γιάννη Τσουτσινου.

Α) Ἡ ἄποψη τοῦ κ. Οἰκονομίδη παραμένει ἀτεκμηρίωτη. Ὁ ἰσχυρισμὸς του ὅτι οἱ σλάβοι ποὺ μπῆκαν τὸν 6ο μ.Χ. αἰῶνα στὴν Βαλκανικὴ, δανείστηκαν τὸ "Αρ-δα (=ἀρδεύω, τόπος μὲ πολλὰ νερά καὶ βλάστηση) ἀπ' τοὺς Ἕλληνες, τὸ παρέφθει-ραν σὲ "Αρτα, τὸ μετέφεραν στὰ ΒΔ (Δαλματία-Κροατία), τὸ χάρισαν σὲ νησιά καὶ πόλεις τῆς Ἀδριατικῆς, τὸ δάνεισαν στοὺς ἄλβανούς καὶ σὲ συνέχεια μεταφέρθηκε σὲ ὅλη τὴ Μεσόγειο, εἶναι ἱστορικὰ ἀδικοκώτος καὶ δὲν εὐσταθεῖ. Γιατὶ α) ὅλα τὰ νησιά τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τὰ παράλια τῆς Δαλματίας-Κροατίας ρωμαιοκρατοῦνταν μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀνωρίου (Superior provincia illyricum, ἀργότερα στὴ πόλη Σαλόνε legatus Augusti pro praetore καὶ ἔδρα αὐτοκράτορα στὸ Σπαλάτο). Ἀπὸ τὸ 536 μ.Χ. (χάρη στὸ Ναρσῆ) ὅλη αὐτὴ ἡ παραθαλάσσια περιοχὴ ὑπῆχθηκε στὸ ἀνατολ. ρωμ. κράτος (Βυζάντιο), μὲ ἔδρα δούκα στὸ Σπαλάτο. Οἱ σλάβοι ποὺ ἄρχισαν τὸν 6ο μ.Χ. αἰῶνα νὰ εἰσδύουν στὴ βαλκανικὴ, ἔφτασαν ἀργότερα καὶ στὴ Δαλματία-Κροατία «ἀλλὰ τὰ παράλια τὰ κατεῖχε πάντοτε τὸ Βυζάντιο», ποὺ ἀργό-τερα τὸ διαδέχθηκαν οἱ βενετοὶ γιὰ 3-4 αἰῶνες, οἱ τοῦρκοι γιὰ 10 χρόνια, οἱ γάλλοι γιὰ 6 χρόνια καὶ οἱ αὐστριακοὶ γιὰ πολλὰ χρόνια. Στὴν παραλιακὴ αὐτὴ περιοχὴ, μετὰ τὴ λατινικὴ γλῶσσα, κυριάρχησε ἡ λεγόμενη δαλματικὴ, «ποὺ εἶναι νεολατινι-κὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα ποὺ μιλοῦσαν τὸν μεσαίωνα καὶ ὡς τὸν 17ο αἰῶνα οἱ κάτοικοι τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νησιῶν τῆς Δαλματίας, τοπικὴ συνέχεια τῆς λατινικῆς». Γι' αὐ-τὸ καὶ οἱ πόλεις, τὰ νησιά, τὰ ἀκρωτήρια καὶ οἱ κόλποι σ' αὐτὲς τὶς ἀκτὲς ἔχουν λα-τινογενῆ ὀνόματα, π.Χ. Τριέστι, Πόλα (Πούλα), Φιούμε (Ριγιέκα), Ζάρα (Ζαν-τάρ), Σεμπένικο (Σίμπενικ), Σαλόνε, Σπαλάτο (Σπλίτ), Ραγούζα (Ντουμπρόβνικ), Καστελνούβο, Κάτταρο (Κοτόρ), Ντουλτσίνα κλπ. Ἐπίσης τὰ νησιά Βέλια, Κέρ-σο, Ἀρμπε, Πάγκο, Μελάντα, Κάσσα, Μπούζι, Λαγκόστα, Κούρσολα, Πρεμούντα, Λούγκα ἢ Γκρόσσα, Ἰνκορονάτα, Πεσκέρα, Κούρμπα, Σόλτα, Μπράτσα, Πόμο, Αἴσσα, Λεζίνα κλπ., ὁ κόλπος Κουαρνέρο, τὸ ἀκρ. Σαμπιοντσέλλο, τὸ Πόρτο Ρέ, τὸ Ἀντιμπάρι κλπ. Βέβαια ὅλα αὐτὰ τὰ τοπωνύμια ἄλλαξαν μεταπολεμικά, γιὰ τὸν ἀ-πλούστατο λόγο ὅτι δὲν ἦταν σλαβικά. Ἀσφαλῶς τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὴν "Αρτα Γκράντε καὶ τὴν "Αρτα Πίκκολα. Ἄλλωστε τὰ ἐπίθετα Γκράντε καὶ Πίκκολο μαρ-τυροῦν τὴν προέλευση τοῦ τοπωνύμιου. β) ὁ κ. Οἰκονομίδης δὲν μᾶς βεβαιώνει ἂν ὑπάρχουν πολλὰ νερά καὶ βλάστηση στὶς θέσεις ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα "Αρτα. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου, στίς πρὸς πολλὰς περιπτώσεις δὲν ὑπάρχουν. γ) δὲν μᾶς ἐξηγεῖ γιατί δὲν ὑπάρχουν τοπωνύμια "Αρτα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Γιουγκοσλαβίας, παρὰ μονάχα ἓνα στὴ Βουλγαρία, δίπλα στὸν ποταμὸ "Αρδα (ἀπ' τὸν ὁποῖο πῆρε τὸ ὄνομα) καὶ τὸ ὁποῖο παρέμεινε Ἀρντα. δ) ἱστορικὰ δὲν εἶναι βεβαιωμένη μετακίνη-ση ἄλβανῶν πρὸς νότο πρὸ τοῦ 1100 μ.Χ., ἐνῶ ἡ δική μας "Αρτα προϋπῆρξε. ε) στὴν περιοχὴ τοῦ Οὔντινε ὅλα τὰ τοπωνύμια προέρχονται ἀπ' τὴν ἐτρουσικὴ καὶ

λατινική γλῶσσα, γιατί οἱ σλάβοι ποτὲ δὲν ἔφτασαν ἐκεῖ. Κατὰ μείζονα λόγο δὲν ἔφτασαν στὴ Μαγιόρκα ἢ στὴν κυρίως Ἰσπανία.

Β) Ἡ ἀποψη τοῦ κ. Κωσταβασίλη συγγενεῦει μὲ τὴ δική μου, γιατί κι' οἱ δυὸ δεχόμεστε τὴ λατινικὴ ἢ νεολατινικὴ προέλευση τοῦ τοπωνύμιου. Στὰ χέρια μου ἔχω προσπέκτους τοῦ ἰταλικοῦ ἐργοστασίου ARTA (=Τέχνη) ποὺ κατασκευάζει εἶδη σχεδιαγραφῆσεως, καθὼς καὶ τῆς ρουμάνικης κοοπερατίβας ARTA, ποὺ κατασκευάζει εἶδη ἀτομικῆς χρήσεως. Ὅμως δὲν δέχομαι τὴν ἀποψη τοῦ κ. Κωσταβασίλη ὅτι τὰ ὀκτῶ τοπωνύμια Ἄρτα ὀφείλονται σὲ διάφορους βιοτεχνικοὺς οἰκισμοὺς μὲ πολλὰ ἐργαστήρια. Τὴν βλέπω σὰ μιὰ αὐθαίρετη ὑπόθεση, γιατί δὲν δικαιώνεται ἀπ' τὰ στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν. Ἀλλωστε, ἂν τέτοια οὐσιαστικά γινόνταν τοπωνύμια, θᾶπρεπε νᾶχομε καὶ στὴν ἑλληνικὴ τοπωνύμια Τέχνη, Ἐργαστήρι κλπ. Ἐξακολουθῶ νὰ ἔχω τὴ γνώμη ὅτι μόνο οἱ ἐδαφομορφολογικὲς καὶ ἱστορικὲς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στίς ὀκτῶ θέσεις ποὺ φέρουν τὸ τοπωνύμιο Ἄρτα μᾶς ὀδηγοῦν στὸ σωστὸ συμπέρασμα. Ὅπως ἀνέπτυξα καὶ στὸ τευχ. 50-51 τοῦ «Σκουφᾶ» στὴν ἑλληνικὴ ἔχουμε πάμπολλα ἀντίστοιχα τοπωνύμια (π.χ. Στενό, Στενή, Στενά, Πλατύ, Βαθὺ κλπ.).

Ἄς κλείσουμε τὸ θέμα ἐδῶ κι' ἄς ἀφήσουμε τὸ χρόνο νὰ δώσει τὴν τελικὴ ἀπάντησιν.—

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΜΙΚΡΑΓΙΑΝΝΑΝΙΤΟΥ

Ἀπολυτίκιον Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ

Ἦχος δ'. Ταχὺ προκατάλαβε

Ἐξ Ἀρτης ἀνέτειλας, ὥσπερ ἀστὴρ φαεινός,
σοφία κοσμούμενος καὶ ἀρετῶν τῷ φωτί,
πατὴρ ἡμῶν Μάξιμε· ὄθεν τὴν ἐν Ρωσσίᾳ,
Ἐκκλησίαν λαμπρόνας, λόγῳ σου Ὁρθοδόξῳ,
καὶ ὀρθότητι βίου, ἐνήθλησας νομίμως,
καὶ δόξης ἠξίωσαι. —

Μεγαλυνάριον Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ

Χαίροις ὁ τῆς Ἀρτης θεῖος βλαστὸς
καὶ τῆς ἐν Ρωσσίᾳ Ἐκκλησίας ὑφηγητής,
πρὸς Ὁρθοδοξίας, τὰς θείας παραδόσεις,
ὦ Μάξιμε θεόφρον, ἀξιοθαύμαστε.

Ο ΚΩΔΩΝΟΚΡΟΥΣΤΗΣ

Κ. Χ. ΚΩΣΤΑΒΑΣΙΛΗ

Ἡ Λαμπρή τοῦ 191... Μέσα στὴ νύχτα τὴ βαθειά, τὴν ἀνοιξιὰτικη, ὥρα μεσονυχτιοῦ, ἡ γλυκόλαλη καμπάνα ἀχολογáει σ' ὅλη τὴ στενόμακρη κοιλάδα τοῦ χωριοῦ καὶ σὲ λίγο βρίσκονται ὅλοι στὸ πόδι οἱ χωριανοὶ ντυμένοι τὰ γιορτινά τους, ἀγουροξυπνημένοι, ἀλλὰ χαρωποὶ καὶ ὁλόλαμπροὶ γιὰ τὴ μεγάλη ἡμέρα ποὺ ξημερώνει, τὴ Λαμπρή.

Ὁ αὐγερινὸς σὰν ὁλόχρυσο πετράδι τρέμει λαμπυρίζοντας στὸ στερέωμα κι' ἀμέτρητα ἄλλα ἀστέρια σπιθίζουν μέσα στὸ μυστήριο τοῦ οὐρανοῦ. Ἀπὸ τὸ βουνὸ ψηλά, τὰ Τζουμέρκα, κατεβαίνει ἀπαλὸ δροσάερο καὶ ἀπὸ τὶς γύρω δασωμένες πλαγιές τῶν λόφων τὰ κουδουνίσματα τῶν κοπαδιῶν ἀκούγονται πρὶν ἀπὸ τὴν ὥρα τοῦ σκάρου, σὰν γλυκεῖα μουσικὴ ὑπόκρουση στὴν ἀσίγαστη καμπάνα τῆς ἐκκλησιᾶς. Τὰ γαυγίσματα τῶν σκυλιῶν, ξαφνιασμένων ἀπὸ τὸν ἀσυνήθιστο νυχτερινὸ συναγερμὸ τῶν χωριανῶν, δυναμώνουν. Καθὼς ξεπορτίζουν καὶ ροβολοῦν ἀπὸ κάθε μεριά ἄντρες καὶ γυναικόπαιδα, τὸ σκυλολόβι ὅλο καὶ ἀγριεῖει.

Ὁ Παπαγεώργης ὅμως ἀπὸ παμπάλαια παράδοση καὶ συνήθεια δική του ἐρχότανε στὴν ὥρα του γιὰ τὴν Ἀνάσταση καὶ ἡ ὥρα ἦταν καθωρισμένη στίς 2 μετὰ τὰ μεσάνυχτα. Καὶ τότε μόνο χτύπαγε τὴν καμπάνα, μὲ τὸ δικό του ρυθμό, τὸν γνώριμο, μὲ μουσικὴ κλίμακα θὰ λέγαμε. Καὶ τότε ἐγνώριζαν ὅλοι ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα γιὰ τὴ λαμπρὴ τελετὴ τῆς Ἀναστάσεως.

Ἀπὸ τοὺς μακρυνοὺς συνοικισμοὺς, Παλαιοχώρι, Πλάτανο, Τελίσι, Σκαλοῦλα, Κορακάτες, ξεκינוῦσαν ἄντρες καὶ γυναικόπαιδα τσοῦρμο μόλις ἐνύχτωνε, κρατώντας ἄλλοι νυχτοφάναρα καὶ ἄλλοι κερὰ καὶ τὰ παιδιὰ πολύχρωμα χάρτινα φαναράκια καὶ γιὰ νὰ φτάσουν στὴν ὥρα γιὰ τὴν Ἀνάσταση ἔπρεπε νὰ περπατήσουν σκοινάφτοντας στοὺς πετρόδρομους πολλὴν ὥρα. Γι' αὐτὸ μαζεῦόντανε νωρὶς ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίᾳ καὶ μὴ ἔχοντας πολλὰ πράγματα νὰ κάνουν ἐκεῖ περιμένοντας, κάνανε μεγάλη ἀχλοβοή καὶ ἔπιανε ὅποιος πρόφθαινε τὴν ἀλυσίδα τῆς καμπάνας καὶ τὴ τράνταζε στὰ καμπανίσματα συνέχεια καὶ ἔτσι δὲν ἀφήνανε νὰ κοιμηθῇ κανένας ἀπ' τοὺς μέσα χωριανούς. Τότε, λοιπόν, γιὰ νὰ σταματήσῃ ὁ πρόωρος ξεσηκωμὸς γιὰ τὴν Ἀνάσταση, κάποιος σοφίστηκε ν' ἀνεβοῦνε ψηλὰ στὸ καμπαναριὸ ἀπὸ βραδὺς καὶ στὴν καμπάνα νὰ προσδέσουν ἓνα γκαζοτενεκὲ γεμάτο νερὸ μὲ κόκκινη βαφή.

Ὁ γκαζοτενεκὲς μὲ τὴ βαφή στὸ πρῶτο τράβηγμα τῆς ἀλυσίδας καὶ τὸ στριφογύρισμα τοῦ ξύλινου στρόφαλου ποὺ ἦταν συναρμολογημένη ἡ καμπάνα θὰ ἀναποδογυριζότανε καὶ θὰ ἔέχυνε πρὸς τὰ κάτω τὸ κόκκινο νερὸ, ἀπάνω στὸν κωδωνοκρούστη. Αὐτὸ καὶ ἔγινε τὴ νύχτα ἐκείνη τῆς Ἀναστάσεως.

Ἕνας ὑπόκωφος ἤχος τῆς καμπάνας καὶ σὰν βραχνᾶς τὸ σύρσιμο τοῦ γκαζοτενεκέ. Ταυτόχρονα κόκκινος καταρράκτης ξεχύθηκε ἀπ' τὸ κωδωνοστάσιο καὶ ἔβαψε κάτω τὸν κωδωνοκρούστη, ποὺ ἡ ὁλόλευκη φουστάνελλα του καὶ ἡ πασχαλινὴ φορεσιά του ὡς τὰ τσαρούχια πῆραν τὸ χρῶμα τῆς πορφύρας καὶ τῶν κόκκινων αὐγῶν. Ἀπεριγράπτο μούσκεμα. Αὐτὸ ἦταν. Καὶ ὅλοι οἱ μέσα χωριανοὶ τὴ νύχτα ἐκείνη τῆς Ἀναστάσεως κοιμήθηκαν ἡσυχὴ ἕως τὴν ὥρα ποὺ ὁ Παπαγεώργης χτύ-

πησε τὴν καμπάνα μὲ τὸ γινώριμο ρυθμὸ τοῦ, ποὺ κανέννας ἄλλος δὲν μποροῦσε νὰ τὸν μιμηθῇ. Καὶ ποτὲ ἀπὸ τότε κανέννας δὲν ξανατόλμησε νὰ χτυπήσει τὴν καμπάνα τῇ νύχτᾳ τῆς Ἀναστάσεως πρὶν ἀπὸ τὴν καθορισμένη ἀπὸ τὸν Παπαγεώργη Ψωράκη ὥρα.

Ἀναμνήσεις ἀπ' τὸν πόλεμο τοῦ 1912-13

ΚΩΝΣΤ. Δ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ

Ὅστερα ἀπὸ σαράντα τρία ὀλόκληρα χρόνια ἀπ' τὶς ἀρχὲς τοῦ πολέμου 1912-13, δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα τῆς Ἀρτας «ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΛΟΓΟΣ» τοῦ κ. Ἰωάνν. Παπαβασιλείου (στὶς 4 Ἰουλίου 1955, ἀριθμ. φύλλου 995) μὲ τὸν τίτλο «Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1912», ἱστορικὴ ἀναδρομὴ τῆς κ. Χαρίκλειας Μαραγκοῦ.

Πέρασαν ἀπὸ τότε—τὸ 1912—μέχρι σήμερα κάπου 68 ὀλόκληρα χρόνια. Οἱ ἱστορικὲς ἀναδρομὲς τῇ κ. Μαραγκοῦ μὲ τὸ λυρισμὸ τους καὶ τὴ γλαφυρότητά τους συγκινοῦν καὶ ἐνθουσιάζουν ἐμᾶς τοὺς παλιότερους. Καὶ μάλιστα ὅταν τὰ γεγονότα βρίσκονται στὶς παρυφᾶς τῆς ἀγλῆς τῆς μνήμης μας. Παρουσιάζουν ἀνάγλυφα τὶς παραμονὲς τῆς ἐξόρμησης τοῦ Ἑθνους, γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς τουρκοκρατούμενης ἀπὸ πεντακόσια χρόνια Ἑπείρου, Μακεδονίας, Θράκης καὶ τῶν νησιῶν μας.

Ἡ ἱστορία ἔγραψε πολλὰ γιὰ τὴ δόνηση τοῦ Ἑθνους καὶ τὸν ἥρωϊσμό τῶν Ἑλλήνων στὸν πόλεμο τοῦ 12. Ἀλλὰ ἡ ἀπαράμιλλη περιγραφή τῆς κ. Μαραγκοῦ γιὰ τὴ στρατοπέδευση τοῦ στρατοῦ μας στὶς Σελλάδες καὶ τ' ἄλλα ἀνατολικά παραράχθεια χωριά μας, προσθέτει ἄλλα στοιχεῖα, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ περιληφθοῦν στὶς ἐπίσημες ἱστορίες, ὅπως τὸν ἐνθουσιασμό τοῦ κουμπάρου τῆς μπάρμπα—Μήτσου Τζουβάρᾳ (πατέρα μου), ποὺ σηκώθηκε πρῶτος κι' ἔσυρε τὸ χορὸ μὲ τὸ τραγοῦδι τοῦ «Φέτος θὰ γίνῃ πόλεμος θὰ γίνῃ ἀνταρσία» γιὰ νὰ θυμηθεῖ τὰ νειάτα του, ποὺ πολέμησε κι' αὐτὸς κατὰ «τὸ καχημένο 97», τὴν ἀφέλεια τῆς κουμπάρας (μάνας μου) ποὺ πέταξε τὴ ρόκα τῆς ποὺ ἔγνεθε, στὸ ἄκουσμα τοῦ λεβέντικου τραγουδιοῦ κ.ἄ.

Νὰ ἡ μεγάλη προσφορά τῶν ἐπαρχιακῶν μικρῶν ἐφημερίδων, ποὺ μᾶς παραδίδουν τὰ χρονικά τῆς ἐποχῆς τῶν ἀτόφια καὶ καθάρια. Παραθέτουμε τὶς ἱστορικὲς ἀναδρομὲς τῆς κ. Χαρίκλειας Μαραγκοῦ:

«.....Σαράντα τρία ὀλόκληρα χρόνια πέρασαν ἀπὸ τότε. Καὶ ὅμως μερικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διατηρῶ ζωηροτάτην τὴν ἀνάμνησιν.

Ἦτανε παραμονὴ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, ἦτοι ἡ Πέμπτη Ὀκτωβρίου 1912 καὶ ὁ στρατὸς βρισκόντανε σὲ ἀσυνήθην κίνηση. Τὸ μικρὸ χωριὸ Σελλάδες — ἀπ' τὰ πλησιέστερα πρὸς τὴν Ἀρτα—ὅπου μέναμε, πλημμύρισε ἀπὸ χακί. Εἶχε κατασκηνωθῇ ἐκεῖ ὀλόκληρο πεζικὸ σύνταγμα καὶ ὁ Πρόεδρος τοῦ χωριοῦ διεμοίρασε τοὺς στρατιῶτας ἀνὰ δέκα πέντε καὶ εἴκοσι στὸ κάθε σπίτι. Καὶ ἔτσι ἐκεῖνο τὸ βράδυ τὸ σπίτι τοῦ κουμπάρου μας μπάρμπα Μήτσου—Τζουβάρᾳ γέμισε ἀπὸ ξένους καὶ στρατιῶτας. Μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν εὐρίσκετο—ἀν δὲν ἀπατῶμαι—καὶ ὁ διαπρεπὴς ἱστορικὸς καὶ ἀκαδημαϊκός, ὡς δεκανεὺς, κ. Διονύσιος Κόκκινος.

Ἡ βραδυὰ ἦταν θαυμασία. Τὸ φεγγάρι πρὸ πολλοῦ εἶχε σκορπίσει τὸ ὥχρὸ τοῦ φῶς καὶ ἔκαμε πιὸ γλυκειὰ τὴν ὄψιν τοῦ χωριοῦ. Ἡ θάλασσα ποὺ φαίνονταν μακριὰ στὸ βάθος τῶν λειβαδιῶν μὲ τὴν ἀσημένια, ἀπ' τὶς ἀχτῖδες τοῦ φεγγαριοῦ, περιβολή της, πόσες γλυκὲς ἀναμνήσεις δὲν ἔφερνε στὸ νησιώτη στρατιώτη.

Οἱ μεγάλες φωτιὲς ποὺ εἶχαν ἀνάψει στὰ χωράφια οἱ στρατιῶτες γιὰ νὰ μαγειρέψουν, οἱ καλπασμοὶ τῶν ἀλόγων καὶ τὰ μουγκρίσματα τῶν βοδιῶν, σχημάτιζαν γύρω μας ἀγρίαν συναυλίαν. Ὅλοι εἶχαμε σκορπισθῇ στὸ μεγάλο καὶ πλακόστρωτο ἄλωνα τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἐκαθόμαστε εἰς τὰ γύρω πεζούλια του. Τὸ μελαγχολικὸ περιβάλλον τῆς φύσεως ἐπέδρασε καὶ στίς ψυχὰς τῶν στρατιωτῶν. Ἄλλοι ἦταν γυρισμένοι πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ μὲ νοσταλγίαν θὰ ἀναπολοῦσαν τὸ ὁμορφο νησί τους, ἄλλοι εἶχαν τὸ βλέμμα των στὰ μακρινὰ βουνὰ σὰ νὰ ἤθελαν νὰ διακρίνουν τὸ μικροσκοπικὸν τους σπιτάκι μὲ τὶς κόκκινες γαρουφαλῆς στὰ παράθυρα καὶ τὰ βασιλικά του. Ὅλοι ἦταν βυθισμένοι εἰς τὰς ἰδίας των σκέψεις. Κι' ἐμεῖς ἀκόμη σιωπηλοὶ σκεπτόμαστε πότε θὰ ξημέρωνε ἡ ἐπομένη γιὰ ν' ἀκούσωμε τὸ πρῶτον κανόνι καὶ νὰ μάθουμε ὅτι ὁ στρατὸς προχωρεῖ πάντα ἐμπρὸς.....

Τίποτε δὲν ἐτάραζε τὴν ἱερὴ ἐκείνη στιγμή καὶ μόνον ἡ ἀφελὴς κουμπάρα ἐγενεθε κάτω ἀπ' τὸ ὥχρὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ.

Πρῶτος ὁ κουμπάρος λύει τώρα τὴ σιωπὴ μὲ τὸ «ἄντε παιδιὰ μὴ σκέπτεσθε, ἐλᾶτε νὰ χορέψωμε νὰ θυμηθῶ κι' ἐγὼ τὰ νειάτα μου καὶ τὸ καημένο '97.....» Σὰν ἐγερχέτο σάλπισμα ἀντήχησε ἡ φωνή του καὶ ὅλοι βρεθήκανε στὸ πόδι καὶ σχημάτισαν τὸν γραφικὸ κύκλον τοῦ Ἑλληνικοῦ χοροῦ καὶ μὲ ἐνθουσιασμό, ζητωκραυγάζοντας ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Ἔθνους, ἐτραγοῦδισαν χορεύοντες τὸ γνωστὸ δημοτικὸ τραγοῦδι «φέτος θὰ γίνῃ πόλεμος θὰ γίνῃ ἀνταρσία».

Τὸ ἄλλο βράδυ τὰ ἡρωϊκά μας παιδιὰ εὐρίσκοντο κατασκηνωμένα στὸ Γρίμποβον καὶ σὲ λίγους μῆνες ἔφθαναν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ προσθέσω κι' ἐγὼ λίγες ἀπ' τὶς δικές μου ἀναμνήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Δὲν ἤμουν μικρός. Μαθητὴς τῆς δευτέρας ἢ τρίτης Δημοτικοῦ.

Τὸ στρατευμένο δάσκαλό μας μακαρίτη Θανάση Ἀθανασίου ἀναπληροῦσε γιὰ μερικὸς μῆνες ὁ νῦν θαλερὸς πρεσβύτερος ἰατρός κ. Μιχάλης Καρατσιώλης. Αὐστηρὸς...φόβος καὶ τρόμος σὲ ὅλους τοὺς μαθητὰς καὶ προπαντὸς στ' ἀδέρφια του Δημοσθένη καὶ Σπυριδοῦλα. Ἀλλὰ τίποτε δὲν διέφερε καὶ ἀπὸ ἓναν καλὸ δάσκαλον. Ἦταν καλός, σὲ σημεῖο ποὺ μᾶς σχολνοῦσε μιὰ ὥρα νωρίτερα τὸ ἀπόγευμα, γιὰ νὰ κατεβοῦμε ἀπὸ τὸ χωριὸ στὸν Κάτω Δρόμον (ἔτσι λέγαμε τὸ δρόμον ποὺ ὁδηγεῖ στὴν Κόπρainer—Ἀλυκὴ) γιὰ νὰ ἰδοῦμε ἀπὸ κοντὰ τοὺς αἰχμαλώτους τούρκους ποὺ τοὺς ὁδηγοῦσαν τὰ παλληκάρια μας στὸ λιμάνι, ὅπου τοὺς περιέμεναν τὰ βαπόρια γιὰ νὰ τοὺς πᾶνε στὰ μετόπισθεν. Μᾶς ζητοῦσαν ψωμί (ἐκμὲν) καὶ τοὺς δίνανε, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ πηγαίναμε καὶ τὸ ζητούσαμε ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ κοντὰ ἐργαζόμενους στὰ κτήματα γονεῖς μας. Οἱ αἰχμάλωτοι γιὰ τὴν καλωσύνη μας, μᾶς προσέφεραν ζῶνες, ἀλλὰ ἐμεῖς δὲν τὶς πέρναμε. Τότε αὐτοὶ τὶς πέταγαν στὸ δρόμον καὶ προχωροῦσαν στὸ δρόμον τους πρὸς τὰ βαπόρια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΤΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΙΑΝΤΑ ΤΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ

Τὸ Δ.Σ. τοῦ Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ» ἀποφάσισε νὰ γίνονν τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ στίς 21 Σεπτεμβρίου ἐ.ἐ.

Ὁ ἀνδριάντας μεταφέρθηκε στὴν Ἄρτα καὶ τοποθετήθηκε στὸ βάθρο τοῦ ὅπου θὰ μείνει καλυμμένος, μέχρι τὴν ἡμέρα τῶν ἀποκαλυπτηρίων.

Ὁ χώρος - στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, λίγο πῶ κάτω ἀπ' τὴν πλατεῖα Ἐθν. Ἀντιστάσεως - ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται ἀπὸ τὸν Σύλλογο καὶ ἡ διαμόρφωση θὰ συνεχιστεῖ καὶ μετὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια. Ὁ χώρος θὰ πλακοστρωθεῖ, θὰ τοποθετηθοῦν παγκάκια καὶ λουλούδια κι' ἔτσι οἱ κάτοικοι - περιπατητές θ' ἀποκτήσουν ἓνα στέκι γιὰ τὴν ξεκούρασή τους.

Γιὰ τ' ἀποκαλυπτήρια θὰ κληθοῦν ἀρχιερεῖς καὶ ἄνθρωποι τῶν Γραμμάτων. Ἀσφαλῶς ἀρκετοὶ θ' ἀνταποκριθοῦν στὴν πρόσκληση καὶ θὰ τιμήσουν μετὰ τὴν παρουσία τους τὴ μεγάλη μορφή τοῦ Μαξίμου Γραικοῦ.

Η ΔΙΑΣΩΣΗ

ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΓΛΙΚΟΥ

Τὸ Λαογραφικὸ ὕλικό τῆς περιοχῆς Ἄρτας ποὺ συγκεντρώθηκε ἀπὸ τὰ Σχολεῖα, καλὸ θὰ εἶναι νὰ βρεθεῖ τρόπος-δηλαδὴ νὰ ἐξασφαλιστοῦν ἀπὸ κάπου τὰ οἰκονομικὰ μέσα-νὰ κυκλοφορήσι σὲ βιβλίο.

Ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ», μετὰ τὴ συνεργασία φιλολόγων καὶ δασκάλων μπορεῖ νὰ κάνει τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου, ὥστε νὰ διορθωθοῦν τυχὸν λάθη καὶ ν' ἀποφευχθοῦν ἐπαναλήψεις. Ἀλλὰ ἀδυνατεῖ ν' ἀναλάβει τὴ δαπάνη αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως, γιὰτὶ τώρα εἶναι ἀνοικτός σὲ μέγιστο ἐξοδα γύρω ἀπὸ τὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Μάξιμου τοῦ Γραικοῦ καὶ τὴ συγκρότηση τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου τοῦ Συλλόγου. Βέβαια μπορεῖ νὰ βοηθήσει στὸ μέτρο τῶν δυνάμεών του, ἀλλὰ ἡ «μαγιά» πρέπει νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἀπὸ ἄλλες πηγές.

Ἴσως τὴν πρωτοβουλία θὰ πρέπει νὰ τὴν πάρουν ἡ Νομαρχία, ὁ Δήμος, οἱ Κοινότητες, ἡ Ἐπιθεώρηση Μέσης Ἐκπαίδευσως ἢ οἱ Ἐπιθεωρήσεις Στοιχειώδ. Ἐκπαίδευσως. Καὶ μετὰ τὰ μικρὰ ποσὰ ποὺ θὰ διαθέσουν οἱ Κοινότητες καὶ οἱ Σχολικὲς Ἐφορεῖες, θὰ συγκεντρωθεῖ τὸ ποσὸ ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ μιὰ τέτοια ἐκδοση.

Ἡ Ἐκδοση αὐτὴ θὰ διασώσει γιὰ τίς μέλλουσες γενεὲς τὴν «ταυτότητα» τῶν περασμένων γενεῶν. Καὶ ἡ διάσωση αὐτὴ εἶναι καθήκον τῆς δικῆς μας ἐποχῆς.

Σε μερικές πόλεις τῆς Ἑλλάδας τὰ μεγάλα Σωματεῖα παίρνουν μιὰ ἀξιολήγουσα πρωτοβουλία: Ζητοῦν ἀπ' τοὺς ἀρμόδιους (Δημόσιο, Δῆμο, Ἐκκλησία, Ἀρχαιολογία κλπ.) τὴν ἀδεια νὰ προβοῦν μὲ δική τους δαπάνη σὲ διαμόρφωση καὶ εὐπρεπισμὸ διαφόρων ἐξοχικῶν σημείων, ἔτσι ὥστε νὰ γίνουν προσιτὰ καὶ ἐπισκέψιμα γιὰ τὸ κοινό. Χωρὶς τὰ Σωματεῖα ν' ἀποκοτῶν δικαίωμα κυριότητος, παίρνουν τὴ χρήση τῶν ἐξοχικῶν χώρων γιὰ ὀρισμένο διάστημα καὶ μὲ τὴν ἀδεια τοῦ ιδιοκτήτη τοὺς εὐπρεπίζουν. Ἔτσι, ἐκεῖ πού πρῶτα βασιλεῦε ἡ ἐγκατάλειψη καὶ τὸ σκουπίδι, κυριαρχεῖ πιά ὁ πολιτισμός.

Στὴν Τρίπολη π.χ. ὁ Δικηγορικὸς Σύλλογος ἔχει μιὰ μεγάλη ἔκταση πού τὴν ἔκανε ἄλλος μὲ ὠραῖο κέντρο - ἐστιατόριο, ζωολογικὸ κῆπο, παιχνίδια γιὰ παιδιὰ κλπ.

Δὲν θὰ μπορούσε αὐτὸ νὰ γίνει καὶ στὴ δική μας περιοχή; Εἶναι τόσες ἐξοχές πού θέλουν νοικοκύρεια (χώρος τζαμιῦ Ἰμαρέτ, "Ἁγίος Παντελεήμονας, Προφῆτης Ἰλίας κλπ).

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Οἱ πολιτιστικὲς ἐκδηλώσεις πού ὀργανώσαν τόσο ἡ Νομαρχία "Ἀρτας, ὅσο καὶ ὁ Δῆμος "Ἀρτας τὸ μῆνα Ἰούνιο στὴν κεντρικὴ πλατεῖα τῆς πόλης, θὰ εἶχαν ἀσφαλῶς μεγαλύτερη ἐπιτυχία, ἂν γίνονταν σ' ἓνα ἡμερὶς εἰδικὰ διασκευασμένο γιὰ τέτοιες ἐκδηλώσεις. Γιατί, ὁ θόρυβος καὶ ἡ κίνηση τοῦ κέντρου τῆς πόλης, καταστρέφουν κάθε προσπάθεια. Ἡ θεατρικὴ παράσταση χαντάκωθηκε κυριολεκτικὰ καὶ βέβαια δὲν εὐθύνονται οἱ ἐκλεκτοὶ - κατὰ τ' ἄλλα - ἡθοποιοί. Δὲν νοεῖται, ὅμως, θέατρο, μὲ τοὺς ἡθοποιοὺς κινούμενους μ' ἓνα μικρόφωνο στὰ χέρια (στηριγμένο μάλιστα σὲ μεταλλικὴ βάση), ἔτσι ὥστε ἄλλοτε ἡ φωνὴ ν' ἀκούγεται στὴ διαπασῶν κι' ἄλλοτε στὸ σότο βότσε. Καὶ οἱ χορωδίες δὲν ἀκούγονταν ὅπως ἔπρεπε. Μόνο τὰ χορευτικὰ στάθηκαν μέσα στὸ θόρυβο καὶ τοῦτο γιατί ἀποτελοῦν θέαμα κι' ὄχι ἀκρόαμα.

"Ἄν λοιπὸν πρόκειται νὰ ἐπαναληφθοῦν τέτοιες ἐκδηλώσεις, θὰ πρέπει οἱ ὀργανωτές τους νὰ φροντίσουν ἀπὸ τώρα γιὰ τὴν ἐξεύρεση εἰδικοῦ χώρου καὶ τὴ δημιουργία σ' αὐτὸν τῶν ἀναγκαίων ἐγκαταστάσεων (λυόμενες ἢ μόνιμες κερκί-

δες, σκηνή, ἐγκατάσταση ἡλεκτρικὴ καὶ μικροφωνικὴ κλπ).

Ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» μπορεῖ νὰ βοηθήσει πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, γιατί ἔχει μελετήσει τὸ θέμα. Καὶ ἂν ἐπιτευχθεῖ μιὰ τέτοια λύση, ἀσφαλῶς οἱ ἐκδηλώσεις θᾶχουν μεγαλύτερη ἐπιτυχία.

ΑΝ ΜΙΛΟΥΣΑΝ

«Θὰ μαθαίναμε πολλὰ γιὰ τὴν ἸΔΕΟΛΟΓΙΑ, τὸ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟ, τὸ ΑΦΙΛΟΚΕΡΑΟ καὶ τὴν ΕΠΑΦΗ ΜΕ ΤΟ ΛΑΟ, ὀρισμένων καλλιτεχνῶν, μουσικῶν, τραγουδιστῶν κλπ., ἂν οἱ καλοπροαίρετοι καὶ φτωχοὶ ἄνθρωποι τῶν πολιτιστικῶν συλλόγων τῆς ἐπαρχίας, πού ὀργανώνουν μὲ χίλιους κόπους καλοκαιρινὰ ΦΕΣΤΙΒΑΛ ἀνοίγαν τὸ στόμα τους.

— Θὰ μαθαίναμε ἐπακριβῶς τὰ ἐξαψήφια χοντρά νοῦμερα ἀμοιβῶν.

— Θὰ ἀποκοτούσαμε ἓνα λεπτομερὲς κατάλογο ἀποτιμήσεως τῶν ἰδεῶν.

Καὶ μιὰ ζυγαριὰ γιὰ συνειδήσεις».

Αὐτὸ τὸ σχόλιο δημοσιεύτηκε στὴ στήλη «Ἐνστάσεις» τῆς ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδας «Τὰ Νέα», στὸ φ. 10696 /1980. Τὸ ὑπογράφει ὁ δημοσιογράφος κ. Κ. Ρεσβάνης.

Τὸ προσυπογράφουμε κι' ἐμεῖς. Γιατί κι' ἐμεῖς στὴν "Ἀρτα ἔχουμε προηγούμενα μὲ ἀρκετοὺς καλλιτέχνες «ψηλὰ ἱσταμένους». Ζητᾶνε ἐξυπηρετήσεις διάφορες (διαφήμιση, στέκι γιὰ πώληση εἰσιτηρίων κλπ.) καὶ πολλὰ φορὲς «ἐξασφαλισμένη διάθεση εἰσιτηρίων» καὶ στὸ τέλος φεύγουν ἐξαγριωμένοι, γιατί δὲν ἔβγαλαν ὅσα περίμεναν. Μ' ἄλλα λόγια ἀπαιτοῦν νὰ μεταβληθοῦν οἱ Δῆμοι καὶ τὰ πολιτιστικὰ σωματεῖα σὲ εἰσπράκτορες τῶν κερδῶν τους.

Ἀλλὰ οἱ Δῆμοι καὶ οἱ πολιτιστικοὶ φορεῖς ἔχουν πολὺ σοβαρότερα ἔργα νὰ ἐπιτελέσουν, ἀπ' τὸ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κατοχύρωση τῶν κερδῶν τῶν ἐπαγγελματιῶν καλλιτεχνῶν.

ΚΟΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΡΥΠΑΝΣΗ

Τὶ κερδίζουν τὰ κόμματα μὲ τὸ νὰ λερώνουν τοὺς τοίχους τῶν κτιρίων καὶ τὰ πλακόστρωτα τῶν πλατειῶν; Νομίζουν ὅτι τὰ τεράστια πολύχρωμα γράμματα μὲ τίς ἀφθονες ἀνορθογραφίες

αυξάνουν τις ψήφους των; "Αν τὸ πιστεύουν αὐτό, ὅπωςδὴποτε κάνουν λάθος. Ἀγανάκτηση δημιουργοῦν καὶ τίποτε ἄλλο.

Υπάρχουν τόσο ἄλλοι τρόποι γιὰ νὰ προβληματίσουν τοὺς ψηφοφόρους καὶ νὰ ρίξουν συνθήματα: Ἐφημερίδες, συγκεντρώσεις σὲ κλειστοὺς καὶ ἀνοιχτοὺς χώρους, φέ'ι'γ - βολάν, κομματικές γιορτὲς κλπ.

Ἀντὶ λοιπὸν νὰ λερώσουν τοὺς τοίχους, με χρώματα πού δὲν σβύνουν, ἄς ζητήσουν ἀπὸ τὸ Ἄθλιο νὰ τοποθετήσῃ «πλαίσια» μέσα στὰ ὁποῖα νὰ γίνεταί ἀφισοκόλληση καὶ ἀναγραφή συνθημάτων. Πρέπει κάποτε κι' ἐμεῖς στὴν Ἑλλάδα νὰ τοποθετήσουμε τὴν ἀνθρωπιὰ καὶ τὸν πολιτισμὸ παραπάνω ἀπ' τὸν στεῖρο φανατισμὸ.

ΟΙ ΕΠΙΧΟΡΗΓΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΥΠ.Π.Ε.

Γράφαμε στὸ μὲ ἀριθ. 50-51 τεῦχος μας, πὼς ἀπαραίτητο εἶναι γιὰ τὴ σωστὴ κατανομὴ τῶν ἐπιχορηγήσεων τοῦ Ὑπ. Πολιτισμοῦ σὲ πολιτιστικούς φορεῖς, θιάσους κλπ., νὰ συζητηθεῖ μιὰ ὀλιγομελὴς ἐπιτροπὴ ἐιδικῶν, πού νὰ περιοδεύει στὴν Ἑλλάδα κάθε δυό - τρία χρόνια, γιὰ νὰ σχηματίζει ἀπὸ κοντὰ γνώμη γιὰ τὸ τί προσφέρει στὸν τόπο τοῦ ὁ κάθε πολιτιστικὸς φορέας.

Κάτι περίπου τέτοιο ὑποστηρίζει καὶ ἡ «Καθημερινή» στὸ μὲ ἀριθ. 18497/80 φύλλο της. Γράφει: «Εἶναι σωστὸ νὰ ὑπάρχουν οικονομικὲς ἐνισχύσεις στὸν τομέα τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ νὰ γίνονται σωστὰ καὶ δίκαια». Καὶ συνεχίζει: «Γιὰ νὰ γίνουν αὐτὰ τὸ πρῶτο πού ἔχει νὰ κάνει τὸ κράτος εἶναι νὰ πληροφορηθεῖ καὶ νὰ μᾶς πληροφορήσῃ πόσα χορηγοῦνται. Καὶ νὰ σχηματίσει μιὰ ἐπιτροπὴ ἀπὸ ἄσχετους μὲ τὴν πολιτικὴ ἀνθρώπους καὶ ν' ἀναθέσει σ' αὐτοὺς τὸ δύσκολο ἔργο». Συμφωνοῦμε, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ θὰ πρέπει νὰ σχηματίζει προσωπικὴ γνώμη γιὰ τὸ ἔργο τοῦ κάθε φορέα, γιὰ τοὺς τομεῖς πού καλύπτει κλπ. καὶ δὲν θὰ στηρίζεται σὲ πληροφορίες ἀνίδεων τρίτων ἢ σὲ ἄνευ οὐσιαστικοῦ ἔργου βροντώδη ὀνόματα «κι ἄλλα ἡχηρὰ παρόμοια».

ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»

Σὲ πολλὲς καθημερινὲς ἐφημερίδες γράφτηκαν εὐνοϊκότερα σχόλια γιὰ τὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ «Σκουφᾶ». Ἡ «Βραδυνή», ἡ «Μακεδονία», ὁ «Πρωτὸνὸς Λόγος» τῶν Ἰωαννίνων, ἡ

«Πελοπόννησος» τῶν Πατρῶν κ.ἄ. ἀφιέρωσαν σχετικὰ ἀριετὸ χῶρο. Τίς εὐχαριστοῦμε ὅλες. Ἀπ' τὴ «Μακεδονία» (ἀρ. φ. 20252/10-4-80) ἀντιγράφουμε: «ὁ «Σκουφᾶς» εἶναι ἓνα ἡπειρωτικὸ περιοδικό, περισσότερο ἐξειδικευμένο τοπικά. Ἐκδίδεται στὴν Ἄρτα κάθε ἐξάμηνο ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο σύλλογο τῆς πόλης καὶ ἀναφέρεται στὴν ἱστορία, τὴν ἀρχαιολογία, τὴ λογοτεχνία καὶ τὴν παράδοσή της. Ἡ κυκλοφορία τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς ἐπὶ 25 χρόνια τώρα καὶ ἡ βράβευσή της ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἀποτελοῦν ἐνδείξεις τῆς ἐπιτυχίας της. Τὰ ἄρθρα της παρέχουν καὶ τὸ μέτρο γιὰ νὰ κατανοήσῃ ὁ ἀναγνώστης τὴ σκοπιὰ πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπευθύνονται καὶ πού ἀποτελεῖ ἓνα συγκερασμὸ τῆς σημερινῆς πραγματικότητος μὲ τὰ πιδ ἐποικοδομητικὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παράδοσης τῆς Ἄρτας καὶ γενικώτερα τῆς Νοτίου Ἡπείρου. Δὲν λείπει ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ αὐτὴ καὶ ἡ λογοτεχνία, πού ὅμως ἀποβλέπει στὸ τοπικὸ χρῶμα καὶ πού κατὰ κάποιον τρόπο ἔχει μιὰ ἐνότητα νοήματος μὲ τὰ ἄρθρα, τίς ἀφηγήσεις καὶ ὅλη τὴν ἄλλη ὕλη πού περιλαμβάνεται στὴν ἐκδοσὴ αὐτὴ». Καὶ συνεχίζει ὁ κριτικὸς τῆς «Μακεδονίας» παραθέτοντας ὅλο τὸ ἄρθρο τοῦ «Σκουφᾶ» πού εἶχε τὸν τίτλο «Ἀρχαιολογία καὶ Ἀνοικοδόμησι».

Τὸ ΛΕΥΚΩΜΑ ΘΕΟΔΩΡΙΑΝΩΝ

Ἡ Ἀδελφότητα Θεοδωριανῶν Ἄρτας γιόρτασε φέτος τὰ πενήντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἱδρυσή της. Καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία αὕτη κυκλοφόρησε ἓνα ἐντυπωσιακὸ λεύκωμα, πού τίτλο του ἔχει «Ἀδελφότητα Θεοδωριανῶν Ἄρτας, 50 χρόνια, 1930-1980».

Μέσα στὸ λεύκωμα αὐτὸ βρίσκουμε στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱδρυση καὶ τὴ μέχρι σήμερα δράση τῆς Ἀδελφότητος, στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Θεοδωριανῶν, ὠραιότατες ἀσπρόμαυρες καὶ ἐγχρωμες φωτογραφίες ἀπ' τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τῶν μελῶν τῆς Ἀδελφότητος, ἀλλὰ καὶ τῶν κατοίκων τῶν Θεοδωριανῶν. Τὸ λεύκωμα αὐτὸ εἶναι μιὰ ἐκδοσὴ σοβαρὴ, ἐπιμελημένη, πού συγκινεῖ καὶ ἐντυπωσιάζει ὄχι μονάχα τοὺς Θεοδωριανίτες, ἀλλὰ ὅποιονδὴποτε τὸ πάρει στὰ χέρια του.

Ἀξίζουν πολλὰ συγχαρητήρια ὄχι μονάχα στὸ σημερινὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀδελφότητος πού προγραμματίσκει τὴν ἐκδοσὴ, ἀλλὰ καὶ στὸν κ. Ρήγα Σκουτέλα πού τὴν ἐπιμελήθηκε καὶ σ' ὅλους τοὺς Θεοδωριανίτες. Μπράβο τους.

Οι συμπατριώτες μας έρασιτέχνες ζωγράφοι συνεχίζουν να εργάζονται άποδοτικά και στην Αθήνα. Ο φίλος και συνεργάτης του περιοδικού μας κ. Γιάννης Βαγενάς παρουσίασε την εργασία του των τελευταίων χρόνων στην αίθουσα εκθέσεων του «Παρνασσού» από 1-21/3/80. Παρουσίασε έξι ήντα πέντε πίνακες σε λάδι, άκου-αρέλλα, μελάνι, με τοπία κυρίως άπ' την Άρτα, Πιρέβεζα, Γιάννινα, Πέτα, Βουργαρέλι κ.ά. και απέσπασε εύνοι' κότερες κρίσεις.

Ο ίδιος καλλιτέχνης έλαβε μέρος στην Πανελλ. Έκθεση Έκπαιδευτικών - Ζωγράφων στη Ρόδο (10 - 20 Μαΐου 80) όπου και βραβεύτηκε.

Τέλος έλαβε μέρος στην Έκθεση Ζωγραφικής που δργάνωσε ή «Φιλική Έταιρεία Έπισημόνων Καλλιτεχνών» στο Πνευμ. Κέντρο του Δήμου Αθηναίων (9-16 Ιουνίου 80). Στην Έκθεση αυτή έλαβε μέρος κι' ο δδοντίατρος και άλλοτε Πρόεδρος του Συλλόγου «Σκουφάς» κ. Τάκης Βαφιάς.

Το περιοδικό μας εύχεται και στους δυο να συνεχίσουν την καλλιτεχνική τους δραστηριότητα πάντα μ' επιτυχία.

ΤΑ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΑ

Και πάλι διαβάσαμε στις Αθηναϊκές έφημε-ρίδες πλούσιο κατάλογο μνημείων των νεωτέρων χρόνων και οικισμών που κρήθηκαν παροδοσιακοί και κηρύχθηκαν διατηρητέοι. Και πάλι άπου-σίασε ή Άρτα και ο νομός της. Δέν έχουμε λοι-πόν έμείς παροδοσιακούς οικισμούς ή κτίρια δια-τηρητέα; Και ποιος επί τέλους είναι άρμόδιος να κάνει τη σχετική πρόταση προς το Έπουργείο Πολιτισμού; Περιμένουμε μιá συγκεκριμένη απάντηση από τη Νομαρχία Άρτας, ώστε να προχωρήσουμε προς την σωστή κατεύθυνση, πριν είναι πολύ άργά και πριν χάσουμε και τά τελευταία ύπολείμματα του παροδοσιακού μας πολιτισμού.

Νεκρολογία

ΣΟΛΩΝ Ι. ΚΟΤΣΑΡΙΔΑΣ

Ένας καλός φίλος του «Σκουφά» χάθηκε στις 8 Ιουνίου φέτος. Ο Σόλων Ι. Κοτσαρίδας, ο καλόκαρδος γιατρός.

Γενήθηκε στο Βουργαρέλι τó 1910 Δημο-τικό και Γυμνάσιο τελείωσε στην Άρτα. Μπή-κε άπ' τους πρώτους στη Στρατ. Ιατρική Σχο-λή, φοίτησε και στην Ιατρική του Παν/μίου Αθηνών. Σάν ύπιατρος στάλθηκε για μετεκπαί-δευση στη Σχολή Βάλ-ντε-Γκράς της Γαλλίας. Έλαβε μέρος στον πόλεμο τó 40-41. Μεταπο-λεμικά μετεκπαιδεύτηκε σε μεγάλες κλινικές των ΗΠΑ. Έπί πολλά χρόνια διηύθυνε τη λαρυγγο-λογική κλινική του «Νοσηλ. Ίδρύματος Μετοχ. Ταμείου Στρατού», για την ίδρυση του όποιου συνέβαλε πολύ επί κατοχής.

Διακρίθηκε τόσο στη θεραπευτική, όσο και στις πλαστικές έγχειρήσεις, για τίς όποιες δη-μοσίευσε και μελέτες.

Τόν Μάιο τó 1967 ή δικτατορία τόν ά-ποστράτευσε. Έφυγε άπ' τόν στρατό με τó βαθ-μό του Γενικού Άρχιάτρου. Άπό τότε ίδιώτευε. Διατηρούσε ιατρείο και δική του λαρυγγολογική κλινική, όπου δεχόταν με προθυμία και καλωσύνη τούς συμπατριώτες του.

Παρακολουθούσε τó έργο του «Σκουφά» μ' ενδιαφέρον και τόν βοηθούσε πάντα οικονομικά.

Τό κενό που αφήνει ο καλός συμπατριώτης, ο καλός άνθρωπος, ο καλός έπιστήμονας, είναι δυσαναπλήρωτο. Ο «Σκουφάς» συλλυπείται θερ-μά την οικογένειά του.

ΕΔΩΡΗΣΑΝ ΣΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»

- Ο όμότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Α-θηνών κ. Νικόλαος Τωμαδάκης έίκοσι όκτώ (28) τόμους βιβλίων.
- Τό Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων πέντε (5) τό-μους βιβλίων.
- Ο Έθνικός Όργανισμός Έλλην. Χειροτεχνίας ένδεκα (11) τόμους σχετικούς με διάφορα έθ-δη λαϊκής τέχνης.
- Ο κ. Ν. Ευταξίας τρείς (3) τόμους βιβλίων.
- Ο κ. Ηλίας Καρανίκας ένα ζωγραφικό πίνα-κα (λάδι) που παριστάνει τόν Νικολ. Σκουφά να όρκίζεται.
- Η κ. Χαρίκλεια Μαραγκού ένα λεύκωμα (της νεότεράς της).
- Τό Κεντρικό Έβραϊκό Συμβούλιο δέκα (10) τόμους βιβλίων.

ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΑΣ

—Χρυσούλα Τζουβάρα-Σούλη	δρχ. 500
—Νικόλαος Τάτσης	δρχ. 500
—Κλαύδιος Μπανταλούκας	δρχ. 1.000
—Λάμπρος Τσάπαλης	δρχ. 500
—Δημήτριος Βαφιᾶς	δρχ. 1.000
—Χαράλ. Πέτσκος	δρχ. 500
—Κων /νος Διαμάντης	δρχ. 1.000
—Μίμης Τσιάκας	δρχ. 500
—Τάκης Γεωργάκης	δρχ. 1.000
—Νικόλαος Κ. Οικονόμου	δρχ. 1.000
—Ι. Μ. Κάτω Παναγιᾶς	δρχ. 500
—Κων /νος Ἀλεξ. Μπανταλούκας	δρχ. 1.000
—Ἀννα Ἀγαθῆ-Παπαντωνίου	δρχ. 1.000
—Λάκης Νεοπτ. Μπιτζιλέκης	δρχ. 500
—Κωνστ. Στεργιόπουλος	δρχ. 500
—Μιχαήλ Ναούμ	δρχ. 1.000
—Δημήτριος Παλαιοδήμος	δρχ. 200
—Ειρήνη Τσακίρη-Ζάγγα	δρχ. 3.000
—Ελευθέριος Κόκκας	δρχ. 1.000
—Ευγενία Παπαϊωάννου-Διαμαντῆ	δρχ. 500

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ

Ἔστειλαν στὸν «Σκουφᾶ»

- Ἡ κ. Μαίρη Ἀθαν. Ἰσκού δρχ. δύο χιλιάδες εἰς μνήμην Λαμπρινῆς Δημ. Τσέτη (2.000).
- Ἡ κ. Πολυξένη Παν. Χριστοδούλου δρχ. πέντε χιλιάδες εἰς μνήμην Μιχ. Καζάκου καὶ Παν. Χριστοδούλου (5.000).
- Ὁ κ. Ἰωάννης Μητσοπέτρος δρχ. χίλιες εἰς μνήμην Ὁθωνος Ράπτη, Γραμμ. Εἰσαγγελίας (1.000).
- Ὁ κ. Νικόλαος Τάτσης δρχ. πεντακόσιες εἰς μνήμην τῶν γονέων του Γεωργίου καὶ Αἰκατερίνης (500).
- Ἡ κ. Βασιλικὴ Ἀναστ. Ματσούκα πέντε χιλιάδες (5.000) εἰς μνήμην τοῦ συζύγου της Ἀναστ. Ματσούκα (5.000).
- Ὁ κ. Σπύρος Παπαγεωργίου δρχ. χίλιες εἰς μνήμην τῶν γονέων του Χρήστου καὶ Μαρίας (1.000)
- Ὁ κ. Ἀνδρέας Ἀρβανιτογιώργος δρχ. χίλιες εἰς μνήμην τῆς θυγατρὸς του Ἀλεξάνδρας Τουγαντζῆ (1.000)
- Ὁ κ. Ἰωάννης Ἀριστ. Εὐσταθίου δρχ. χίλιες

εἰς μνήμην τῶν γονέων του (1.000)

- Ἡ κ. Δελὲ Κοτσαρίδα δρχ. ἑξ. χιλιάδες, ἀντὶ στεφάνου, εἰς μνήμην Σόλωνος Κοτσαρίδα (6.000)
- Ἡ κ. Ἀθηνᾶ Κοτσαρίδα δρχ. δέκα πέντε χιλιάδες ἀντὶ στεφάνου, εἰς μνήμην τοῦ συζύγου της Σόλωνος Κοτσαρίδα. (15.000)
- Ἡ κ. Εὐγενία Παπαϊωάννου-Διαμαντῆ δρχ. χίλιες εἰς μνήμην Στεφάνου Γερογιάννη (1000)
- Ὁ κ. Γεώργιος Κωνστ. Οἰκονομίδης δρχ. δέκα χιλιάδες εἰς μνήμην τῶν γονέων του. Κωνσταντίνου Οἰκονομίδη, ἱατροῦ καὶ πολιτικοῦ καὶ Ἀσπασίας Κ. Οἰκονομίδη, ποῦ φέτος συμπληρώνονται τριάντα χρόνια ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ πρώτου (Ἀπρίλης 1950) καὶ δεκαπέντε ἀπ' τὸ θάνατο τῆς δεύτερης (10.000)
- Ἡ κ. Ἀντιγόνη Κολιοῦ δρχ. χίλιες εἰς μνήμην τοῦ ἀδελφοῦ της Ἀγγελου Πίσπερη (1000)
- Ὁ κ. Τάκης Βαφιᾶς δρχ. χίλιες εἰς μνήμην τοῦ θεῖου του Ἀγγελου Πίσπερη (1000)
- Ὁ κ. Γιώργος Μιχ. Καρατσιώλης καὶ ἡ κ. Δήμητρα Γ. Καρατσιώλη δρχ. πέντε χιλιάδες εἰς μνήμην τῆς μητέρας των Μπίας Μιχ. Καρατσιώλη (5.000)
- Ὁ κ. Βασίλης Μιχ. Καρατσιώλης καὶ ἡ κ. Νανὰ Β. Καρατσιώλη δρχ. πέντε χιλιάδες εἰς μνήμην τῆς μητέρας των Εὐλαμπίας Μιχ. Καρατσιώλη (5.000)

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΑΙΤΩΛΟΣ, Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ
ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ, ΑΘ. 1980

ΚΩΣΤΑ ΣΑΡΔΕΛΗ

Τρία βιβλία του καὶ ἓνα τοῦτο τέσσερα, ἔχει ἀφιερώσει ὁ Κώστας Σαρδελῆς, στὸ μεγάλο κήρυκα καὶ δάσκαλο τοῦ σκλαβωμένου ἑλληνισμοῦ, τὸν Κοσμᾶ Αἰτωλῷ.

Δὲν εἶναι τὸ πάθος, χόμπυ, ποῦ τὸ λέμε σήμερα τοῦ Σαρδελῆ πρὸς τὸν Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλὸ ποῦ τὸν ἔχει κάνει νὰ ἀφιερώσει ἓνα, τὸ πῶς μεγάλο ἴσως, μέρος τῆς μέχρι τώρα πνευματικῆς του δραστηριότητάς στὴν ἔρευνα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ.

Είναι κάτι άλλο που τό φανερώνουν όλα του τὰ ἔργα. Ἡ πρόθεσή του νὰ ἀποδείξει τὸν εὐεργετικὸ ρόλο που ἔπαιξαν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐκκλησίας, κήρυκες, λειτουργοί, ζωγράφοι, δάσκαλοι, στὸν ξεσηκωμὸ καὶ στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἔθνους. Αὐτὴ του ἡ ἀγάπη δὲν τὸν ἀφήνει νὰ ἡσυχάσει, σὲ χρόνους μάλιστα ὅπως οἱ δικοὶ μας που διάφοροι «διανοούμενοι» θέλουν, σώνει καὶ καλὰ νὰ μᾶς πείσουν πὼς στὸν ἀγῶνα οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας ἦταν ἡ ἀδιάφοροι ἢ προδότες. Ἀπάντησι σαυτοὺς εἶναι οἱ ἥρωες τοῦ Σαρδελῆ μὲ πρωτοκορυφαίον τὸν Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλὸ.

Τὸ τελευταῖο του βιβλίον ἀναφέρεται σὲ λεπτομέρειες καὶ σὲ διαφόρους τομεῖς τῆς ζωῆς τοῦ Ἐθναποστόλου γιὰ νὰ μᾶς δώσει, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ὀλοκληρωτικὴ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κοσμᾶ ἐνῶ συγχρόνως δίνει καὶ μιὰ ἄλλη ἀπάντησι σ' ὅσους θέλησαν νὰ πλαστογραφῇσιν καὶ νὰ παραχαράξουν τὸ ἔργο τοῦ ἀγνοῦ, πιστοῦ καὶ ἀνυποχώρητου μάρτυρα τῆς Ὁρθοδόξιας καὶ τοῦ ἡγέτη. Γιὰ ὅλα αὐτὰ ἀξιζει κάθε δίκαιος ἔπαινος στὸν συγγραφεὰ κ. Κώστα Σαρδελῆ.

ΣΠΥΡΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

ΣΑΡΑ ΜΠΩΝΤΛΑΙΡ - ΕΝΑΣ ΜΕΓΑΛΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ἈΘ. 1979

ΜΑΡΙΑΣ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

Ἡ Μαρία Ἀρκαδίου, μιὰ ἀπὸ τὶς λυρικότερες γυναῖκες φωνῆς τῆς ποίησής μας, ἐκτός ἀπὸ τὴ βασικὴ ἀπασχόλησή της μὲ τὴν ποίησι, τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχει καταπιαστεί, μὲ μεγάλη ἐπιτυχία πάντοτε, μὲ τὴ μελέτη τῆς ζωῆς, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μπωντλαίρ. Πρὶν λίγα χρόνια μᾶς χάρισε μιὰ πολυτελῆ ἐκδοσι ὅπου περιγράφει τὶς σχέσεις τοῦ μεγάλου ἐκείνου ποιητῆ τῆς Γαλλίας μὲ τὸν ἐκδότῃ τοῦ ἔργου του Πουλε Μαλασί.

Τώρα με τὴ νέα της ἐργασία, ὑπερπολυτελὴς καὶ αὐτὴ ἀπὸ ἀποψη τυπογραφικῆς ἐμφάνισις, ἡ Ἀρκαδίου, μὲ τὴν ἐμπειρία πιά που διαθέτει γιὰ δοκιμακὲς παρουσιάσεις αὐτοῦ τοῦ εἵδους, ἀποπειρᾶται μὲ ἐπιτυχία νὰ μᾶς δώσει τὸ πολιτιστικὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο ἔζησε ὁ ποιητῆς τῶν «Ἀνθῶν τοῦ Κακοῦ».

Τὸ βιβλίον διανθίζεται ἀπὸ ὁλοσέλιδους πίνακες γάλλων ζωγράφων πὸν βοηθοῦν στὴν ἀναπαράστασι τῆς μεγάλης γιὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα ἐκείνης ἐποχῆς. Τὸ βιβλίον ἀρχίζει μὲ ἔ-

να ψυχολογικὸ πορτραῖτο τοῦ ποιητῆ. Ἐνα δεῦτερο κεφάλαιον ἐξετάζει τὸν Μπωντλαίρ ὡς κριτικὸ τέχνης, ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους τοῦ αἰῶνα του. Παρακάτω ἀναφέρεται στὸ μελέτημα τοῦ Θεοφίλου Γκωτιέ γιὰ τὸν ποιητῆ, που γράφτηκε ἔξι μῆνες μετὰ τὸ θάνατό του.

Ἡ Μαρία Ἀρκαδίου μᾶς κάνει κοινωνοὺς, μὲ αἶσθημα καὶ λογισμό, μιᾶς μεγάλης ἐποχῆς τοῦ πνεύματος, τῆς ἐποχῆς μέσα στὴν ὁποία ἀντρώπηκε ὁ μεγαλύτερος ποιητῆς τῆς Γαλλίας. Ἀξίζει κάθε ἔπαινος στὸ φλογερὸ πάθος τῆς ποιήτριας Μαρίας Ἀρκαδίου γιὰ τὴν εὐθύνῃ που ἐπωμίστηκε νὰ μᾶς φέρει κοντὰ στὶς ρίζες τῆς ἐποχῆς τοῦ Καρόλου Μπωντλαίρ.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΗΣ ΑΡ- ΤΑΣ, ἈΘ. 1980

ΛΑΜΠΡΟΥ Χ. ΚΑΣΕΛΟΥΡΗ

Ἰσως, ἀν τὸ φαινόμενο αὐτῆς τῆς συγκριτικῆς προσήλωσης στὴν ἱστορία καὶ στὴ λαογραφία τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας ἦταν συχνότερο, ἢ προσπάθεια διάσωσης τῆς παράδοσής μας νὰ εἶχε θετικότερα ἀποτελέσματα. Γιατὶ δὲν εἶναι ἀνόητος καὶ ἀνεδαφικὸς τοπικισμὸς ὁ ἀγῶνας διατήρησις τῆς μνήμης μιᾶς ποτισμένης μὲ τόσο αἶμα ἱστορίας, μιᾶς τόσο πλούσιας πολιτιστικῆς κληρονομιάς.

Ἔτσι, τὸ βιβλίον τοῦ Λάμπρου Χ. Κασελούρη, τὸ μοναδικὸ ἴσως τόσο πλατὺ ἱστορικὸ καὶ λαογραφικὸ μελέτημα γιὰ τὴν Ἀρτα, ἀποχτάει ξεχωριστὴ σημασία. Πέρα ἀπὸ τὴν διάχυτη στοργὴ γιὰ τὴν γενέτειρα, ἡ πολυχρόμη σύνθεσι τῆς μελέτης ἐναρμονίζει θαυμαστὰ τὴν Ἱστορία, τὸν θρόλο καὶ τὴν Παράδοσι μὲ ἕναν τέτοιο τρόπο, ὥστε ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν ξένο σ' αὐτὴ τὴν τοπικὴ πραγματικότητα νὰ δημιουργεῖ ἕνα θελκτικὸ ἀνάγνωσμα.

Στὴν περιπλάνησι τοῦ ἀναγνώστη μέσα σ' αὐτὲς τὶς σελίδες θὰ βρεῖ κομμάτια ἀπὸ τὴν σύγχρονη ἱστορία (καταστροφὲς τῶν χωριῶν ἀπὸ τὰ στρατεύματα Κατοχῆς) ἀλλὰ καὶ ξενάγησι στοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους, ἱστορικὲς ἀναδρομὲς ἀλλὰ καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ τόπου, τὶς προλήψεις καὶ τὰ μωρολόγια του.

ΤΑΚΗΣ ΜΕΝΔΡΑΚΟΣ

Πολιτιστικές Έκδηλώσεις

- Τὴν 13η Φεβρουαρίου 1980 ὁργανώθηκε στὴν Πνευματικὴ Στέγη τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» Μουσικὴ Ἐκδήλωση ἀπὸ τὴ Χορωδία Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ καὶ Βυζαντινῆς Μουσικῆς τοῦ Συλλόγου.
- Τὴν 23η Φεβρουαρίου 1980 ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» ὁργάνωσε στὴν Πνευματικὴ τοῦ Στέγη Κινηματογραφικὴ Προβολὴ (ἐπιμέλεια προγράμματος κ. Γιάννης Μιχαηλίδης). Προβλήθηκαν: Σαρλώ, Μότο Κρόσσ, Μίκυ Μάους, Βυθός, Κρίς - Κράφτ, Τόμμου, Σούπερ Μαν, Καραμπόλα.
- Τὴν 26η Μαρτίου 1980 ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» ὁργάνωσε στὴν Πνευματικὴ τοῦ Στέγη Μουσικὴ Ἐκδήλωση μὲ δημοτικὰ τραγούδια ἀφιερωμένη στὴν 25η Μαρτίου. Τὸ πρόγραμμα ἐκτελέστηκε ἀπ' τὴ Χορωδία Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ τοῦ Συλλόγου, μὲ διεύθυνση τοῦ κ. Εὐάγγ. Πλακιά.
- Τὴν 13η Ἀπριλίου 1980 ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» ὁργάνωσε στὴν Πνευματικὴ τοῦ Στέγη διάλεξη μὲ ὁμιλητὴ τὸν κ. Γιώργο Ἀναλογίδη καὶ θέμα: Ἡ ποίηση ἀνάγκη στὶς μέρες μας
- Τὴν 27η Ἀπριλίου 1980 ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» ὁργάνωσε στὴν Πνευματικὴ τοῦ Στέγη διάλεξη μὲ ὁμιλητὴ τὸν κ. Δημοσθ. Κόκκινου, Δ/τὴ τῆς Ἡπειρωτ. Ἑστίας», καὶ θέμα: Ἡ παράδοση καὶ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος.
- Τὴν 3η Μαΐου 1980 οἱ «Φίλοι τοῦ Ὡδείου τῆς Ἀρτας» ὁργάνωσαν στὴν Πνευμ. Στέγη τοῦ «Σκουφᾶ» καλλιτεχν. ἐκδήλωση τῶν μαθητῶν του.
- Τὴν 10η Μαΐου 1980 ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑ» ὁργάνωσε στὴν Πνευματικὴ τοῦ Στέγη Μουσικὴ Ἐκδήλωση. Μίλησε ἡ συμπατριώτισσά μας κ. Εὐγενία Παπαγιάννου - Διαμαντῆ μὲ θέμα: «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Σοῦπερτ». Τραγοῦδησαν λίντερ τοῦ Σοῦπερτ ἡ κ. Θεούλα Μεζιτῆ, ὑψίφωνος τῆς Λυρικῆς Σκηνῆς, ἡ δις Νένα Τραχανᾶ, ὑψίφωνος ἐπίσης τῆς Λυρικῆς Σκηνῆς. Πιάνο ἔπαιξε ἡ κ. Μάχη Δρίνη, καθηγήτρια Ὡδείου.
- Τὴν 12η Μαΐου 1980 τὸ Παράρτημα Ἀρτας

- τοῦ Ἑλλ. Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ὁργάνωσε διάλεξη στὴν Πνευματ. Στέγη τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ». Μίλησε ὁ γιατρός κ. Γ. Σβηνέλης μὲ θέμα «Παντοῦ γιὰ ὅλους». Ἡ ἐκδήλωση ὁργανώθηκε γιὰ τὴν Παγκόσμια ἡμέρα Ἑρ. Σταυροῦ.
- Τὴν 20η Μαΐου 1980 ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» ὁργάνωσε μουσικοχορευτικὴ ἐκδήλωση στὴν Πνευματικὴ τοῦ Στέγη. Τραγοῦδησε καὶ χόρεψε τὸ συγκρότημα «Καραβάνι τῶν Βάναβερ» χοροὺς ἀπ' ὅλο τὸν κόσμο.
- Ἀπὸ 24 Μαΐου ὡς 2 Ἰουνίου ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» ὁργάνωσε στὴν Πνευματικὴ τοῦ Στέγη Ἐκθεση Ζωγραφικῆς τῶν Τίνας Λευκαδίου καὶ Θανάση Κατωπόδη.
- Τὴν 7η Ἰουνίου 1980 ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» ὁργάνωσε στὴν Πνευματικὴ τοῦ Στέγη Συναυλία μὲ τὴν 25μελὴ Ὀρχήστρα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας Ἐπιστημόνων Καλλιτεχνῶν.
- Τὴν 21η καὶ 22α Ἰουνίου 1980 ὁ Ἄθμος Ἀρταίων ὁργάνωσε στὴν πλατεία Ζέρβα πολιτιστικὴς ἐκδηλώσεις. Ἔλαβαν μέρος ἡ Φιλαρμονικὴ τοῦ «Σκουφᾶ», τὸ Ἑπειρωτικὸ Θέατρο, ἡ Χορωδία Πρεβέζης, τὸ χορευτικὸ τοῦ Συλλόγου «Μακρυγιάννης» καὶ ἡ Χορωδία Δημοτ. Τραγουδιοῦ τοῦ «Σκουφᾶ».
- Τὴν 29η Ἰουνίου 1980 ἡ Νομαρχία Ἀρτης ὁργάνωσε στὴν πλατεία Ζέρβα πολιτιστικὴς ἐκδηλώσεις, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ἀρτας. Ἔλαβαν μέρος ἡ Φιλαρμονικὴ καὶ ἡ Χορωδία Δημοτ. Τραγουδιοῦ τοῦ «Σκουφᾶ», ἡ Φιλαρμονικὴ καὶ ἡ Χορωδία «Ὁρφεὺς» Λευκάδας, τὸ Χορευτικὸ Συγκρότημα Λευκάδας, τὸ Χορευτικὸ τοῦ Συλλόγου Καλαρυτιανῶν καὶ τὸ Χορευτικὸ τῶν Ποντίων Κατοριᾶς.

Ἑ λ ά β α μ ε

BIBΛΙΑ

—ΤΑΚΗ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ: Ἡ Ἑ-

- ποποι'ία τοῦ Μπιζανίου, 'Αθ. 1980
- ΔΗΜΟΣΘ. ΚΟΚΚΙΝΟΥ: 'Ανδρόνικος Κομνηνός, Θεσ/κη 1977
- Τὸ ξύπνημα τοῦ ραγιά, Θεσ/κη 1979, Λυρικά Θεσ/κη 1979
- ΚΩΝ/ΝΟΥ ΚΩΣΤΑΒΑΣΙΑΗ: Τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος, 'Αθ. 1955
- Πρέπει νὰ πίνουμε κρασί; 'Αθ. 1960
- ΛΑΜΠΡΟΥ ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ: Νικόλαος Σκουφᾶς, Ἰωαν. 1980
- Κ. Δ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ: Οἱ γραμματεῖς στρατοῦ καὶ ναυτικοῦ τοῦ 1821, 'Αθ. 1979
- ΚΩΣΤΑ ΣΑΡΔΕΛΗ: Ὁ προφήτης τοῦ γένους, 'Αθ. 1980
- ΚΩΣΤΑ ΠΑΠΑΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΥ: Στίχοι στὸ περιθώριο, 'Αθ. 1979
- ΜΙΧΑΛΗ Π. ΣΑΚΚΑ: Ἀγωνίες καὶ ἀγῶνες, 'Αθ. 1980
- ΣΠΥΡΟΥ ΜΟΥΣΕΛΙΜΗ: Ἡ Θεωδώρα, Ἰωαν. 1980, Φωτοβολίδες, Ἰωαν. 1980
- Γ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑ: Θέατρο στὸ βουνό, 'Αθ. 1976, Ὅταν ἤμουν μὲ τὸν Ἄρη, 'Αθ. 1979
- Κ. ΣΙΒΕΝΑ: Ἡ Ἑδεσσα ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσσ. 1974
- Κ. ΣΤΑΛΙΔΗ: Οἱ συντεχνίες στὴν Ἑδεσσα, Ἑδ. 1974, Μιὰ Ἑδессα, διαθήκη, Ἑδ. 1972, Ἡ Ἁγία Τριάδα Ἑδέσσης, Ἑδ. 1977.
- Κ. Δ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ: Περὶ τῆς διοίκησης τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, 'Αθ. 1978.
- Δ. ΛΕΒΙΘΟΠΟΥΛΟΥ: Βροχοπτώσεις, 'Αθ. 1980
- ΝΟΝΤΑ ΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ: Πορέματα, 'Αθ. 1980
- Δ. ΒΑΡΙΚΟΥ: Νεοελληνικά Μελετήματα, 'Αθ. 1980
- Ν. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ: Ἡπειρωτικά, 'Αθ. 1967
- Γ. ΒΡΕΛΛΗ: Γιαννιώτικα Σονέττα, Γιαν. 1980
- ΠΕΤΡΟΥ ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ: Ὀλυμπιάς, 'Αθ. 1980
- ΕΥΡ. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ: Τὰ στέφανα τοῦ γάμου στὴν Ν. Ἑλλάδα, 'Αθ. 1980
- ΑΝ. ΤΙΓΚΑ: Ἡ ἀνθρωποθυσία κατὰ τὴν Παλ. Διαθήκη, 'Αθ. 1980
- Συγκριτικὰ Δοκίμια Ἀμερ. Ἱστορίας, 'Αθ. 1979
- ΣΠΥΡΟΥ ΜΟΥΣΕΛΙΜΗ: Ὁ ἀρχαῖος Ἄδης, Ἰωάν. 1971
- ΙΩΑΝ. ΑΓΓΕΛΗ: Παιδαγ. Ἑρεθίσματα, 'Ἄρτα 1975
- ΜΑΣΙΜΟΥ ΘΕΟΧΑΡΗ (Ἀρχιμ.) : Τέσσερες ὁμιλίες.
- ΣΤ. ΝΤΟΜΑΛΗ: Ἀνθρωποκεντρισμός, Λάρισα 1980
- Μῆτε παπᾶς, μῆτε ζευγάς, 'Αθ. 1980
- Κ. ΑΝ. ΤΣΙΑΓΙΑΜΝΗ: Δημόσια σχέσεις καὶ ἀνθρωπολογία, Θεσ. 1973
- ΧΡΥΣ. ΛΑΜΠΡΙΔΗ: Κριτικὴ Ἰστ. Λευκάματος Ι. Ν. Πολυδρόσου Σουλίου, 'Αθ. 1980
- Κ. ΑΝ. ΤΣΙΑΓΙΑΜΝΗ: Ἐμπορικὰ Δημ. σχέσεις, Θεσσ. 1980
- Ν. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ: Ὅμιλίες καὶ κείμενα Ἀλεξ. Διαροκάπη, 'Αθ. 1980
- ΣΠ. ΜΟΥΣΕΛΙΜΗ: Ἀρχαιότητες τῆς Θεσπρωτίας, Γιανν. 1980
- ΔΕΛΤΙΟΝ «ΔΕΛΦ. ΘΕΟΔΩΡΙΑΝΙΤΩΝ ΔΡΤΑΣ» γιὰ τὰ 50 χρόνια.
- Βιβλιογραφία γιὰ Ἡπειρο, ἀνάτυπο ἀπὸ «Ἡπειρ. Χρονικὰ». τ. 22, Ἰωαν. 1980
- ΧΑΡ. ΠΕΤΣΚΟΥ: Ζητοῦνται ἄνθρωποι, 'Αθ. 1980
- Ὁ Λογοτέχνης καὶ ἡ ἐποχὴ μας (ἔκδ. Ἑθν. Ἐτ. Ἑλλ. Λογ.), 'Αθ. 1976.
- ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ—ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ
- Σπουδαί, τ. ΚΘ', τχ. 2.
- Δελτ. Ἡπειρ. Ἐταιρείας, τχ. 43,44,45-46
- Ἀραχθός, φ. 31,32
- Ροδαυγὴ, φ. 3, 4
- Κομπότι, φ. 19, 20-21
- Νέα τοῦ Πέτα, φ. 16, 17, 18, 19
- Ἄγναντα, 25-32
- Θεωδωρία, 8, 9, 10
- Βουργαρέλι, 16, 17, 18, 19
- Τζουμερκ. Νέα, 24/6, 24/7, 24/8
- Πανηπειρωτικὴ, φ. 30, 31
- Ἡπειρ. Νέα, φ. 27, 28
- Ἡπειρωτ. Ἑστία, τχ. 333-5, 336-7, 338-9
- Σκιάθος, τχ. 16/80
- Βιβλία γιὰ ὅλους, φ. 20, 21
- Μικρὰ ἀγων. φύλλα, φ. 13-14
- Κάμειρος, τχ. 22, 23
- Δελτ. Γεωργ. Πληρ. Ἄρτας, φ. 1, 2/80
- Δελτ. Ἑθν. Τραπ. φ. 1-2/80
- Δελτ. Ἀναγνωστ. Ἐτ. Κερκύρας, ἀρ. 16/79
- Παιδί 79, ἀριθ. 16/79
- Ραμπαγᾶς, Ἄπρ. 80, Μάης, 80, Ἰούν. 80
- Κωσταλεξιώτικα Νέα, φ. 39/80
- Τὸ Κεφαλοχώρι μας, φ. 2/80

„ΣΚΟΥΦΑΣ”

ΙΣΤΟΡΙΑ ★ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ★ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΜΟΥΣΙΚΟΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΤΑΣ
« Ο ΣΚΟΥΦΑΣ »

ΕΤΟΣ ΚΔ' ★ τόμ. ΣΤ' ★ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΛΙΟΣ 1980 ★ τχ. 54-55

Αποστολή Συνεργασίας ΓΙΑΝΝΗΝ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΝ, Καραϊσκάκη 23, Άρτα
» Έμβασμάτων: ΝΙΚΟΝ ΚΑΡΑΒΑΣΙΔΗΝ, Σκουφά 205, Άρτα
ΈΗ συνεργασία πρέπει νά εΐναι δακτυλογραφημένη και μόνο άπ' τή μιά
μεριά τοῦ χαρτιοῦ.